

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

Dilan BAYHAN

YUNUS EMRE'DE ÖLÜM TEMASINA TEOSOFİK BİR BAKIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2021

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

Dilan BAYHAN

YUNUS EMRE'DE ÖLÜM TEMASINA TEOSOFİK BİR BAKIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hacı Mustafa AÇIKÖZ

MUŞ-2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEOSOFİNİN NELİĞİ, ÖNEMİ, İŞLEVİ

1.1. TEOSOFİNİN NELİĞİ	10
1.2. TEOSOFİNİN ÖNEMİ.....	14
1.3. TEOSOFİNİN İŞLEVİ.....	16
1.4. BAKIŞ AÇISI OLARAK TEOSOFİ.....	17
1.5. YUNUS EMRE’NİN HAYATI, ESERLERİ VE FELSEFESİ.....	20
1.5.1. Yunus Emre’nin Hayatı	20
1.5.2. Yunus Emre’nin Eserleri	24
1.5.3. Yunus Emre Felsefesi	42
1.6. YUNUS EMRE VE TEOSOFİ.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM TEMASININ KAVRAMSAL, OLGUSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ

2.1. ÖLÜM TEMASININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	46
2.1.1. Literatürde Ölüm	46
2.1.2. Bilimde Ölüm	47
2.1.3. Felsefede Ölüm.....	48
2.1.4. Dinde Ölüm	51
2.2. ÖLÜM TEMASININ OLGUSAL ÇERÇEVESİ	53

2.2.1. Gündelik Hayatta Ölüm ve Ölüm Tecrübesi	54
2.2.2. Tıp Alanında Ölüm	55
2.2.3. Dinsel Olgu Olarak Ölüm	56
2.3. ANTİK VE İSLAM DÜŞÜNCELERİNDE ÖLÜM.....	58
2.3.1. Antik Düşünce Çevrelerinde Ölüm	60
2.3.2. İslam Düşünce Çevresinde Ölüm	63
2.3.2.1. İslam Sufizminde Ölüm	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YUNUS EMRE DÜŞÜNCESİNDE İNSAN, TANRI, RUH VE ÖLÜM İLİŞKİSİ

3.1 YUNUS EMRE'DE İNSAN.....	70
3.2. YUNUS EMRE'DE TANRI	74
3.3. YUNUS EMRE'DE RUH	77
3.4. YUNUS EMRE'DE ÖLÜM.....	79
3.5. YUNUS EMRE'DE İNSAN-TANRI-RUH-ÖLÜM DÖRTLÜSÜ İLİŞKİSİ....	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YUNUS EMRE DÜŞÜNCESİNDE ÖLÜM TEMASININ VARLIK VE YOKLUK MERKEZLİ TEOSOFİK DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. YUNUS EMRE'DE ÖLÜM TEMASININ VARLIK-YOKLUK MERKEZLİ ÖNEMİ, İŞLEVİ VE ETKİSİ BAKIMLARINDAN TEOSOFİK YAKLAŞIMLA DEĞERLENDİRİLİP YORUMLANMASI	84
SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA	118

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
YUNUS EMRE'DE ÖLÜM TEMASINA TEOSOFİK BİR BAKIŞ

Dilan BAYHAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hacı Mustafa AÇIKÖZ

2021, 135 sayfa

Bu tez çalışmasında Yunus Emre'nin ölümüne yönelik düşüncelerini teosofik bir bakış açısıyla ele almaya çalıştık. Bu süreçte Yunus Emre'ye ait olan Riselatü'n Nushiyye ve Divan eserleri detaylı incelenerek, yazılan makaleler, ulusal tez merkezinde yapılan araştırmalar, Yunus Emre hakkında kitaplar elde edilerek çalışmamız tamamlanmıştır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında; teolojinin ve sophia'yanın tanımlarını yaparak açıklama getirip Yunus Emre'nin hayatı, eserleri ve felsefesine değindik. İkinci bölümde ölüm temasının kavramsal, olgusal ve tarihsel çerçevelerini anlatarak, üçüncü bölümde bu anlatının Yunus Emre'nin düşünce çerçevesinde insan, Tanrı, ruh, ölüm kavramlarının tanımlarını yaparak ilişkilendirdik. Dördüncü bölümde ise Yunus Emre'de ölüm temasının varlık ve yokluk merkezinde teosofik yaklaşımla değerlendirilmesini yaparak tezimiz sonuç kısmında ise tez içeriğinin bütüncül değerlendirilmesi yapılarak tezimiz sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, felsefe, teoloji, teosofi, Riselatü'n Nushiyye, Divan, ölüm.

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

A THEOSOPHIC APPROACH TO THE THEME OF DEATH IN YUNUS EMRE

Dilan BAYHAN

Advisor: Professor Hacı Mustafa AÇIKÖZ

2021, Page: 135

In this thesis, we tried to deal with Yunus Emre’s thoughts on death from a theosophical point of view. Our work has been completed by examining Yunus Emre’s Riselatü’n Nushiyye and Divan in detail as well as the articles written, the researches made in the national thesis center, and the books about Yunus Emre.

Our study consists of four parts: Introductory part; We made an explanation by defining theology and sophia and; We touched upon Yunus Emre's life, works and philosophy. In the second part, we dealt with the history of the theme of death, and in the third part, human, God, soul and death are defined within the framework of Yunus Emre. Then in the fourth part, Yunus Emre’s thought is evaluated with a theosophical approach as to existence and nonexistence. Our thesis ended by fully addressing the thesis in the conclusion part.

Key Words: Yunus Emre, philosophy, theology, theosophy, Riselatü’n Nushiyye, Divan, death.

ÖNSÖZ

700 yıldır geçmişten bugüne kadar etkisi devam eden Yunus Emre, Anadolu'nun önemli ünlü düşünürlerinden biridir. Yunus Emre sadece Anadolu'da değil aynı zamanda tüm dünyada da evrensel bir düşünür olmuştur. Bunun en önemli nedeni, hem üslubu hem de yazı diliyle herkese hitap edebilmesidir. Sadece kendi toplumuna değil, tüm insanlığa seslenmiştir. Türkçeyi çok iyi bir şekilde kullanarak kendi fikirlerini sade ve anlaşılır şekilde ifade etmiştir. Yunus Emre ile ilgili birçok makale, tez yazılmış olması ile birlikte ele aldığımız çalışmanın diğerlerinden farklı olarak ölüme bakış açısını hem felsefe hem de teoloji bakımından değilenecektir. Tezde, teosofi kavramını açıklayıp, Yunus Emre'nin hayatı, yaşadığı dönemi, önemli eserleri olan; *Risaletü'n Nushiyye* ve *Divan* eserlerini detaylı bir şekilde inceleme, ölüm temasının tarihçesi ve Yunus Emre'nin ölüme bakış açısını detaylandıracağız. Çalışmamı oluşturabilmek için iki önemli eserini detaylı bir şekilde inceledim. Yunus Emre'ye ait olan eserler dışında dergiler, makaleler ve tez taramaları yapıp, İzmir il Halk Kütüphanesinden gerekli olan eserler de edinilmiştir.

Ölüm fikri insanların geçmişten bugüne kadar her alanda tartıştığı bir realitedir. Hayatın tek gerçek olgusu olan ölüm, bizi yaşam karşısında savunmasız bırakır. Ölüm karşısında seçeneğimiz olmadığı için ölüme bakış açımızı değiştirmek, ölümü henüz deneyilememiş biri için daha faydalı olacaktır. Sokrates ile birlikte ölüme bakış açısı negatif olan bir düşünce yapısından sıyrılması, ölümün tekrar düşünülmesine ve aslında ölüm nedir, ne değildir? sorularını tekrar ele alınmasına neden olmuştur. İnsanın en büyük tehdidi olan ölüm bir anda meydana gelmekte ve hayatımızın tam ortasında yer almaktadır. Ölüme karşı oluşan bu duygu değişimleri her insan için farklılık arz etmektedir. Bu kaygıların ortadan kalkabilmesi için insanlar belli bir dine ve felsefeye ihtiyaç duyar. Çünkü ölüm üzerine fikir üreten ve sonuç alınmasına yardımcı olan teoloji ve felsefe insanları bu korkudan kaçmasının aksine yüzleşerek pozitif bir bakış açısı sergilemesini sağlayacaktır. Tezimin ana teması olan Yunus Emre, ölüme karşı pozitif bir bakış açısını en iyi şekilde ortaya koyan düşünürlerimizden biridir. Yunus Emre'nin fikirleri hem kendi yaşadığı çağda hem de bundan sonraki çağda ölüme karşı pozitif bir bakış açısı sağlayarak ölümün insan üzerindeki baskısını ortadan kaldıracaktır.

Tezimin hazırlık aşamasında bilgilerine ve hayat deneyimine başvurduğum, büyük bir sabır göstererek desteklerini benden esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Hacı Mustafa AÇIKÖZ'e, bu zorlu süreçte her an bana destek veren, yazılarımı kontrol ederek fikir verip benle ilgilenen İzmir Katip Çelebi Üniversitesi hocalarımızdan Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ ve MŞÜ Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KANTARCI BİNGÖL, tez yazım aşamalarında hatalarımı tekrar tekrar kontrol edip beni uyaran, desteklerini benden esirgemeyen MŞÜ Öğr. Gör. Sedat KAYA'ya ve bu zorlu süreçte tüm imkânlarını bana tanıyan aileme sonsuz teşekkürlerimi borç bilirim.

Muş-2021

Dilan BAYHAN

GİRİŞ

13. yy'da yaşadığı bilinen Yunus Emre, Anadolu'nun önemli düşünürlerinden biridir. Yunus Emre, sadece Türkler arasında değil yerkürede evrensel bir düşünür olmuştur. Yunus Emre sadece kendi döneminde değil farklılıklarını gelecekte de göstermiştir. Kendi döneminde Türk dilini çok iyi bir şekilde kullanarak toplumda yer edinmiştir. Yunus Emre'nin düşüncelerinin yanı sıra kendi şiirlerinde genellikle insanlara öğüt veren, uyaran bir üslup seçmekle birlikte en sade haliyle toplum için bir sanat yaptığı da anlaşılr.¹ Hem Yunus Emre'nin düşüncelerinde hem de felsefi düşünürlerde de insanoğlunun hep bir arayış içinde olduğu görülmüştür. İnsanoğlu her zaman merak eden bir varlık olmuştur. Bu nedenle insanoğlunda “insan doğası gereği bilmek ister”² sözü Aristoteles'e mal edilse de, insanlığın düşünce ve uygarlık çevresinde “kendini bil”³ kadim ilkesi insan hayatında bu bakış açısı hâkim olmuştur. Nitekim Antikçağ'da felsefenin de bir arayış içine girmesi ve bu arayış ile birlikte diğer alanlarda da yayıldığı görülmüştür. Felsefe, var olanların varlığı, kaynağı, anlamı ve nedeni üzerine düşünülen bir eylem şekli olmuştur. Felsefe düşünme ile ortaya çıkmıştır. Düşünme, felsefenin bilgi kaynağı olmuş ve bu düşünce çerçevesinde şekillenmiştir. Felsefenin önemli kılınmasının nedeni de budur. Düşünme eylemi olduğuna göre, felsefe de bilgeselliğin bir halidir. İnsanın düşünme faaliyeti her şeyi içine alır. Bunlardan biri de teoloji'dir. Yunus Emre, Türk-İslam Tarihinde önemli teoloji fikirlerini sahip olmasının yanı sıra bu özgün fikirlerini insan, evren, Tanrı ve ölüm anlayışları örneklerinde olduğu gibi felsefe ile ortaya koymuştur.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Geçmişten, bugüne kadar toplumu etkileyen ve toplumu manevi açıdan desteklemiş en büyük düşünürlerimizden biri Yunus Emre'dir. Çalışmamızın merkezine Yunus Emre'nin fikir dünyası bilhassa ölüm anlayışı ele alınarak, farklı ve yeni bir bakış açısıyla hepimizin tek gerçeği olan ölümü ele alacağız. Yunus Emre'nin ölüm anlayışını ele alırken sadece yaşamını değil o dönemdeki sosyal, kültürel ve siyasi

¹ Engin Karakoç, 'Yunus Emre Hakkında Yazılmış Kitaplarla İlgili Açıklamalı Bibliyografya Denemesi', (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017), s. 4.

²Furkan Yanmaz, 'İnsan Doğaları Gereği Bilmek ister Mi', **İndigo Dergisi**, 2016

[<https://indigodergisi.com/2016/09/bütün-insan-dogaları-gereği-bilmek-ister-mi/>], (Erişim Tarihi: Eylül 2016), s. 3.

³ Fulya Arzu Beyribey, 'Yunus Emre Perspektifinden Modern İnsan Kişiliğinin Eleştirisi', (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018), s. 68.

sorunlara da değineceğiz. Yunus Emre'nin ölüm anlayışını, teoloji, bilgelik (sophia) ve ölüm kavramları çerçevesinde araştırıp dikkatli bir şekilde inceleyeceğiz. Nitekim düşünceleriyle sadece bireyi değil, tüm toplumu etkileyen Yunus Emre ortaya koyduğu özgün düşüncelerle insanları ölüme karşı hissettiği çaresizlikten kurtarmıştır.

Yunus Emre kendi dönemini nasıl etkiledi? Ölüm üzerine ne gibi sözler ifade etti? Ölüm, Yunus Emre için ne demektir? Bu sorular aslında hepimiz için ortak sorulardır. Ölüm karşısında çaresizlik duygusu, ölümü kabullenme ve ölümden korkma insanlık tarihinde sürekli varolmuştur. Ölüm problemi hem felsefe de hem de din yönünde en önemli konulardan biridir. İster dindar olsun ister dindar olmasın, Tanrı'ya inansın ya da inanmasın ölüm gerçeğini kimse değiştiremez. Bu gerçeğe değinen Yunus Emre, ölümü anlatırken dahi sade ve süssüz ifadeler kullanır. İlk amacımız; felsefe ve din arasındaki ilişkinin ne kadar bağlantılı olduğunu göstermek için Yunus Emre'nin eserlerinden ölüm anlayışı irdelenecektir. Diğer amacımız ise, onun din alanında olan tecrübelerini felsefe alanına da kazandırmaktır. Ölümü, Yunus Emre'nin bakış açısıyla ele alırken aynı zamanda günümüz ölüm anlayışını tartışacağız.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

İnsanlık tarihinde ölüm problemi, en büyük problemlerden ve düşüncede bir yere oturtulamayan konulardan biridir. Yunus Emre'nin düşünceleri sayesinde ölüm karşısında oluşan boşlukları gidermeye çalışacağız. Çünkü Yunus Emre tasavvufi yönüyle tarihte izini bırakmış en etkili Türk düşünürlerden biridir. Bu çalışma ile birlikte, ölümü tekrar tanımlayıp Yunus Emre'nin kapsamı dâhilinde ölüme bakış açısı ve ölüm problemi karşısındaki fikirleri, bu gerçeğin karşısında aldığı çözümleri de ele alacağız.

Birinci bölümde 'Teosofi' kavramının kendi yalınlığı ve kadimliğinde bileşenleri olan teoloji ve sophik/sophos (sofik) kavramların analizi yapılacaktır.⁴ Bu kavramları Yunus Emre'nin hayatı ve eserlerinde olan yerini inceleyeceğiz. Teoloji, sözcük anlamı olarak Tanrıbilim demektir. Teoloji de evren bir ereğe göre oluşturulmuştur. Teoloji inancına göre, genel de Tanrı'nın evreni bilinçli ve planlı bir şekilde yarattığı savunulur. Ayrıca teolojide rasyonellik konusunun da tartışmalı bir konu olduğunu, çeşitli yazılar

⁴ Ali Gül, 'Teosofi Kavramı ve Teosofi Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi', **Ekev Akademi Dergisi**, 2017, S. 70, s. 2.

ve makalelerde görebilmekteyiz.⁵ Nitekim rasyonel dediğimiz şey, ispatla sınırlı olan şey olmamalıdır. Bazı şeyler somut olmasa da doğruluğuna inanmamız için de haklı sebeplerimiz olabilir. Bunu da sağlayan şey sistemli bir düşünce biçimidir. Zaehner ‘Akıl, Tanrı’nın dünyadaki terazisidir.’der.⁶ Burada düşünmenin de ne kadar önemli olduğunu görebilmekteyiz. Bir düşüncenin doğru olup olmadığını da öğrenebiliriz. ‘Sophia’nın peşine düşen insan, düşünen insandır. Sophia kavramını bilerek düşünen insan, bu kavrama hâkim olmayan insandan daha ayrı bir düşünce sistemine sahiptir. Çünkü bilgiyi her insan sever ama her insan sistemli düşünemez. Bu durumda sofik/sophik (bilgelik) devreye girer. ‘Philosophia’dan gelen ‘Bilgelik Sevgisi’, olayların tarafsızca gerçek nedenlerini bulmaya çalışma çabasıdır. Eski düşünce kültür çevreleri (Hint, Çin, Pers, Sumer, Mısır-Mezopotamya vb.) ve Yunan kültüründen bu zamana kadar gelmiş olan sophia, bilgelğin yani şeylerini yapısını araştıran bir idea olmuştur. Kullanılan düşünme yöntemi ile birçok bilim insanı da bilgiye ulaşmıştır. O halde kendi yalınlığı ve kadim tarihinde ‘teosophia’ kavramı; felsefeye, ilahiyatçı veya ilahiyat/teoloji merkezli bir düşünce ile bakış açısı, kısaca ilahiyat(ca) bilgeligi(lik) anlamına gelir. Öte yandan altını çizerek hemen belirtelim ki son 350-450 asır önce gizli açık ortaya çıkan doktrinal ve misyonik teosofi içeriği, işlevi ve misyonik anlayışı bizi ilgilendirmemektedir. İşte bizim anladığımız teosofi figürlerinden biri olup bizim inceleme konumuz olan Türk-İslam düşünce kültür çevresi düşünürü Yunus Emre’dir. Yunus Emre, kesin olmasa da 1250-1320 yılları arasında yaşamış olduğunu kabul edebiliriz. Anadolu’da Türkçe şiirin tasavvuf halk şairi olmuştur. 14. yy’da pek çok yerleri dolaşarak izini bırakmıştır. Tasavvuf edebiyatın kendine has yorumcusu olan Yunus Emre, Ahmed Yesevi ile başlayan tekke şiir geleneğini özgün söyleyişle Anadolu’da ortaya çıkmış bir şairdir. Yunus Emre, kendine has tasavvufi düşüncesiyle bilgelige yeni bir düşünce şekli kazandırmıştır. Eserlerinde Tanrı, ölüm, doğum, yaşam, adalet ve insan sevgisini işlemiştir. Kendi çağına göre en sade dili kullanarak herkese anlatmaya çalışmıştır. Kendi şiirlerinde adını ‘Âşık, Derviş vb.’ sıfatlarla da kendi

⁵ Ali Gül, **a.g.e.**, s. 4.

⁶ Şaban Ali Düzgün, ‘Metafiziksel Olmayan Bir Teolojinin İmkânı’, **Kelam Araştırma Dergileri**, 2009, Ocak, s. 6.

adından söz ettirmiştir. Yunus Emre, Tapduk'dan da ders alarak,⁷ yazdığı Divan ve Riselatü'n Nushiyye eserleri günümüze kadar gelmiştir.

Bu tezde Yunus Emre'nin Tanrı inancı ve din duygusuyla ilgili görüşlerine yer verip, Tanrı inancı ve din duygusunun Yunus Emre'de oluşturduğu değişimleri inceleyeceğim. Bunu yaparken de Yunus Emre'nin Divan ve Risaletü'n-Nushiyye adlı iki eserinden yararlanacağım. Özce çalışmamızın bu bölümünde genel çerçeve olarak teoloji, sophia/hikmet, teosofi ve Yunus Emre'nin hayatının yanı sıra onun fikir çerçevesini işleyeceğim.

İkinci bölümde, ölüm teması detaylandırılarak kavramsal, olgusal ve tarihsel bir çerçevede incelenecektir. Ölüm kavramı, kabul edeceğimiz tek gerçek olgulardan biridir. Geçmişten bu zamana kadar ölüm kavramı çevresinde farklı tartışmalar ve fikirler ortaya atılmıştır. Ölüm kavramı toplumlarda ve alanlarda da farklılık göstermektedir.⁸ Bilim, felsefe ve dinde ölüm kavramına yüklenen iş ve işleve bağlı olarak adeta ölüme dair farklı anlam yüklemeleri ortaya çıkmaktadır. Nitekim olgusal bir şekilde ortaya konulan ölüm, bizim için yani ölümü bizzat yakından tanıyan sıradan kişi ile tıp alanında bir doktorun yüklediği anlam çok farklı olabilmektedir. Yine, din'de ölüm olgusu yeni bir yaşamı veya ölümsüzlüğü düşündürürken, bunu yaşayan kişi için çok farklı hisler ortaya koyabilir. Bu ölüm, evrensel bir niteliğe sahiptir ve niceliksel bir değişime de uğrattır. Her ne açıdan bakılırsa bakılsın insanlığın gözlemlenen düşüncelerinde ve söylemlerinde ölümün hep acı tarafı, üzücü tarafı daha reel gelmiştir. Ölüm kavramı, etimolojik olarak bakıldığında ise bazı kaynaklarda, anlamı 'hazır bulunma' olarak da karşımıza çıkar. Ölüm sonrası sorulduğunda birçok farklı fikir ortaya konulmakla birlikte hem inanışlar hem de dinsel farklılıklar da fazlasıyla ortaya çıkar.

Peki hangi dinler nasıl bir ölüm profili sunuyor? Kısaca bir göz atmak gerekirse, Kur'an'a göre, insanlar öldükten sonra kıyamete kadar öleceklerinin farkında olmayacaklardır. Kıyamette yeniden diriltilecek olan insan, kendini bir zaman yolculuğunda olduğunu düşünecektir. İyi insanlar, Tanrı rahmetinin de üzerlerinde olacağı düşüncesi de hâkimdir. Kur'an'a göre insan yaptıklarından dolayı sorguya çekilecektir. Günahlar

⁷ Zeynep Yaykan, 'İslam Sufizminde Hz. İsa (A.s.)'ya Yaklaşım: Hz. Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli Örneği', (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007), s. 61.

⁸ Fuat Tanhan ve Figen Arı İnci, **a.g.e.**, s. 4-7.

çok olması sonucu cehenneme atılacaktır. İyi insanlar ise cehennem azabından ziyade daha nimetli bir bölgeye yerleştirilecektir. Bu yer, cennet olarak isimlendirilir insan tasavvurunun üzerinden daha güzel bir yer olarak düşünülür.⁹

Al-İmran 185: *“Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.”*

Diğer taraftan Tevrat'ta, cehennem tasvirine rastlamadığımız gibi cennet ile ilgili de pek bilgi karşımıza çıkmaz. Adem ve Havva'nın cennetten kovulması da başka bir tartışma konusu olmuştur. Bu sadece Tevrat'ta değil, İslam âleminde de tartışılan bir konudur. Tevrat'ta cehennem yokken, İncil'de ise ateşten bahsedilmiştir. Bununla birlikte farklı mezhepler de ayrı ayrı anlatımlar ortaya koymuşlardır. Zerdüştlük'e göre, iyilik ve kötülük savaşmaya hep devam edecektir. Tanrı'nın, Şeytan'la mücadelesi gibi. İyiliği temsil eden Tanrı Ahura Mazda, diğer adıyla Hürmüz bu mücadelenin sonunda kazanacaktır. Budizm, beş yüz milyondan fazla insanın inancını oluşturan bir dindir. Hindistan'da ortaya çıkan Budizm daha sonra Çin, Japonya, Kore, Moğalistan, Nepal, Sri Lanka, Tayland ve Tibet gibi ülkelerde de yayıldığı görülür. Felsefe ve din olarak anılan Budizm, hayattaki acıların ve tatminsizliğin (hayattan zevk almama) kaynaklarını açıklamak için çözüm arayışında olmuştur. Antik Yunan'da çok tanrı düşüncesi ile karşılaşırız. Mitolojide ele alınan tanrı ve tanrıçaları görüyoruz. Yunan Mit'ine göre Cennet ve Cehennem aynı yerdedir. Yani ölümler diyarı sizin için Cennet'e de, Cehennem'e de dönüşebilir. Ölen kişinin ruhu, yaşarken yaptığı işlere göre bir kademeye getirilir. Ya bir köle olarak sonsuza kadar işkence edilir ve çalıştırılır, ya da sevdiğiniz işi yapmasına izin verilir ve yeni bir hayat kurmanız sağlanır. Antik Mısır'a göre, çok tanrılı ve gerçekten çok fazla sembol içeren bir dine sahip olduğu için burada tanrıları ve ölüm felsefesine kısaca değineceğiz. Çünkü Mısır ruhbanlığına göre bu konular birçok yazıya mal olacak bir derinliğe sahip. Bu yüzden basite indirgeyerek kısaca ölümden sonrasını işleyeceğiz. Eski Mısır için ölüm, gerçek olmayan bir şeydir. Onlara göre insan bu dünyadaki yaşamına veda ettiği an, başka bir gezegende, örneğin Sirius yıldızında hayata devam edecektir. Ruh, ölümsüzdü. Kısacası ölmek, sadece beden değiştirmek demektir.¹⁰

⁹ Saliha Uysal, 'İslam ve Diğer Dinlerde Ölüm', **SD Dergisi**, Nisan, 2020, s. 4.

¹⁰ Saliha Uysal, **a.g.e**, s. 5.

Peki, İslam Sufizm’inde ölüm nedir? Tasavvuf’da, İslam dini temele alınır ve her ilahi bilgi değerlendirmiştir. Tasavvufta amaç ruhun arındırılması esas olup ve bu yol için çaba göstermektir. Tasavvuf, ruhu arındırır ve temizleyerek varlığı bilmek ister. Sufi düşünceye göre varlığın yaratıcısı Tanrı’dır. Bütün varlıklar Tanrı’nın bir yansımasıdır. Bu varlıklar düzen içindedir ve ilahi gücün de bir suretidir. Sûfi anlayışının amacı insanı benliğinin baskısından ve ağırlığından kurtarmaktır. Sufi bu düşünce sistemi içinde, varlık bilincini edinip Tanrı, evren ve insan bağına çözmeyi, çokluktaki birliği (vahdeti) görmeyi ve gerçeğe ulaşmayı hedefleyen kişidir. Seyr’i sulûk adıyla bilinen eğitim aşamaları ile duygu, düşünce, hâl ve davranışlarını kontrol altında tutarak mânevi şekillenmeye, nefsinin arındırmaya ve olgunluk noktasına yükselmeye gayret gösterir. Kur’an’-ı Kerim, Tanrı, Peygamber ve insan kavramı üzerinde durur ve İslam’ı öğretmeyi amaçlamıştır. Tasavvuf geleneğinin çoğu, Hz Muhammed’i model insan olarak örnek almıştır. Tasavvuf dinsel bir Mistisizimdir. Çoğu semboller kullanarak kendini ifade etmişlerdir. Birkaç sembolden söz edelim; Örnek kamil insan; Hz. Muhammed; gül, parlayan ay, yetim inci, eşsiz inci, gönül; cam alemini gösteren kadeh, ruh ve beden; kuş ve kafes, ilahi aşk; ateş v.b. İslam’da ölüm bir son değil tekrar yaşamın devam edeceği inancından dolayı ölümü bir mutsuzluk ve acı olarak görmezler. Bunu bir kavuşma olarak görürler. Ruhun özgür kalacağı düşüncesi hakim olmuştur. Bunu da en güzel şekillerde tasvir eden bir Sufi’de Teosofist düşünür Yunus Emre’dir.¹¹

Üçüncü bölümde ise, Yunus Emre’de insan, Tanrı, ruh ve ölüm ilişkisini ele alacağız. Yunus Emre, insanı zengin fakir veya dini yönden ayırt etmeden sevgiyle ele alır. Yunus Emre için her şey Tanrı’nın bir parçasıdır bundan dolayı sevmeyi hak eder. Yunus Emre’nin kalbinde hep Tanrı sevgisi vardır. Yunus Emre eserlerinde cennet, cehennem, sırat gibi kavramları da işlemiştir. Yunus Emre’ye göre bütün varlıklar Tanrıyı bilir ve onu zikrederler. Hatta Yunus Emre’nin yapmak istediği şey insanlığı Tanrı yoluna koymaktır. İnsan, Tanrı yoluna girerek varlık ve oluşa katılması sağlanmış olur. Ruh ve nefis ise, temel hareket noktasıdır. Nefsinin tanıyan insan Tanrı’yı bulacaktır. Aşık, Tanrı’ya, Tanrı’nın yarattığı insana sevgi doludur. Bunu yazılarında Yunus Emre belirtir. Varlığın sebebini bilen insan, kemale ulaşmıştır. Yunus’a göre, madde ve ruh da iyi ve kötü olarak ayrılmıştır. Bunun diğer bir bağlantısı da cennet ve

¹¹ Ömer Yanmaz, ‘Mevlana ve Yunus Emre’de Varlık Anlayışı’, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009), s. 65-75.

cehennemdir. O ölümü üzüntülü bir durum olarak değil, tam tersi düğün ve şenlik olarak görür. İnsanın ne olursa olsun bir gün öleceğini de vurgular. O halde bu dünyada ne yaparsak yapalım iyi veya kötü, kazancı bize dönecektir. Ölümsüzlük, aşk olunca olacaktır, der. Aşk, Yunus için hayatını özünü oluştururken, aşksız bir dünyanın da düşünülmemeyeceğini vurgular. Aşksız olan bir dünyada insan yaşamıyor demektir. Yunus, hayatın aşkla değer kazanacağını ve aşkla tekrar canlanacağını savunur. Yunus, tüm benliğini ilahi aşk karşısında eritmiş bir mutasavvuttur. İlahi aşk, Yunus'un tek gayesidir. O, ruhunu bu aşka terk etmiştir.

Dördüncü bölümde ise, Yunus Emre'nin varlık ve yokluk karşısındaki durumunu ele alacağız. Yunus Emre, özellikle ölüm temasında bize dinimizin aslında güzel yönlerini kazandırarak, ölümün sanıldığı kadar mutsuz bir şey olmadığını onun karşısında umutsuzluk veya çaresizlik değilde onun mutluluğunu bize yaşatacağı sonsuz sevinci düşünmemiz gerektiğini ifade eder. Tanrı, olmayan bir şeyi var edebilir, her güce sahiptir. Yunus Emre, bu varlıkları birçok metaforla bize anlatmaya çalışır. İnsan sadece yaratılıştan değil, varlık amacını, ölümden sonraki hayatını da unutmamalıdır. Bütün varlık Tanrındır. İnsan, Tanrı karşısında kendi varlığını yok etmelidir. O halde insan nefsinden vazgeçmelidir.¹²

3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN MATERYAL VE YÖNTEM

Teosofinin neliği, önemi işlevleri ile birlikte, ölüm temasına da kavramsal bir şekilde ele alırken ölümü tarihsel çerçevede de bütüncül bir yaklaşımla ilgili literatür/kaynak taraması ve incelemesine bağlı olarak işleyeceğiz. Türk-İslam düşünürü olan Yunus Emre'nin Divan ve Risaletü'n Nushiyye adlı iki eserine özel olarak araştırmamızı sınırlamada etkin bir rol alacaktır. Önemli olan Yunus Emre'nin kendi birincil eserleri olacaktır. Diğer önemli eserlerinden biri de Divanı ve Şerhi adlı eseridir. Ek olarak Yunus Emre adına yazılan kitaplar, makaleler, tezler, dergi yazıları incelenerek tezimizin ana kaynakçasını oluşturacaktır. Günümüz meselelerine çözüm olarak ölüm kavramı tekrar güncellenecektir.

¹² Ömer Yanmaz, **a.g.e.**, s. 65-75.

4. ARAŞTIRMADA TEZİN ŞİMDİYE VE GELECEĞE KATKILARI, ETKİLERİ VE BEKLENTİLERİ

Tezin giriş bölümünün ilgili yerinde ölüm kavramının birçok tartışmalar ve fikir ayrılıkları ile beraber gerçek olan bir olgu olduğunu da belirtmiştik. Ölüm, tüm canlılar için gerçekleşen bir vakadır. Ölüm fikri tartışılırken inanç dışında insanların yaşamışlıkları üzerinde bile farklı etkileri vardır. Ölüm kavramı tarihte insanoğlu için korkulan, endişe edilen, boşluk oluşturan bir kavram olmuştur. Bizim için bu ölüm kavramı bu kadar gerçekse, tekrar ele alınıp çözüm üretmemiz gerekir. Her anlayışta ölüm kavramına farklı bakış açıları olsa da İslam dininde ölüm fikri daha mistik olmuştur. İslam düşüncesine katkı sağlayan ve kendi fikirleri ile insanlara çözüm arayışını gösteren Yunus Emre gelecekte karşılaşacağımız ölüm olgusu karşısında bizi çaresiz bir şekilde bırakmayacaktır. Günümüzde ölümün çok sık yaşanmasının yanı sıra ölümün her an ensemizde hissedilmesi bile bizi psikolojik yönden çok fazla etkilemiş durumdadır. Bizce teosofist bir düşünür olan Yunus Emre'nin ortaya koyduğu ölüm anlayışı, gündemden düşmeyen birçok hastalık karşısında, ölümün sık yaşandığı modern dünya insanın çaresiz kaldığı ölüm fikrine çözüm olacaktır.

Yunus Emre'nin ölüm anlayışı ile fikirlerini günümüz sorunları ile bağlantılı kurularak bize sunduğu çözümleri dikkate alacağız. Felsefe hayatı sorgulaması, hayatı anlamlandırmaya çalışması, çaresizlikler karşısında çözüm üreten bir dal olarak bu çalışmamızda teosofik çevrede çözüm aramada en büyük sorumluluğu üstlenecektir. Felsefi araştırmalarımızın bir diğer yanı da 13.yüzyıl ile 21.yüzyılın ölüm anlayışı arasında nasıl farklı anlamlar olduğunu ortaya çıkarmaktır. Doğunun ve batının önemli düşünürlerden olan Yunus Emre'nin anlayışı ve fikirleri tekrar gün yüzüne çıkarılarak, insanları ilgilendiren ölüm fikrine çözüm üretilecektir. Yunus Emre'nin, insana değer vermesi, toplumdaki barışı önemsemesi bir sembol niteliğindedir. Yunus Emre, dünyaya tanıtılması ve unutulmaması gereken önemli bir teosofik düşünürdür. Dini kimliğinin yanında, felsefi düşünceleri hepimiz için tekrar bir ışık olacaktır. Din, dil, ırk ayrımı gözetmeden insanların birbiriyle yaşaması, acılarını, sevinçleri, dertlerini paylaşmaları için hep öğütler vermiştir. Yunus Emre'nin yazılarını, fikirlerini okuyan her kimse onun bu düşünceleri sayesinde kendisini daha mutlu hissetmekle beraber, dünyaya anlam yüklemekle birlikte ölüm gerçeği karşısında da mutlu olmasını gösterir.

Çünkü yaşadığı dönemde insanların açlık ve yoksulluk yaşadığı yıllar olmuştur.¹³ Hem oluşum hem de bozulmanın çok etkili olduğu bir dönemden geçilmesi insanların sosyal hayata karşı olumsuzlamasına neden olmuştur.¹⁴ YunusEmre'nin bu zorluklar karşısında ölüm için hayata umutlu anlamlar yüklemesi hepimize ışık olacaktır. Bir şiirinde bunu özetlemek gerekirse,

"Bu dünyanın meseli bir ulu şara benzer

Veli bizim ömrümüz bir tiz bazara benzer"¹⁵

Yunus Emre, yazdığı şiirin beyitlerinde bile insan ömrünün bir gün biteceğini ve bu faniliğin, aldatmacılığın olduğu dünya karşısında korkmamız tersine dik durarak ölüme gülmemiz gerektiğini söyler.¹⁶ O, ölümün de güzel olduğunu, korkulan bir şey olmaması gerektiğini hem yazılarında hem de yaşama biçimiyle hepimize örnek olmuştur.

Bu araştırmalar sonucunda yazdığımız tezle, Yunus Emre'nin ölüm anlayışını yeniden hayatımıza uyarlamak, felsefede ki ölüm anlayışı ile Yunus Emre'nin ölüm karşısında ele aldığı pozitif bakış açısını ortaya koyarak, ölümden korkmak yerine ölümün bir parçamız olduğunu, varlığımızın bir tamamlayıcısı, Allah'a kavuşma olarak gördüğümüzde karamsar, bulantı olan ölümden kurtulacağımız sonucuna varacağız.

¹³ Aytekin Erkmen, '*Yunus Emre'nin Hayatını Konu Alan Biyografik Romanlar*', (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, Haziran, 2014), s. 4.

¹⁴ C. Öztelli, **Yunus Emre Yaşamı ve Bütü Şiirleri**, İstanbul: Özgür Yay., 2016, s. 15.

¹⁵ Yunus Emre, **Yunus Emre Divanı**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1997, s. 125.

¹⁶ U. Günay, **Yunus Emre'ye Dair**, Yunus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1994, s. 133.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEOSOFİNİN NELİĞİ, ÖNEMİ, İŞLEVİ

1.1. TEOSOFİNİN NELİĞİ

Teosofi kavramının kökeni, antik döneme uzanan dini, mistik, felsefi anlayışları ifade eder. Teosofi kavramı farklı geleneklerin bir araya gelmesi ile farklı anlamlar ortaya çıkarsa da birbirinden ayrı bir anlam ifade etmez.¹⁷ Teosofi kavramını açıklarken, teoloji ve felsefe ile olan ilgisini de göz önünde bulundurmalıyız. Kavramın etimolojisine bakılırsa theos ve sophia kavramlarının birleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Fakat bu kavramın tam olarak ne zaman kullanıldığı ile ilgili net bir bilgi yoktur. Teosofi kavramı çok özel bir bilgi sistemidir. Tanrı'yı öğrenme tecrübesi ile birlikte akla dayanan bilginin birleşmesidir. Teosofi geleneği karşısında kim olursa olsun bakış açılarını bu çerçevede şekillendirir.¹⁸ Teosofi, 16. yüzyılın temelinde simya, kabala, hermesçilik, agnostisizm gibi ezoterik bir düşüncedir. Teosofi terimi, din ve mistik geleneklere bağlı birtakım düşünceleri ifade eder. Teosofi bilgisine sahip olan biri Tanrı tecrübesini edinen biri evren gizemlerini de çözümler.¹⁹

Diğer taraftan altını çizerek belirtelim ki son 350-450 asır önce ortaya çıkan doktrinal ve misyonik teosofi içeriği, işlevi ve misyonik anlayışı bizi ilgilendirmemektedir. Bizi teosofinin ilahiyat(ca) bilgeliği(lik) yönü ve felsefe ile olan ilişkisi ilgilendirmektedir. Bu ilişkide felsefeyi önceliyerek konuyu biraz açacak olursak, felsefe kendi temellerini sorgulayarak ilerler ve felsefenin doğası aslında filozofların bakış açısı üzerinden açıklanmaya çalışılır.²⁰ “Felsefe nedir?”, ‘Ayrım kıstasları nedir?’, ‘Düşünme geleneğimizde felsefe nedir?’²¹ ‘Felsefeye ne olduğu sorusunu sorarak başlamak gerekir. Bu soruya doyurucu bir yanıt bulunuyorsa ve böyle bir yanıtlama çabası felsefi düşünceye ilk adım atmada yararlı olacaktır.’²² Bu tanım sabit olmayarak hep değişimlere uğrayacaktır. Felsefe ve diğer alanların kıyaslanması felsefeyi ötekileştirmez tam tersi özgü niteliklerini ortaya koyar. Felsefe; topluma, ruha,

¹⁷ Ali Gül, Teosofi Kavramı ve Teosofi Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi, *Ekev Akademi Dergisi*, 2017, S.70, s. 2.

¹⁸ Ali Gül, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁹ Ali Gül, *a.g.e.*, s. 4.

²⁰ Alex Malpass, ‘What is philosophy?’, Damla Belemir AYDIN (çev.), *Öncülanalitik Dergisi*, 2020, s. 2.

²¹ Arda Denk, *Düşünceler ve Gerekçeler*, Felsefe Yazıları 1, İstanbul: Göçebe Yay., s. 9-38.

²² Arda Denk, *a.g.e.*, s. 9.

üzerinde belli bir sistemle şekillendiğini diyebiliriz. İster soyut ister somut olsun felsefe bir sistemle ilerler. Bundan dolayıdır ki tüm görüşler mantıklı gelecek ve kabul edeceğimiz taraflar olacaktır. Biz genel de felsefeden söz edilirken çoğumuz batıya düşüncesini temel alırız. Ortaçağ islam felsefesi bu kapsam içerisinde yer alır. İslam felsefesi de, tohumlarını Yunan felsefesinden alıp kendi büyük filozoflarını, düşünürlerini yeşertmeye başlamıştır.²⁵ Bir diğer yanlışta içinde olan düşüncemizde dinin, felsefeden çok ayrı bir yere konulmasıdır. Oysa İslam filozofları'nın araştırma, okuma ve düşünmeyi en çok yapanlar ve her konu üzerinden bir araştırma çabası içinde olduklarını görürüz. Din bazı bağlamlar içinde felsefeyi karşısına alsa da felsefenin gündeme aldığı soruları din ve vahiy çerçevesinde açıklamaya çalışır. Felsefe, dine hâkim olma değil, dinle birleştiği yerler vardır. Bu algı her din için geçerli olmasa da birçok din için genel fikir olarak kabul edilir.

Hristiyanlık, gelişmeler ve ilerlemelerle beraber İncil'de ortak bir dille yayılmıştır. Farklı fikirler ve ayrılıklar üzerine, Luther, Calvin gibi kişiler Protestanlık'ın öncülüğünü yapmışlardır. Protestanlık, sorduğu sorular üzerinde mantık yürüterek alamadığı cevaplar karşısında meydan okumuştur. Tanrı mesajını insanlar üzerinden ulaştırılması fikri onlara doğru gelmemiştir.²⁶ Nietzsche'nin de kiliseye karşı geldiğini görmekteyiz. Fikirlerin Tanrı üzerinden olmasına değil, belli bir mantık çerçevesine işaret ettiğini görmemiz gerekir. Nietzsche, 'Tanrı'nın Ölümü'nden söz ederken, düşünceye aykırı bir şeyler olduğunu görmekteydi. Kendi çağının en büyük sorunu olan, insanların kabullenışı ve bu düşünce tarzı çevresinde insanları kandırmaya çalışan kendini Tanrı elçisi olarak gösteren felsefi düşünceye sahip olmayan, yalnız insanların zayıf yönlerinden faydalanmak isteyenler vardı. Putların Alacakaranlığı'nda 'Biri Hristiyanlık inancından vazgeçtiğinde diğerinin ayağının altından Hristiyanlık ahlakını alma hakkı doğar. Bu ahlak hiçbir şekilde apaçık değildir. Hristiyanlık, birlikte düşünülmüş şeylerin bir arada olduğu bir sistemdir. Bunun içindeki ana kavramlardan birini yıkmak, Tanrı'ya inanç gibi, tamamını yıkar. Nietzsche Hristiyanlık'ta ahlak üzerinden eleştirmiştir. O ahlak sorununu ele alırken Soykütüğü eserinde de durmaktadır. O ahlakın ne olduğunu incelemiştir.'²⁷ Nietzsche fikirleri

²⁵ Arda Denkel, **a.g.e.**, s.14-81.

²⁶ Alex Malpass, **a.g.e.**, s. 3-4.

²⁷Nietzsche, **Ahlakın Soykütüğü Üstüne**, Ahmet İnan (çev.), İstanbul: Say Yay., 2011, s. 5.

savunurken Tanrı fikrini bazı yönlerden ele almıştır. Ona ateist dememiz yanlış olacaktır. Yazdığı eserlerden Tanrı fikrine inanmadığını yorumlamak doğru değildir. O, yanlış sistemler üzerine kurulan Tanrı fikrini istememiştir. Nietzsche, Hristiyan Tanrısına karşı gelmiştir. Burdan da gördüğümüz gibi din de felsefeden ayrılmıyor. Bazı fikirlere uygun değilse, hemen bir mantık çerçevesi kurmaya, bir sistem oluşturmaya, Tanrı fikrini de düşünmeye başlarız. Felsefe, dinden ayrılmıyor aksine onunla bütünleşir. Akılla uzlaşmayan bir dini kimse kabul etmeyecektir. Din aslında insanları topluma yönlendirir. Hristiyanlık ise, Nietzsche gözünde onların ürettiği bir şeydir. Hristiyan anlayışında, dünya ile ilgili maddi yönlerin kötü düşünülmesi, tüm haz ve faydadan uzaklaşılması Nietzsche'nin Hristiyanlığa karşı büyük tepki vermesine neden olmuştur. Çünkü biz insanları biz yapan duygular vardır. Bu duygularımızın tamamı ortadan kaldırılmaya çalışılması, akla ve mantığa uygun düşmeyecektir. Marx'da aynı fikirde olacaktır ki o da Tanrı'yı karşı cepheye koymuştur. Nietzsche, Tanrı fikrinin güçsüzlerin oluşturduğunu söylerken, Marx'da güçlülerin ortaya koyduğunu söyler. Bu fikrin doğru olması insanlığın sahip olduğu güç, adalet, akıl kavramından soyut kalabilir. Çünkü insanoğlu korktuğu şeylerden hep kurtulup yok etmek istemiştir. Güçlüler ise, Tanrı fikrini kendinden daha güçsüz birilerine inandırmak için çabalamayacaktır. Bu fikirleri desteklemek yanlış olacaktır.

İslam dini üzerinden felsefeyi şekillendirmeye çalışalım. Teoloji nedir? Teoloji, felsefeden ayrı mıdır? İslam felsefesinde ve tasavvuf geleneğinde dini bilgi kaynağı göz önünde bulundurulduğunda teosofi terimi ile benzerlik taşır.²⁸ Teoloji kavramını Platon'un öncelikle kullandığını görmekteyiz. Rasyonel teoloji ise akılsal temellere dayandırılmıştır. Mitik teoloji, masallara ayrılan bir teoloji yani rasyonel temeli olmayan teolojidir. Bir diğeri de siyasal temelli teoloji var, bu da rahiplerin ortaya koyduğu yani devlet dini diyebileceğimiz, belli bir zümrenin kutsal adına, Tanrı adına ele aldığı bir teolojidir. Normalde teoloji de dinsel olanı felsefe ile temellendirme vardır.

Tanrı kavramını ele aldığımızda her dönem için farklı bir şey teşkil ettiğini okumalardan da görebiliriz. Tanrı kavramı çerçevesi üzerinde birçok problem ortaya çıkmıştır. 'Tanrı' dediğimizde ne anlamalıyız? 'Tanrı' sembolik midir? Tanrı'nın merkezde olduğu teoloji, sembolik teoloji, dini teoloji, doğal teoloji, negatif ve pozitif

²⁸ Ali Gül, **a.g.e.**, s. 6-10.

teoloji gibi farklı alanlarda vardır.²⁹ Bu alana felsefe ne anlamda bakar bunu daha detaylı göreceğiz. Fakat şunu bilmeliyiz ki felsefe dini kendinden çok ayrı bir yere koymaz. Felsefenin inanç karşısı düşüncesi çok yanlıştır ve bu yargı maalesef toplumların çoğunluğunu da etkilemiştir. Felsefe inançlara karşı gelmemiş, o inançların dogmatikleşmiş olan kalıbına karşı gelmiştir. Dogma, inanç değildir ve aynı şey olmadığını da felsefe üzerinden temellendirir. Felsefe ve teoloji her ne kadar birbirinden çok ayrı alanlar olarak düşünülse de felsefe ve teolojinin de ortak sorunları ve bu sorun üzerine düşünüp bir sistem içerisinde cevaplandırmaya çalıştığı da görülür. Felsefe ve teoloji, akıl, mantık çerçevesi üzerinden kendi sistemlerini kurmuşlardır. Teoloji ve felsefeyi düşüncelerin ortak alanları için teosofi gibi bir bileşke haline getirebiliriz.

1.2. TEOSOFİNİN ÖNEMİ

Teosofi nedir? Teosofi denilince ne düşünmek gerekir? Teosofi kavramı; bilgiye, bilgeliğe, hikmete ve felsefeye, teoloji merkezli olarak bir Teolog/İlahiyatçı bakış açısı ile yönelmek demektir.³⁰ Teosofi'nin bazı özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz;

1. Tanrı bilgisine sahiptir.
2. Varlıkta ruhsal bir gerçeklik vardır. Bunlar, sezgi, meditasyon, vahiy gibi bağlantılarla sağlanır.
3. Batını olanla zahiri olan arasında ayrımı ortaya koymaya çalışır.³¹

Aslında teosofi bir nevi, felsefe ve teoloji arasındaki bağın birleşmesi demektir. İslam âleminde, felsefenin hikmet olarak kullanılması bizi bu yola doğru sevk eder. Felsefe, bilgelik olduğundan dogmalardan temizleyen en iyi araç olmuştur. Felsefe bizim önyargılarımızdan arındırarak doğru düşünce tarzını oluşturur. Çoğu yerlerde dogma aslında bir inanç türü olmuştur. Felsefe, sağlıksız din üzerine kurulan yargılardan insanları ayırmıştır. Felsefe ve teolojiden bağımsız bir şekilde gerçekleşmemiştir. Küçük örneklerle pekiştirmek gerekirse, bir olgu karşısında niçin, neden? sorusuna teoloji de felsefe de mantık çerçevesi içerisinde yaklaşmaya çalışırlar.

²⁹ Nazmiye Kızıltepe, *Teoloji: İyi Mi? , Kötü Mü?*, Pinhan Yay., (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul), s. 134.

³⁰ Şafak Ural, 'Felsefe ve Teoloji', *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, s. 30-75.

³¹ Ali Gül, *a.g.e.*, s. 17.

Evren tasavvurunu ele alırken, felsefe gibi teolojide akla dayanan bir çözüm talep eder.³²

Teoloji ve felsefe arasında rekabet olduğunu düşünsekte birbirlerini tamamlayan kavramlardır. Teoloji, felsefenin sorgulamasına ihtiyaç duymaktadır. Teoloji'yi felsefeden ayıramadığımız birçok yönleri vardır. Teoloji, inanca dayalıdır, kendi inançları dışına çıkmaz. Teoloji, din ve felsefenin birleşmesiyle birlikte, akla dayalı açıklamalar da bulunur. Felsefe sadece merak duygumuzu tatmin ediyor olsaydı, her dönemin sorunları bu alan üzerinden düşünülmezdi. Her ne kadar sorunlar bireye ait olduğu görülse de çoğu sorunlar bireyden değil toplumdan kaynaklanır. Felsefe genel de tümelle ilgilenmiş, onu eşsiz bir yere koymuştur. Burada tümel dediğim, insan, toplum, doğa bileşkesidir. Felsefe bunlardan bağımsız şekillenemez aksine bunlarla bir bütün halinde olmuştur. Ortaya çıkan bu bütünün değişimlere uğraması, dalgalanmaların yaşanması her çağda olduğu gibi kendi çağımızda da bunları yaşıyoruz. Sosyal hayatımız, alışkanlıklarımız değişiklikler ile beraber bizde tekrar yeni bir düzen inşa etmek zorunda bırakır. Bu alışkanlıklarımızı değiştirme görevi bir nevi felsefeye düşmektedir. Felsefe ile birlikte teolojinin bu değişime ayak uydurması diğerlerinden daha farklı kılar. Toplumsal değişimler ile birlikte insan üzerine felsefenin tekrar yorumlama biçimi değişmiştir. Bu yorumları sadece felsefe üstlenmemiştir. Her ne kadar batı felsefesinde, felsefe ve teoloji arasında keskin ifadeler olsa da felsefe ile teoloji arasındaki ilişkiyi görmemiz gerekir. Hristiyan teolojisi, felsefe ile tekrar dirilse de Newton fiziği teolojiyi yerle bir etmiştir. Fakat felsefe tekrar yeni bilim anlayışını önemseyip, teolojinin zemininin kurulmasına olanak vermiştir. Kısaca örneklemek gerekirse, gece ve gündüz olgusuna, teolojik açıdan bakılırsa 'Niçin?' sorusuna cevap verilmesi gerekir. Teologlar, bunu kendi kitabına veya inancına göre açıklarlar. Newton fiziği ise, onu akıl bağlamında açıklar. Fakat insan metafizik bir varlıktır.³³ Bundan dolayı felsefeye olduğu kadar insanın teolojiye de ihtiyacı vardır. Çünkü insanoğlu her sorunun cevabını anlamayabilir, bundan dolayı manevi yönden de rahatlaması gerekir. Burada teolojiye ve felsefeye iş düşer.

³² Şafak Ural, **a.g.e.**, s. 30-75.

³³ Şafak Ural, **a.g.e.**, s. 72-76.

1.3. TEOSOFİNİN İŞLEVİ

Teoloji, tıpkı felsefe gibi sadece konu değil yöntem üzerinde de önemli bir yere sahiptir. Felsefenin bir bilim disiplini olmaması gibi, din günümüzde bazılarınca modern bir disiplin olarak görülmeyebilir. Bizim için önemli olan dinin felsefe ile etkileşim içindeki önemi ve değeridir. Amaç teolojideki epistemik değeri ortaya koyabilmektir. Felsefe ve din arasındaki karşılıklı, ileri gidilen bilinç ve ileri gitmeyen yerinde sayıklayan bilinç olarak yaklaşımlar genelde hâkimdir. Din ve felsefede insan, Tanrı, akıl ve vahiy konuları fazlasıyla tartışmada yer almaktadır. O halde bu konuyu detaylandırarak incelemek daha yararlı olacaktır.³⁴ Bu disiplini tanımak için onu her yönüyle işlemek gerekir.

Felsefe yapmak Tanrı'yı ötekileştirir mi? Hem felsefeciler, hem teologlar teoloji ve felsefe arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Ortaçağ döneminde felsefe ve teoloji arasındaki ilişkiden söz etmek mümkündür. İslam dini her zaman akıl çerçevesinde ortaya çıkmış, Kur'an'da sadece kaynak İslam'ın değil tüm hakikatin tek kaynağı olarak söylenmektedir. İlk çağlarda, felsefe ve dinin özellikle mantık ile olan ilişkisi üzerine katılmalı mı? Katılmamalı mı? sorusu bir çok tartışma planı oluşturmuştur. Aristoteles, bilmeyi yüceltmış ve bilme isteği ile aklın insanın doğasında olan bir şey olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı felsefe ve teoloji, o zamanda akıl ve inanç arasındaki uyuma da değer atfedilir.³⁵ Fakat şimdi anlayamadığımız bir biçimde, inanç ve akıl/felsefe ve teoloji birbirinin siyah ve beyaz derecede zıt olduğu kanısı oluşmuştur. Öyleyse bizi bu yanılsaya iten düşünce nedir?

İnanç ve dogma arasındaki farkı ortaya koyabilirsek, hakikat konusunun ne olduğunu anlamaya başlayabiliriz. Dinle alakalı her terim hakkında tartışmaya kapalı gibi kesin yargılarla bir yere varamayız. Dini terimin her yönüyle incelenip bakmamız gerekirken, onu yanlış anlaşılmalara üzerine bırakamayız. Felsefe'nin en önemli görevlerinden biri, hakikati ortaya çıkarmaktır. Bu çaba için de olmasının da nedeni varlığa olan inancından gelir. Bu inanç sayesinde bilimler şekillenmeye başlar. İnsanı, insan yapan bir diğer özelliği de inançlı olmasıdır. Her yasa bir bağlılıktan meydana

³⁴ Bülent Sönmez, 'İnanç ve Dogma, Akademik Araştırma ve Dayanışma Derneği', **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, S.16, 2015, s. 2.

³⁵ Chryssi Sidiropoulou, 'Felsefe Yapmak Dini Terk Etmeyi Gerektirir Mi? İslam'da Bir Cevap Çerçevesi', Yayınlanmış Makale, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.14, 2006, s. 260-261.

gelir. Her ne kadar bir inanca bağılı olsak da, ne kadar inanç karşısında özgür olduğumuzu söylesek de hepimiz de bir inanma yönelimi vardır. Bu bilinç farkındalıktır, duygusal bir tatmin olarak ele alınan inanç değildir. Yaşamımızı sürdürebilmemiz, güven çerçevesi ile gelişir. İncamız olmasaydı, akıl sağlığımız yerinde olmazdı. Felsefi yaklaşımlarla, şüpheci (septik) olan durumları ortadan kaldırmaya başlarız.

Bu iki alanın birleşmesi, varlığa anlam yüklemektedir. Teosofik anlayış, bize bilgileri anlamlandırarak sunacaktır. Teosofi’de, akıl dışlanmaz ve dogmalara yer verilmez.³⁶ Fakat teoloji bize hep yanlış, gösterilmek istendiği gibi de sunulmuştur. Doğrulanması mümkün olmayanlarla doldurulmuştur. O halde anlamsız olan şeylerden ayırmamız gerekir. Gerçek bir düzen için doğrulamamız mümkün olan bir bilgi temeline dayandırmalıyız. Teosofi’nin burada önemi hissedilir, insanı ne saf bir bilgi ne de saf bir Tanrı görüşü ile yalnız bırakmaz. Yani sadece bu dünyaya bağlayan insan figüründe ele almaz diğer yandan tamamıyla bu dünyadan kopuk bir insan tasavvuru da inşa etmez.

1.4. BAKIŞ AÇISI OLARAK TEOSOFİ

İlk bölümlerde teoloji ve sofist anlayışının birbirini nasıl tamamladığını izah ettik. O halde ortaya çıkan farklı bir bakış açısından söz edebiliriz. Bu terim ‘Teosofi’dir. Teosofi, ilahi yön ile sorgulayan yönün birbiri ile birleşmesi, tezat olmadığıdır. Teosofi ile sorgulanan her konu, bütüncü (holistik) sistematik bir yaklaşım ve uygulamayla eksik yönlerini tamamlayacaktır. Hem sorgulayıcı hem de inanç doğrultusunda hareket etmek insani yönlerimizin tamamlanması da demektir.

Sorgulanmayan bir ilkedен söz ettiğimizde, onun hakikatini akıl çerçevesinde konumlandıramayız. Teosofi bakış açısı, akıl ve inancın belirli bir kalıba dayalı, dogmatik durumu değil, ele alınıp aşılmış bir durumu bize sunar. Bizim inanç doğrultusunda anlamlandıramadığımız şeyi, tartışılmaz dediğimizde o inancı dogmatikleştiriyoruz. Asıl olan bu olmamalıdır. Felsefi tutum aslında her şeyden şüphe duymak demek değildir. Bir şeyden şüphe duymak için şüphenin olması gereklidir ve onun üzerine bir şüpheden söz edebiliriz. Biz teosofi ile birlikte bu dogmatik tavrı

³⁶ Macit Nadim, ‘Teolojik Dilin İmkamı Üzerine’, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, 2002, s. 1.

ortadan kaldırıyoruz. Felsefi tavrıla bu düşünceyi yaklaşıtııyoruz. Bizim karıştırdığımız şey, tartışılabilen şeyleri kapatmak, yani bir karanlığa hapsetmek, insanı o sorularla çaresizliğe hapsetmek yanlıştır. Felsefe, ortada olan yasaların kökenine bakarken, teoloji de bu kökeni sorgular ve izah etmeye çalışır. Bunu rasyonalite dışı yapmaz, aksine felsefe sayesinde belirli bir düzen içerisinde yapar. Teosofik bakış bizim bu kalıpların arasında gizlenmiş perdeleri yıkar. Teosofi’de, ahlak ilkesi tartışılmaz, ama ahlak ilkesinin üzerine kurulan fikirler tartışılır. Tanrı kavramı değil Tanrı’ya atfedilen değerler tartışılır. Daha somut bir şekilde değerlendirmemiz gerekirse, obje hakkında tartışabiliriz fakat objenin değerlendirmesi aşırı bir şüpheciliğe (septisizme) girer. Tanrı ile ilgili bir fikri ele alıp teosofik bir bakış açısına başvurduğumuzda Tanrı’nın sadece ilahi yönünü değil, onun akılsal yönünü de gözlemlemeye başlarız. Hatta birkaç yıldır, dergilerde felsefe ve din, felsefe ve Tanrı kavramlarının üzerinde araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Biz bile Kur’an’da okuduğumuz ayetler veya surelerin olan bir akılla birlikte yapıldığını görebilmekteyiz. Daha ötesi Kur’an bize akletmenin kendisi ve türevlerine çağırıp bizden tahkiki (araştırmacı) iman istemektedir. Yine bize verilen her öğüt insanın iyiliği için, insanı insan yapan şeyler olduğunu görmekteyiz. Öte yandan, Tanrı’nın sorgulanmasında teosofik bir bakış açısından söz ederken;

Nesne aksiyolojik önermeler varsa bu önermeler ya temel yasalardır ya da temel yasalardan çıkarsanabilir.

- Eğer Tanrı yoksa temel yasalar doğa yasalarından ibarettir. (Doğalcılık)
- Bütün doğa yasaları olgusaldır.
- Olgusal önermelerden aksiyolojik önerme çıkmaz.

Ara Sonuç: Eğer Tanrı yoksa nesnel aksiyolojik önermeler yoktur.

- En az bir tane nesnel aksiyolojik önerme vardır.
- Sonuç: Tanrı vardır.³⁷

Gördüğümüz her önerme kendi açısından akıl ele alınarak izah edilmeye çalışılmıştır. Bu önermenin kabul edilmesi, çocuk istismarının iyi bir şey değildir önermesinin kabul edilmesi gibidir. Nesnel üzerine düşünülen bu yasalardan tekrar bir değer elde edilemez. Bazı yargılar, nesnel gerçekliğini koruyacaktır. Bu teosofik bir

³⁷ Hümeıra Özturan, ‘Enis Doko, Allah’sız Ahlak Mümkün Mü?; Çağdaş Bir Ahlak Argümanı Savunusu’, **Din Felsefe Araştırmalar Dergisi**, İstanbul Yay., 2019, s. 2.

gözlemde de uygun görülecektir. Ne Tanrı nede bizim bilgilerimiz doğrultusunda ele alınan bu kabuller aksini iddia edemez. Önemli filozoflardan Hobbes, din hakkında bir yaklaşımda bulunduğunda dinin gerçek mi gerçek olmadığı üzerine tartışır. O ayrımdan şöyle söz eder, “zihnin uydurduğu veya herkesçe kabul edilen hikâyelerden hayal edilen görünmez bir güçten korkulması din, eğer bu hikâyeler herkesçe kabul edilmiyorsa hurafe, hayal edilen güç gerçekten hayal ettiğimiz gibi ise gerçek din” diye belirtir.³⁸ Teosofik bakış açısına sahip olan biri bunu ayırt etmeye başlayacaktır. Teosofik bakış açısını ele aldığımızda insanın aslında içten gelen bağlanma duygusu, psikolojik çöküntüye uğramamak için bir varlıkla içkin olmak istemesi hemen hemen her felsefe anlayışının değindiği bir noktadır.

Öte yandan “varlık-ben”in sırrını hiç bir bilgi çözemez. Sadece aracısız bir tecrübe bizi ona yaklaştırır. Bu tecrübe deontolojik düzeyde bir bağlanma (engagement) ve sadâkat (fidelite)'tır. (...) Bağlanma olmaksızın hiç bir kimse yaşayamaz... Kesin bir bağlanma, belli ontolojik bir daimînin; psikolojik hayatın değişen olayları ile veya sözle değil, fiilen gerçekten ve yaşayarak tanınmasıdır. Marcel'e göre bağlanma ancak aşkın bir varlık için olur.”³⁹

İnsanoğlu her zaman daha iyi bir yaşam daha iyi bir hayat istenci olmuştur. Fakat biz bir şey isterken bir diğerini bağımsız bırakamayız. İnanç, bu aklın tamamlanması yöneliminde gelişir. Bu bakış açısı bize kabın bir yerini değil, tamamını göstermeye gider. İşte o zaman asıl olana hakikati görmeye başlarız. Teoloji sayesinde, inanç eksenini tamamlarken, sophos (bilgelik) sayesinde bilgi eksenini de görmüş oluruz. Dogmanın yıkılması, uzaklaşılması ancak bu bakış açısı ile ortaya konulabilir. Bu bakış açısının dışında elbette bakış açıları vardır fakat bu bakış açısıyla beklentilerin kesin bir şekilde karşılayabiliriz. Çünkü biz hakikatten koparsak, kendi kendimizi kurgulamaya iter ve gerçekdışı sahneler yaratabiliriz. Hakikatten kopmak, kendi varlığından uzaklaşmak da denilebilir. Çoğu putperest anlayışlar insanoğlunun birbirine yaptığı zulümdür. Amaç burada insanın bir diğerine hüküm kurması, himayesine almasıdır. İmanın akla uyumlu olduğu bir düşünce yapısında, teosofik bir bakışta böyle bir şeyle karşı karşıya gelmeyeceğiz. Akıl ve din arasındaki uyumu, Leibniz'in ‘İmanla Aklın

³⁸ Hobbes, **Leviathan**, Semih Lim (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2001, s. 51.

³⁹ Murtaza Korlaelçi, ‘Gabriel Marcel’e Göre Bağlılık ve Sadakat’, **Felsefe Dünyası Dergisi**, S.6, 1992, s. 2.

Uygunluğu Üzerine Konuşma' adlı eserinde değinmiştir. İnsanın akıl sayesinde hakikati göreceğini fakat bu akıl doğru olan akıldır. Yani gerçek akıldır. Akıl ile alınan tüm yargılar, önyargısız üzerine kurulur. Hakikati anlayamamak, aslında akıl üzerine dayandırılmazsa ortaya çıkar. Ama bazı durumlar bize ispat etmeden iman etmeyi kabul ettirir. Fakat bazı dogmatik düşünceler, inancımıza uygun bir halde görülebilir. Önemli olan bunların ayırt edilmesidir. Dogmaların bize değer olarak görülmesini engellememiz gerekir. Fakat inanç, dogmalar üzerine değil akıl üzerine kurulur. Kişi eğer akılla bir şeyleri yönlendiremiyorsa o şeyin de akla uygun olmadığını kavramalıdır. Eğer bilgi gerçekse akla uygun olmalıdır. Teosofik bakış açısını kullandığımızda, kendimize zarar vermemizi, tanrılara kurban olarak insanların verilmesinin hiçbir akla hizmet edilemeyeceği aslında anlaşılır. İşte bunu sadece tek bir bakış açısı bunu ortaya koyabilir, o da teosofik bakış açısıdır.

1.5. YUNUS EMRE'NİN HAYATI, ESERLERİ VE FELSEFESİ

1.5.1. Yunus Emre'nin Hayatı

Yunus Emre'nin 1250-1320 yılları arasında yaşadığı kabul edilmektedir. Yunus Emre Anadolu'da yetişmiştir, hem ahlakçı hem derviş olan bir düşünürdür.⁴⁰ Doğduğu yer ile ilgili birçok rivayet vardır. Anadolu'nun birçok yerinde doğduğu söylenir. En eski ustadır ve çok içten bir gönül insanıdır. Yunus Emre, dünyaya sevgi dağıtmak için gelmiştir. O yaratılmışların en yüksek mertebesinde olan insanı, yaratılmışların en şerefli olduğu ve dolayısıyla sever ve tüm insanları eşit görür. O her zaman insanları Tanrı'nın yolunda birleşmeleri için çağırmıştır. İnsanlık sorunlarının hep birlikte çözülmesini ister. İnsanların bu dünyanın sevgisine çok kapılmamalarını, daha ziyade Hakk yolunda ilerlemeleri gerektiğini savunur. Yunus Emre, saygının önemini vurgularken, İlahi aşkı da derin bir şekilde işlemiştir. Şiirlerinde de bu İlahi aşkı, dünyanın gelip geçici bir olgu olduğunu işlemiştir. Tanrı'nın, tüm doğada kendi suretini göstererek canlı ve cansız olan her yerde bulunduğunu ifade etmektedir. Tanrı'nın, güzellikleri kuşlar, balıklar, çiçekler üzerinden anlattığını söyler. O, şiirlerinde Türkçe ifadeleri en iyi kullanan şairlerden biridir. Onun şiirleri dilden dile yayılmaya devam etmiştir. O kendi dilini ustaca kullanan büyük şairlerimizden biridir. Yüzyıllarca şiirleri ile ön plana gelen Yunus Emre, şiirlerini halk tarafından daha iyi tanınması için özenle hazırlamıştır. Birçok farklı yerde türbesi mevcuttur, bunun nedeni ise gerçek ölüm yeri

⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, 'Yunus Emre', **Kültür ve Turizm Bakanlığı Dergisi**, Ankara, 2012, s. 183.

ile ilgili elimizde henüz net bir bilgi olmamasıdır.⁴¹ ‘Eskişehir’in Mihalıççık ilçesine bağlı Sarıköy; Karaman’da Yunus Emre Camii avlusu; Bursa; Aksaray ile Kırşehir arası; Ünye; Kula’da Emre köyü; Erzurum, Dutçu köyü; Isparta’nın Gönen ilçesi; Afyon’un Sandıklı ilçesi; Sivas yakınında bir yol üstü ve Tokat’ın Niksar ilçesinde mekânlar bulunmaktadır.’⁴² Genel olarak tüm hayatını ele aldığımızda, yoksulluk içerisinde bir hayat yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. ‘Yunus Emre ülkemiz için değil bütün Türk Coğrafyasında sevilen ve aynı zamanda bir o kadar da eserlerinin okunduğu bir kitleye sahip olmuştur.’⁴³ Yunus Emre’nin üstadı olan Tapduk Emre’ye, bazı kaynaklar da Yunus Emre’yi, Hacı Bektaş Veli’nin tavsiye ettiği söylenmektedir.

‘Yunus, Şeyh u dânişmend ü velî cümlesi birdir er yolu Yunus’tur dervişler kulu Taptuk gibi serveri var

* Yunus sen Taptuk’una kıl duâlar Deme kim ne kılâm bu aşk elinden

* Aşk sultânı Taptuk’durur Yunus gedâdır kapuda Gedalara lûtfeylemek kaidedürür sultana

* Taptuk’un tapısında kul olduk kapısında Yunus miskin çiğ idi piştik elhamdü lillâh

* Yine esridi Yunus Taptuk yüzün görelden Meğer onun gönlünden bir cur’a şerbet içti

* Yunus bir doğan idi konu Taptuk koluna Avın şikâra geldi bu yuva kuşu değil.’⁴⁴

Bu beyitlerden anlaşıldığı gibi divanında, Tabduk’u çoğu yerde anmıştır.⁴⁵ Divandaki şiirlerin Yunus Emre’ye ait olup olmadığı hakkında kesin bir kanıt olmadığından şiirler ayıklanarak seçilmiştir. Yunus Emre’nin, dili özgün kullanması göz önüne alınarak, ona ait olduğu düşünülen şiirler ayıklanmıştır.⁴⁶ Yunus Emre’nin hayatı bilinmezliklerle doludur. Yunus Emre’nin adı kaynakların birçoğunda çok yer almamaktadır. Çünkü kırsal kesimlerde yaşayan düşünürler ile çok ilgilenilmemiştir.⁴⁷ ‘Yunus’un şiirlerinde Hâllâc-ı Mansur, Bayezid-i Bistamî, Mevlâna ve İbrahim b. Edhem gibi büyük mutasavvıfların adları zaman zaman geçmektedir.’⁴⁸ Yunus

⁴¹ Cahit Öztelli, **Yûnus Emre**, İstanbul: Özgür Yay. 2009, s. 31-38.

⁴² Ali Emrah Görmek, *‘Mevlana ve Yunus Emre’nin Aşk Felsefelerinin Mukayasesi’*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi Konya, 2019), s. 28.

⁴³ Burhan Toprak, **Yunus Emre Divanı**, İstanbul: Promat Basım Yay., Ekim, 2006, s. 3.

⁴⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, **Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri**, İstanbul: Kültür Yay., 2009, s. 34.

⁴⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 34.

⁴⁶ Yunus Emre, **Yunus Emre Divanı**, İstanbul: Altın Kitapları Yay., s. 2-3.

⁴⁷ Ali Emrah Görmek, **a.g.e.**, s. 28-29.

⁴⁸ Ali Emrah Görmek, **a.g.e.**, s. 29.

Emre'nin iki eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eserler; *Divan* ve *Risaletü'n Nushiyye*'dir. Bu eserler düzyazıdan ziyade şiir ağırlıklıdır. Yazdığı şiirlerden Yunus Emre'nin yer yer dolaşan bir derviş olduğu anlaşılmaktadır.

Yunus Emre'nin yazmış olduğu eserlerden yola çıkarak, yalnızca Türkçe değil, Arapça ve Farsça dillerine de hakim olduğu anlaşılır. Yunus'un gerçek kimliğinin ortaya çıkması için rivayetlerle beraber menkıbelere de bakabiliriz.⁴⁹ Türkiye'nin birçok yerinde mezarının bulunması, Yunus Emre'nin çok sevildiğinin ve değer verildiğinin bir göstergesidir. Herkesin kolay anlayacağı sade bir dil kullanmıştır. İnsanlığa seslenen Yunus Emre'nin, öz-biçim üzerine benimsenmesi de yadsınamaz bir durumdur.⁵⁰ Yunus Emre topluma seslenmiş ve tasavvuf düşüncesini en güzel şekilde dile getirmiştir. Yunus Emre'nin hakiki Türkçe kullandığına dair yaygın olan yanlış bir düşünce vardır.⁵¹

Yunus Emre'nin yaşadığı döneme kısaca göz atalım;

Yunus Emre, 13. asrın ikinci yarısı ile 14. asrın ilk çeyreği arasında Anadolu'da yaşamıştır. Yunus Emre'yi daha iyi tanımak için yaşadığı dönemi bilmemiz önemlidir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yerleşmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde çeşitli beyliklerin kurulduğu, çöktüğü, ağır vergilerle halkın zora sokulduğu, yağmaların sıklıkla meydana geldiği, düşmanların yaptığı saldırılarla ölümün ortalıkta kol gezdiği ve açlığın görüldüğü bir zaman dilimidir. Yunus Emre'nin karışık ve zorlu bir dönemde yaşamış olduğu görülmüştür. Bu dönemde sosyo-kültürel ve dini yaşamı etkileyen gelgitler olmuştur. Farklı dinler, ilim, düşünce hareketlerinin ilerlemesinde de yardımcı olmuşlardır. Anadolu'nun ticari faaliyetleri her yere yayılmış olacaktır. Bu dönemde kervansaraylar yapılmış, önemli bir ticaret yoluna da sahip olunmuştur. İlim ve kültüre önem veren Anadolu Selçuklu Devleti, önemli görevlerin yerine getirilmesi karşılığında birçok değerli ödülün sahibi olmuştur. Fen ve dini ilimlere önem veren Anadolu Selçuklu Devleti, özgür bir ortam oluşturarak ilimlerin öğretilmesinin önünü açmışlardır. Artık bu dönemde tasavvufi düşünce olgunlaşmış ve çok iyi mutasavvıflar yetişmiştir. Bazı tasavvuf klasikleri kabul edilmiş, İslam toplumundaki konumları da büyük ölçüde gelişmiştir. Bu dönemde Anadolu'da çok yoğun bir şekilde canlılık ve

⁴⁹ Mustafa Tatcı, **Yunus Emre Külliyyatı (Tahlil)**, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 2005, s. 9

⁵⁰ Burhan Toprak, **a.g.e.**, s. 4.

⁵¹ Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II**, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 1987, s. 335.

hareketlilik vardır. Bu dönemde Hacı Bektaş Veli de tasavvufi düşüncelerini yaymıştır. Diğer taraftan, Anadolu kültürüne damgasını vuran Mevlana, Moğolların baskısından kurtulmak için Konya'ya yerleşmiştir. Anadolu'da hüküm süren mutasavvıflar geniş bir çevreye sahip olmuşlardır. Anadolu insanları, tasavvuf ideallerini de benimsemişlerdir. Tasavvufa göre insan, iç dünyasını aydınlatmalı, nefsini terbiye etmeli, ruhunu kötülüklerden arındırmalı, manevi açıdan olgunlaşmalıdır. Bu içselleşen bilgi, söz ve davranışlar ile ortaya çıkar. Bu bilinç halka da yansıtılmalıdır. Arzu edilen düşünce sistemi, bir anda olmamakla birlikte belirli aşamalar ile gerçekleşir. Bu aşamalar tam olarak manevi yolculuğun kendisidir. Tasavvuf geleneğinde, dünya ve içindeki güzellikler anlatılmaya çalışılmıştır. Umutsuzluk ve yoksulluk içinde olan halk dini inançlara ve tasavvufi görüşlere daha da önem vermiştir. Yunus Emre bu zaman diliminde yaşadığından, tasavvufun yoğun olduğu bir döneme denk gelmiştir. Dil yönüyle Anadolu zamanına bakmak gerekirse resmi ve edebi dil Farsça, bilim dili ise Arapça'dır. Türkçe'nin de artık sadece konuşma dili olarak değil, bir kültür olması için temeller atılmaya başlanmıştır. Türk kültürü ile Osmanlı Devleti yükselmiş, Türk dili sadece sarayın değil yüksek memurların da dili olmuştur. Medresede İslami ilimleri öğrenen öğrencilerin sayılarının gitgide artmasıyla, dini ve tasavvufu öğretebilmek için Türkçe öğretme gereği de hissetmişlerdir. Din ve tasavvuf edebiyatının ilk öncüsü de Yunus Emre olmuştur. Diğer öncüleri ise Evhadüddin-i Kirmani, Dehhani, Mevlana, Sultan Veled ve Nasîrî'dir. Kirmani, Anadolu'da en eski Türkçe şiirin sahibidir, Dehhani kendi şiirlerinde doğal güzelliklerden ve dünya zevklerinden söz etmiştir, Nasîrî ise Türkçe şiirlere de yer vermiştir.

Yunus Emre'nin yaygın şöhreti olmasına rağmen hayatı ile ilgili çok az bilgiye sahibiz. Orta Anadolu'da, 13. ve 14. asırda yaşamıştır.

Yunus Emre, Risaletü'n Nushiyye adlı mesnevinde;

Söze tarih yedi yüz yedi idi

Yunus canı bu yolda fidi idi

(Bu eserinde, yedi yüz yedi senesinde hicrinin yazıldığını ve kendi canını bu yolda feda ettiğini söyler.) Yazdığı eserlerden yola çıkarak 1240 tarihinde doğduğunu tahmin ediyoruz. Eserlerinde söz ettiği şairlerden yola çıkarak yaşadığı dönemi de anlayabiliriz.

Örneğin, Mevlana, Ahmed Fakih, Geyikli Baba ve Seydi Balum'a da eserlerinde sıkça yer vermiştir. Yunus'un farklı mahlasları da vardır:

‘Yunus, Âşık Yunus, Biçare Yunus, Koca Yunus, Yunus Dedem, Tapduk Yunus, Miskin Yunus ve Derviş Yunus’ gibi isimlerle de karşımıza çıkmaktadır.

1.5.2. Yunus Emre'nin Eserleri

Yunus Emre'nin ‘‘Risaletü'n Nushiyye’’ adlı bir mesnevisi vardır. Ayrıca Yunus Emre'nin şiirlerinin bir araya toplandığı ‘‘Divan’’ adlı bir antoloji de mevcuttur. ‘‘Risaletü'n Nushiyye’’ adlı mesnevisi 1307 yıllarında nazım biçiminde verilmiştir. Eserin tasavvufi bir nasihatname olduğunu görülmektedir.⁵² Giriş kısmında manzum ile sonraki kısımlarda ise düzyazı ile devam edilmiştir. Manzum kısımları değişmekle birlikte toplam 600 beyitten oluşmaktadır. ‘‘Riseletun Nushiyye’’, oluşturulan bir plan çerçevesi ile yazılmıştır. Didaktik bir dil ile yazılan bu eser, insanın nefis mücadelesindeki yolculuğunu anlatır. Yunus Emre'nin, yaşadığı dönemden etkilendiği, dönemin sosyo-kültürel etkilerini eserlerinde bize hissettirmesinden anlaşılmaktadır.

Yunus'un kimliğinin takdimini yaptıktan sonra şimdi ‘‘Riselatü'n Nushiyye’’ adlı eserini incelemek gerekir. Altı konu üzerinde ele alınan bu eserde; Girişin ilk kısımlarında insanın yaratılışı üzerinde durulmaktadır. Mensur kısmında bahsedilen konu, akıl ve bilgi üzerinedir. İman ve onu elde etmenin yolları üzerine olan sonraki bölümlerde ise ruh, akıl, kibir, kanaat, öfke, gazab, sabır, cimrilik, hased, gıybet ve iftira konuları hikâyelerden de yardım alınarak anlatılmıştır. Yunus Emre eserini yazdıktan sonra bitişe dair tarihini de vermiştir. Âdem'in yaratılışı da bu bölümde geçmektedir. Dört element olan hava, su, toprak ve ateşi açıklayarak çözümlemelerde bulunmuştur. ‘‘Tanrı’yı semboller üzerinde toplumu yöneten ‘Padişah’ kavramı ile özdeşleştirir.’’⁵³ İlk on üç beyitte insanlığın yaratılışı anlatılır. İnsan bir candan ibarettir, ölünce tekrar dirilir çünkü ruh ölmez. Tanrı'nın birçok sıfatı vardır, sekiz sıfatı insana göre verilmiştir. İyiliği şeref, sabır ve su (saf) ile bütünleşirken kibir, yalan ve şehvetten uzak olunmalıdır. Yani maddi olan beden, asıl olan ruhtur.⁵⁴

Mensur bölümünde, Tanrı'nın yüceliğini, sonsuzluğunu anlatır. Bu bölümü ‘‘Aklın Tarifi’’ olarak ayırmıştır. Akıllı burada 3 şekilde ele almaktadır. İlk olarak Akı-ı

⁵² M. Tatcı, a.g.e., s. 41.

⁵³ Yunus Emre, **Riselatün Nushiyye**, Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Yay., 2013, s. 24.

⁵⁴ Aytekin Erkmen, a.g.e., s. 30.

ma'aş, yani aklın en alt tabakası olarak tanımlar. Dünyada sadece geçim derdine düşmüş olan akıldır. İkincisi ise Akl-ı ma'd, irfanla terbiye edilen akıl türüdür. Üçüncüsü ve en değerli olan akıl ise Akl'ı Külliye'dir. Burada Tanrı'nın marifetini bu akılda anlarız. Burada Tanrı olarak sembolleştirdiği padişahın üç türlü imanından söz eder. İlki İlmelyakin, yani adından anlaşılacağı gibi hakikat olan kavramdır. Aynelyakin ise hakikati kendi gözümüzle görür gibi keşfetmemizi anlatır. Hakkelyakin ise imanın en belirgin olduğu yerdir. Onu artık oluş olarak kavrarız. Eserde cehennemden söz ederken aslında burada Tanrı'nın adaletini ele aldığını görürüz. Tanrı'yı dört element üzerinden tanımlamaya çalışır; Toprağın nuru, suyun hayatı, rüzgârın heybeti ve ateşin öfkeyi temsil ettiğini söyleyerek Tanrı'nın bazı özelliklerini anlatmaya çalışmıştır. Cennet ve cehennem figürlerini bunlar üzerinden sembolleştirmiştir de diyebiliriz. Toprak ve su cenneti simgelerken, ateş ve rüzgâr ise Tanrı'nın gazabı olarak ortaya çıkar.⁵⁵

Eserin mensur olan bölümleri de şu şekilde sıralanır;

- ✓ Ruh ve Akıl Bölümü (14-84)
- ✓ Kibir ve Kanaat (85-184)
- ✓ Busu ve Gazab (185-282)
- ✓ Sabır (283-318)
- ✓ Buhl ve Hased (318-459)
- ✓ Gaybet ve Bühtan (459-589) beyitleri arasında açıklamalar yapmıştır.⁵⁶ Her bölüm bir hikâye ile tasvir edilmiştir.

Yunus Emre, teşbih ve mecazı kullanarak yazdığı eserleri daha anlaşılır hale getirmiştir. İlk hikâye, ruh üzerine olmuştur. Nefsin çukuruna insanın düşmemesi gerektiğini söyler. İnsan rahman olan yere sığınmalıdır.

İkinci bölümünde ise, kibri yol kesen haramilere benzetmiştir. Burada sosyal hayatını da görmekteyiz. Çünkü Anadolu Türk'lerin başına gelen haramileri nitelemiştir. Bunu soyut bir şekilde verme gereği duymuştur. Bunun aksini oluşturmak için düzlükten de söz eder.

Eserin üçüncü bölümünde ise gazab konusunu ele alırken, nefis üzerinden öfke kavramını anlatmış ve öfkenin tüm güzelliklerin önüne geçeceğinden söz etmiştir.

⁵⁵ Yunus Emre, **a.g.e.**, s. 26.

⁵⁶ Aytekin Erkmen, **a.g.e.**, s. 17-18.

Burada örnek verdiği benzetme ise öfkenin bir savaşçı olmasıdır. Savaşçının geçtiği yollarda yeşillikler olmayacaktır. Öfkeli olan birinde imanın da aranmayacağını yazdığı şiir bölümünde dile getirir. Tanrı sevgisi ile dolup taşan kalpte öfkeye yer olmaz. Öfkeden kurtulmak için sabretmemiz gerektiğini söyleyen Yunus Emre, yazdığı şiirde benzetmelerle bunu daha somut hale getirmiştir. Hırsızı hırs, canı da uyku hali olarak ele almıştır. Uykuda olan can, hırsın yağmalamasıyla baş başa kalmıştır.

Sabır konusundan üçüncü bölümde aralarda söz ederken, dördüncü bölümde daha geniş çerçevede ele alır. Her zaman sabrın sonunun daha iyi olacağını söylemiştir. Burada Hz. Yusuf'u örnek göstererek sabır sayesinde ulaştığı makamları ele alır. Böylece Hz. Yusuf'u simgeleştirerek anlatmak istediğini motifler halinde sunar. Sabrın bizim ilahi emanetimiz olduğunu, sabır sayesinde öfkeden de kurtulabileceğimizi öğütler.

Eserin beşinci bölümünde, cimriliği ve kıskançlığı ele alarak, bu iki kavramın nefsin asıl askerleri olduğunu söyler. Bundan kurtulmak için insan Tanrı'ya sığınmalıdır. Bunlara uyan insanın sonunun da iyi olmayacağını anlatır. Başkasının kuyusunu kazmaya çalışan biri her zaman kendisi o kuyuya girecektir. Ayrıca cimri olan da her zaman kendi kendini yiyecek ve huzurlu olmayacaktır. O, her zaman öğütlere karşı gelecek, dinlemeyecektir.⁵⁷ Karun'dan⁵⁸ söz eden Yunus Emre, Karun'un malıyla, mülküyle nasıl yok olduğunu anlatır çünkü mülk Tanrı'ya aittir. Kendisine emanet edilmiş bir mülke bu kadar bağlanılmaması gerektiğini öğütler. İnsan kendi kazancını paylaşmalıdır. Zenginliğin mal ile olmayacağını, gönül zenginliğinin daha önemli olduğunu vurgulamıştır. İnsan akıl sayesinde bunları def eder. Akıllı olan biri bunlara boyun eğmez. Akıl, cömertlikle bu iki nefis askerlerinden kurtulunabileceğini söyler. Buradaki amaç cimriliği terk etmemiz gerektiğidir. Yunus Emre, bu konuların ardından dedikodu ve yalanı ele alır. Kin, akılla birlikte yol almayacaktır. İnsanın doğasına bu sonradan gelir. Bu huylar kınanmalı ve terk edilmelidir çünkü bu huylar insanı küfre kadar sürükleyecektir. Gıybet yapan biri kendi doğasından uzaklaşır. Asıl kaynak içimizdedir. Her türlü kötülük nefsimizle kendini gösterir. Tevhit ederek bunlardan kurtulmalıyız, kalbi temizlemek gerekecektir. Az bir çaba ile hakikat ele

⁵⁷ Aytekin Erkmen, **a.g.e.**, s. 16-25.

⁵⁸ Yunus Emre, **Riselatün Nushiyye**, s.101. Karun, Yunus Emre'nin, en alt bölümünde şiirin altında açıklamasıyla birlikte vermiştir. Karun, Cimriliği yüzünden, mal ve servetiyle yere gömülen lanetli kişi, anlamındadır.

geçmez. Çok emek vermek, çok uğraşmak demektir. Yunus Emre, eserinin bir bölümünde hakikat kavramını "şeker" metaforu çerçevesinde açıklar. Burada, şekerin tadıyla hayattan duyulacak olan zevk birbiri ile uyumlu hale getirilir. Yunus Emre'nin ele alarak açıkladığı şekerin "manâ şekerı" olduğunu söyler. Bir taraftan da gıybet ve kin sahiplerinin hâlinin en kötü hal olduğunu vurgular. Bu sıfatları en kötü huylar olarak kabul eden Yunus Emre, gıybetçi ve kinci kişilerin gündüzlerinin geceye dönüştüğünü söyler. Onların gözlerine perde düşmüştür; kulakları da işitmemektedir. Bu gözleri perdeli ve sağır kişilerin hırsızdan farkı olmayacaktır. Gördüğümüz üzere tüm hayatını Tanrı ile arasında güzel bir bağ vardır. İnsan kendini kontrol altına almalı ve sorgulamalıdır.

Yunus Emre'nin bir diğer eseri de Divan'dır. Bu eserinde Türk halkını etkileyen şiirlerini bu Divan'da toplamıştır. Divan'ın içeriğinde şiirlerinin çoğu kısmında Tanrı sevgisi dile getirilmiştir.⁵⁹ Yunus Emre, yazdığı şiirler yükselmeye başladığı yeni bir dönemde içerisinde meydana gelmektedir. Türk dilinin kuru dilleri onunla beraber coşkun bir dil haline gelmiştir.⁶⁰ Yunus Emre, aslında sanatını burada çok daha geniş çerçevede nüsha ettiği görülür. Bu eserinde hem aruz ölçüsüyle ve hem de gazel şeklinde yazılmış şiirleri de vardır. Fakat en güzel şiirlerinin hece ölçüsüyle, dörtlükler halinde söylemiş olduğu ilâhilerdir olduğunu söylemek de mümkündür. Kafiye olarak da genelde halk ve tekke şiirindeki geleneğe uyarak daha çok yarım kafiye ve redif kullanıldığını da görmekteyiz. Yunus Emre'nin Divanı'nın muhtelif kütüphanelerde ve bazı şahıslarda çok sayıda yazıldığını ve ele alındığı da görülür. Yunus Emre'nin kendisinin düzenlediği divanı hala elimize ulaşamamıştır.

1. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bl. 3389
2. Karaman Nüshası
3. Yahya Efendi Nüshası Nu:3480
4. Raif Yelkenci Nüshası
5. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nu: 4904
6. Bursa İl Halk Kütüphanesi, Eski Eserler Bl., Nu: 882
7. Hacı Bektaş Kütüphanesi Nüshası, Nu: 196
8. Avusturya (Viyana) Nüshası
9. Çorum İl Halk Kütüphanesi, Nu: 2157
10. Mustafa Canpolat Nüshası
11. Türk Tarih Kurumu Ktp. Nüshası, Yz. Nu: 376

⁵⁹ Kaplan Üstüner, **Yunus Emre Şiirleri ve Açıklamaları**, İstanbul: Etkileşim Yay., Eylül, 2013, s. 1-3.

⁶⁰ Kaplan Üstüner, **a.g.e.**, s. 1-3.

Yukarıda künyelerini verdiğimiz yazmaların karşılaştırılması sonucunda 417 şiir elde etmiş bulunmaktayız. Fakat şiirlerden bazıları tartışmalı olduğu için yeni incelemeler sonucunda şiir sayısının her an değişebileceğini ayrıca da tartışılmaktadır. "Bizim Yûnus"un olmayan "Yûnus" mahlaslı şiirler, dil; üslûp ve edâ bakımından bazı farklar taşıdığından bunları ayırt etmek kolay olmaktadır.”⁶¹

Yunus Emre'nin Divan'ı; Bu Divan'da şiirlerini toplayan Yunus Emre'nin şiirlerine bir göz atalım.

- **Bana Seni Gerek Seni:** Yunus Emre, Tanrı aşkını en güzel cümlelerle anlattığı şiiridir. Ne bir hurinin, ne de bahçe gibi simgelerle anlattığı şiirinde sadece tek Tanrı'a ihtiyaç duyduğunu söyler. Tanrı'nın sevgisini en güzel şekilde mısralarında yer verilmiştir. Tanrı'nın aşkının yetmediğini onu dilediğini ve onla olmak istediğini söyler. Gece gündüz onu düşündüğünü, ölünce külünü toprağa savurmalarını, ona sadece 'O'nun' gerekli olduğunu söyler.
- **Adı Güzel Kendi Güzel Muhammed:** Muhammed'e övgülerini sunan Yunus Emre burada onu övgüler yağdırmıştır. Günahlar ve sevgiden bahseden Yunus Emre onun yolunda olmayanlara imansız olmakla suçlamıştır.
- **Adem Oğlu:** Bu şiirinde insanlara seslenmektedir. Ama insanların nefse bağlı olduklarını söylemektedir. Dünyaya kapıldıklarını söylemiştir. İnsanların ölümden korktuklarını ve acımasız olduklarını anlatmaktadır.
- **Aşk:** Bu şiirinde aşkın öneminden bahsetmektedir. Aşkın neleri değiştirip yok edeceğini de vurgulamıştır. Aşk var iken aklın meydanda kalmadığını söyler.
- **Ah Ölüm:** İnsanların ansızın öldüklerini ve bazı ölen insanların bedenlerinin zamanla toprağa karışıp kaybolduğunu söylemektedir. Her ne kadar beden yok olsalar da unutmamız gerektiğini vurgulamıştır.
- **Çağırayım Mevlam Seni:** Tasavvuf inanışına uygun olarak, canlı cansız tüm varlıkların Tanrı'nın birliğini dile getirdiği ve ona gönülden bağlı bulunduğu inancı anlatılıyor. Burada birkaç simge kullanarak Mevla'yı çağırmak istediğini söyler. Hz. İsa ve Hz. Musa'nın asaları ile Eyüp'ün gözyaşlarını, balıklar ve çöller... Mevlayı çağırmak için bu simgeler üzerinden çağırıp onu kavuşmak istediğini görürüz. Hz. Eyüp burada sabrın simgesidir. Tanrı'nın

⁶¹ Mustafa Tatcı, 'Yukarı İllerde Bir Gezgin Derviş: Yunus Emre (Azerbaycan Notları)', **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.58, 2011, s. 54.

birliğini söylerken de dünyanın gelip geçici olduğunu tekrar hatırlatır. Bu geçici olan dünyadan vazgeçtiğini söyler.

- **Aşkın Aldı Benden Beni:** Burada Tanrı'ya olan sevgisinden bahsetmektedir. Leyla ile Mecnun hikâyesinden bahsederek bir hatırlatma sunmuştur. Tanrı sevgisinin her sevgiden üstün olduğunu söylemektedir.
- **Yusuf'u Kaybettim:** Akıl ve fikrin önemli olsa da bazı durumlar da çare olmadığını söylemektedir. Aşktan çok şefkate benzeyen bir sevgiden bahsetmektedir. Maşuk bir aşktan daha değerlidir ilahi aşk.
- **Bir Kez Gönül Yıktın İse:** Sadece ibadet ile insanın yükselemeyeceğini, çevresindeki insanlara iyi davranarak, saygılı ve sevgili olarak, yardım ederek Tanrı'nın rızasını kazanacağını anlatır. Çünkü şiirde de geçtiği gibi gönül kırılınca yetmiş iki millet bile bunu düzeltemez.
- **Söz Ola Kese Savaşı:** Söz söylemesini bilen kişi yani düşünerek konuşan ve her söylediğini düşünen insan kalp kırmak yerine her zaman kalp fetheder. İnsan sözü pişirerek söylemelidir. Bir söz nelere kadirdir.
- **İlim İlim Bilmektir:** Şiirde aslında geçtiği gibi ilimin aslı kendini bilmekten geçer. Hakkın, okumadan daha önemli olduğunu söylemektedir. Asıl ilim doğru bilgiye sahip olmaktır. İnsan önce kendini bilmeli kendini tanımalıdır. Kendini tanımayan bir insan başkar bir şeyi de bilemez. Kendini tanıyan insan Tanrı'ı da bilir. Okuyan insan Tanrı'ı bilir, Tanrı'ı bilmeyen insanın tüm çabaları boşa gitmiş demektir. Herşeyi bildiğini söylemek yanıltır. Çünkü; Tanrı'ı tanıyan biri bu sözlerin boş olduğunu bilir.
- **Can Gerek:** Dinlemenin burada ne kadar önemli olduğunu vurgulamışlardır. Dilsizin haberini kulaksız dinler. Erenlerin sermayesi yoktur, demiştir.
- **Bir gün:** Bir gün adlı şiiriyle yine ölümü ele almıştır. Bir gün ecelin geleceğini, bu canın emanet olduğunu bize söylemektedir. Biz kaçakta ecelin bizim peşimizde olacağını söylemiştir. Bu dünyadaki her şeyin kalacağını tek gerçeğin bizim bir gün öleceğimizdir.
- **Ben Yürürüm Yana Yana:** Burada Tanrı'nın aşkından bahsetmektedir. Aşkın onun aklını başından aldığını söylemektedir. Bu aşkıta gülmenin de ağlamanın da olduğunu aşkın onu ne hale soktuğunu söylemektedir.

- **Bilmediler:** Asıl hakikati insanların bilmediklerini söylemektedir. Asıl hakikattir önemli olan, hakikat bir denize dalmaktır ama insanlar o denize dalmadılar. Dört kitabı okuduklarını ama bu kitapların asıl anlamını anlamadıklarını söylemiştir. Bu yola gelince değişeceklerini söylemişlerdir.
- **Aşk'ın Beni:** Tanrı'ı görmek için canını yola koyduğunu söylemektedir. Hurilerin onun için önemli olmadığını asıl onun önemi olduğunu vurgulamaktadır. Onun sadece Tanrı'tan başka hiç kimseye ihtiyaç duymadığını söylemektedir.
- **Dermanım Tanrı:** Yunus Emre bu şiirinde ise dili bitene kadar yalvardığını dile getirmektedir. Sonumuzun tekrar Tanrı'a yönelik olduğunu söylemektedir.
- **Gel Gör Beni Aşk Neyledi:** Tanrı'ya karşı duyduğu derin ve içten aşkı, O'na kavuşma aşkından doğan ıstırabı anlatılıyor. Yunus Emre iki benlikten söz eder. Hem maddi olan bir benlik diğeri de manevi olan benlik. Şiirinde maddi olan beni inkar eder çünkü o aldatıcı olandır. Maddi ben bizi Tanrı'ya ulaştırmaz. Ben Tanrı karşısında olmamalıdır. Kendimi Tanrı'ya adamalıyız Tanrı ile bir olmalıyız.
- **Geldi Geçti Ömrüm Benim:** Yunus Emre bu şiirinde ömrünün geçtiğini bunun da yel gibi hızlı olduğunu söylemektedir. İnsanları bir ekine benzetmektedir. Bu dünyanın tekrar geçici olduğunu vurgulamaktadır. Dünya'da kimsenin kalmayacağını söylemektedir.
- **Behey Kardeş:** Burada haktan bahsetmektedir. Özenen insanların nefise değil tevhide özenmesinden bahsetmektedir. Tanrı'nın takdirinin değişmeyeceğinden bahsetmektedir.
- **Ah Nefis:** Nefis eğer hükmederse imanın elden gideceğini söylemektedir. Nefsin ne kadar yüzünün kara olduğunu söyler. Dünyanın faniliğinden bahsederken dünyanın bizi aldattığını söylemektedir.
- **Kahrında Hoş Lütfunda Hoş:** Tanrı'nın derdini de devasını da sevdiğini, hoş karşıladığını söylemektedir. Lütfunu kabul ettiği gibi kahrını da güzel görmektedir. Ağlasakta, cennette hur'i veren, ebedi hayatı sunmasını da hoş görür. Hem iyi olan zamanında da kötü bir zaman da geçirse de onun hep kulu olduğunu şiirinde söylemektedir.

- **Ben Dervişim Diyene Bir Ün Edesi:** Bu şiirinde ebedi hayattan tekrar hatırlatmalar yaparak günah, cennet, rahmetten bahsetmektedir. Günahtan yanmayı, rahmet suyunu içmekten bahseder. Sonra Molla Kasım'dan bahsederek şiiri bitirir.
- **Aşksızlara Verme Öğüt:** Aşkın aslında insanı insan yapan bir şey olduğundan bahseder. Çünkü aşkı bilmeyen biri hayvan olur. Ve hayvan öğütten anlamaz, der. Cahil olan kördür, diğer cihanı bilmez.
- **Aşıkımı Diyem:** Burda Yunus Emre, Tapduk'un ismini de geçirmiştir. Gelip geçtiklerini söylüyor, aşk kazanlarına düştüğünü söylemiştir.
- **Hak Bir Gönül Verdi Bana:** Hakk'ın verdiği gönüle ne kadar hayran duyduğunu anlatmaktadır. Burda Lokman'dan bahsetmektedir. Hikmete dalanın amca Lokman olacağını söyler. Burada İsa, Cebrail gibi simgelere de yer verir. Yunus'un da buna hayran olduğunu son kıtasında söylemektedir.
- **Aşk Ateşi:** Burada çoğu şiirinde olduğu gibi ilahi bir aşk ateşinden söz etmektedir. O'na uzak olmadığını, gönülden yakın olduğunu söyler. Dünya işlerinden bezdiğini ve sadece nefis olduğunu vurgulamıştır.
- **Dost:** Bu şiirde dostun öneminden bahsetmektedir. Dost olana kapının hep açık olacağını söylemektedir. Alem düşman olsa da o dostunun her anında yanında olacağını söylemektedir.
- **Göçtü Kervan Kaldık Dağlar Başında:** Burada yine mecaz anlamlara başvurmuştur. Kervan göçtü diyerek Emir Hac, Hz. Muhammed'in göçüp gittiğini bizim ne kadar yalnız kaldığımızdan bahsetmektedir. Bu dünyaya niye geldiğini sorgulamıştır.
- **Tövbe:** Burada Müslüman'ları eleştirmiştir. Artık haramın daha kıymetli olduğunu söylemektedir. Kur'an'a artık kulak asılmadığını, şeytanın daha kuvvetli olduğunu söyler. Bu dünyada artık gönül yıkanın, fesad insanların, Peygamber gibi kendini gösteren hocaların daha değer veren bir dünya olduğunu söylemektedir. Bunun için tövbe edilmesine öğütler. Ama tövbe edenlerin aşık olduğunu söyler.
- **Çalap Okulu:** Yalan söylemenin utanası bir şey olduğunu söyler. Hakka girmemek gerekir. Yaratılmışı görmemek, kavganın evliyası olan asi olduğunu söyler. Aşkın bir medrese olduğunu söyler.

- **Aşık Kendi Kanını:** Burada Aşık ve Maşuk'tan bahseder. Bu şiirinde Züleyha ve Yusuf'tan bahseder. Aşık olan, maşukun hayalinin gözünden gitmediğini söyler. Bu şiirinde Belkıs-Musa, Ferhat-Şirin, Mecnun-Leyla'dan da bahseder.
- **Çıktım Erik Dalına:** Asıl dediklerini anlamak için biraz daha derine inebiliriz. Bir insan şeriattan giderek tarikatla veya tarikat'tan yürüyerek marifet ve hakikate ulaşamaz. Bunların her bir farklı yollardır. Aynı yöntemleri de kullanmazlar. O halde eril dalına çıkıp üzüm yemek isteyen komik bir halde olur. Onunla da kalmaz başkasının da hakkına girmiş olur. Çünkü, hakikat bahçesinin sahibi olan 'mürşid'i kamil', böyle olan birine kızarak onu azarlayabilir.
- **Yol:** Hakk yoluna varmak istemekten söz eder. Onun bu yoluna alaycı bakanlara aldırış etmediğini göstermektedir tekrar.
- **Yarab Bu Ne Derttir:** Aşık olan (ilahi) gönlün usanmadığını söylemiştir. Sadece hayvanlar (Tanrı yolunda olmayan insanlar) ölür, aşık olanlar ise ölmez der. Dünya malına inanlar gözü boyanmış olanlardır. Yunus Emre, dert olarak gördüğü şey aslında İlahi Aşk'a olan hasretidir.
- **Sen Derviş Olamazsın:** Dervişin nasıl olması gerektiği ile ilgili açıklamalar da bulunmuştur. Derviş olmak için bazı yük altına girmesini söyler. Hakkı savunmazsa, doğruya gitmezse, Ummana dalmazsa derviş olunmayacağını söyler.
- **Tanrı Görelim N'eyler:** Tanrı ne yaparsa en iyisini yapacağını söyler. Tanrı'ın yolundan ayrılmamız gerektiğini söyler. Açlık ve tokluk sonları ne kadar tehlikeli olursa olsun Tanrı'ın yolundan ayrılmamalıyız. İbadetlerle birlikte Tanrı sözünü dilimizden düşürmeyelim. Dünya'nın gelip geçici olduğunu unutmamak gerekir.
- **Ol Alem Fahri Muhammed:** Alemlerin sultanı Hz. Muhammed, Peygamberlerin Sultan'ıdır. Onu dua etmeliyiz ki günahlarımız temizlensin. Tanrı onu sevdi ve yarattı. Bütün çiçekleri Peygamber'in terinden yaratılmıştır, der. Hz. Peygamber'e ümmet olmaya çalışmamız gerektiğini ve ümmeti olan kim varsa cennete gidecektir. Peygamber'in sünnetlerini yerine getirecek olan ümmet ahrette hesabı kolay olacaktır. Suçlu veya suçsuz olan kişilerin hepsi ondan şefaahat bekleyenlerdir. Cehennemde yananlar inkar edenlerdir.

- **Taşın Yeni Deli Gönül:** Gurbette düştüğünü söylemektedir. Yoluna toprak olduğunu, sevgilisinden ayrı düştüğünü söyler. Bu şiirde bir gurbette olduğunu, yolda olduğunu yurduna kavuşmak istediğinden bahseder.
- **Kendin Bilmek:** Doğru olan gerçek bilgiye sahip olmaktır. Asıl ilim kendini bilmektir. İnsan kendini bilmezse okumanın da bir faydası olmaz. Tasavvuf anlayışında görüyoruz ki insan önce kendini tanımalıdır ki Tanrı'ı da bilebilsin. Asıl sanatçı Tanrı'tır, bundan dolayı asıl ilim Tanrı'ı tanımaktan geçer. Okuyan insan Hakk'ı bilmezse emeği boşa gidecektir. Tanrı'ı bilmiyorsan ibadetin de bir anlamı yoktur. Örneğin, Kur'an'ı okuyan biri Elif'in anlamının 'bir' olduğunu bilmiyorsa okumanın da bir anlamı olmayacaktır. Tasavvufta bu bir, birlik beraberliğin simgesi olmuştur. Hacca gitmek her ne kadar önemliyse daha önemlisi bir insanın gönlüne yerleşmektir. Asıl önemli olan Tanrı'ın rızasını kazanmaktır.
- **Yar Yüreğim Yar:** Ona insanların güldüğünü ama Hakk'ın tek ona yeteceğini söyler. Onların yolunun sonu yoktur ve derin sularla karşılaşacaklardır. Bu yola aşk ile girdiğini fakat onu her ne kadar gurbet içinde göndermek isteseler de O kendi yolunu değiştirmeyecektir.
- **Acep Bu Benim Canım:** Canının cehennem azabında yanıp yanmayacağını sorgular. Öldükten sonra durumunu merak eder. Yattığı yerde akrepler onu çevreleyecek mi onu sorgulamaya devam eder. Tanrı, hesap gününde razı olup olmayacağı, Peygamber'in bizi görünce şefaet edeceğini merak eder. Ölümle burun buruna geldiği zaman canın alınmasını nasıl olacağını sorar. Sorgu meleklerine nasıl cevap vereceğini yada dili bu cevapları söylemeye dili dönecek mi diye sorar.
- **Acep Şu Yerde Var M'ola:** Garip kelimesini şiirinde geçirirken kendisinin gurbette olduğundan bahseder. Her yeri gezdiğini ama kendisi kadar garip birinin olmadığını da dile getirir. Kimsenin onun gibi bu hale girmemesini evren de onun gibi gariplerin de olup olmadığını sorar. Bir gün ölüm onu da bulacağını söyler. Bir, iki güne kadar onun da ölümü olacağını onun da yıkanıp bu hayattan gideceğini söyler. Ama bunun da bir çaresi bulunmayacak.
- **Hak Cihana Doludur:** Kimsenin Hakk'ı bilmediğini ama aslında Hakk'ın her yerde olduğunu söyler. İsimleri, sıfatları aslında her yerededir. O, bizden ayrı

olamaz. İnsan dünyaya inanmakla yetinir. Ahiret zamanı her ne kadar uzak olarak düşünülse de aslından çok yakındır. Giden bir daha dönmeyecektir. Her canı ölümü tadacaktır, cahil olan insanlar dünyanın bir köprü olduğunu unuturlar. Herkesin birbirini sevmesi gerektiğini söyler, dünya kimseye kalmayacaktır.

- **Tanrı Diyelim:** Tanrı'nın ne yaparsa en güzelini yapacağını sadece Tanrı yolunda ağlamamız gerektiğini söyler. Tanrı sözünü dilimizden düşürmemiz gerektiğini savunur. Onun yokluğuyla sınanmamız gerektiğini, sonu tehlikeli olabilir. Tanrı dermanı verir, namaz kılıp, oruç tutmamız gerektiğini söyler. Tanrı dediğimizde en iyisi olacağını söyler.
- **Sordum Sarı Çiçeğe:** Bu şiirde sarıçiçek ile olan diyalog tarzında bir şiirdir. Karşılıklı sözlerle Hakk'ı, bizi, dünyayı tanımlamaya çalışmıştır.
- **Şol Cennetin Irmakları:** Irmakların TanrıTanrı diyerek aktığını söyler. İslam'ın bülbülleri de öyle öter. Ağaçların budakları ve dalları da öyledir. İdris bile kıyafet dikerken Tanrı diyerek giydirir. Cennetin nimetlerini kimi yer ve içer. Huri kızları da Tanrı diyerek gezerler. Tanrı sözü eksik olmaz. Hakk'a aşık olan kişinin içi ve dışı hep nurla doludur. Her yer Tanrı'nın rahmetiyle doludur. Aşık olan bülbül bile Tanrı'tan diler sende Tanrı'tan dile, der.
- **Yalancı Dünyaya Konup Göçenler:** Bu dünyaya kısa bir süre gelip gidenler, haber vermezler. Artık başlarda ot veya ağaç biter. Çünkü artık onlar bu dünyada yoktur. Artık o ince tenleri toprak altındadır. Artık konuşamazlar ve bir şeyin haberini de veremezler. Bazıları taşsızdır kiminin de yaşları küçüktür. Hepsinin meslekleri farklı, yaş aralığı bile yoktur. Bu İlah'ın işini bilmemiz gerekir. O ismi taşlarda yazılı olanlar da bilmezler, konuşamazlar.
- **Haktan Gelen Şerbeti:** Gelen şerbeti içerek, Tanrı'a şükretmektedirler. Sorunları, dertleri aştıklarından bahseder... Şiirde Yunus Emre'nin şeyhi Tapduk Emre'yi de geçirmektedir. Tapduk Emre'nin düşünce dünyasını anlattığı için Tanrı'a şükreder. Yabancı olsa bile tanışmak isteyerek Tanrı'a şükretmeye devam eder. Hem iyiliğin hem de kötülüğün işlendiğini ama tekrar bahar geldiğini bir pınar gibi canlanıp akacaklarından bahseder. Tapduk Emre ile de piştiğini vurgulamıştır.

- ***Aşkın İle Âşıklar Yansın:*** Şiirde, Tanrı'nın elçisine seslenmektedir. Aşkın şarabı ile doycaklarını söyler. Onu sevenlere şefaet etmesini istemektedir. Onun yoluna gerekirse öleceğini söylemektedir. Onu sevmeyenlerin de ateşte yanmasını söylemiştir. Her iki cihan da sultan olduğunu söylemektedir.
- ***Canlar Canını Buldum:*** Bu şiirinde benliğinden vazgeçtiğinden bahseder. Mekan endişesi olmadığına bundan kurtulduğundan bahseder. Benlik ilkesini istemediğini söyleyerek, asıl kendi varlığının yollara çıktığını söyleyerek kendi bedeninin, arzu ve isteklerin, dünya güzelliklerini bağını kopardığını söylemektedir. Asıl yolunu bulduğunu bu şiirde dile getirmektedir.
- ***Sensin Kerim Sensin Rahim:*** Kerim: Cömert, Rahim: Esirgeyen.

Bu her ikisinin de Tanrı'ta olduğunu ellerini açıp Tanrı'tan yardım istediğini söyler. Tanrı'tan başka kimsenin ona yardımcı olmadığını söyler. Ecel geldiği zaman dünyada ki süre biter. Ecel şerbetini bir gün herkes içecektir. Bu şiirde öldükten sonra neler olacağı üzerinde durur. Kefen, tabut simgelerini kullanır. Mezar, kabir azabından bahseder. Bu simgeleri kullanarak Tanrı'tan hep yardım istediğini söyler. Cehennem yoluna gitmemek için Tanrı'tan hep yardım diler. Bundan dolayı her zaman ağlayıp, pişman olmamızı söyler. Doğan herkes bir gün ölecektir. Tanrı'ın güzelliklerinden ayrılmak istemediğini söyler.

- ***Ayırma Beni Senden:*** Tanrı onu kendinden ayırırsa bu yaraya katlanamayacağını söyler. Yaratıcı Tanrı tekrar canını alacağını bu canı veren Tanrı ise üzülmeceğini söyler. Dünyaya nasıl geldiğini bilmediğini, derviş elbisesini giymek istediğini söyler. Yunus Emre'nin istediği şey sevgilisine kavuşup aradan çıkmaktır.
- ***Bu Dünyadan Gider Olduk:*** Burada dünyada kalanlara seslenir. Artık Hakk'a gittiğini dünyanın fani olduğunu vurgulamaktadır. Bu dünyada amaçların hep bitmeyeceğini ve sonunda ölümü tadacağımızı belirtir. Dünyaya gelenlerin hepsi oraya gidecektir. Ahirete gidenler bir daha gelmeyecektir bundan dolayı asıl aşk Tanrı'a olan aşktır. Bu yolda ilerleyenlere 'Selam Olsun' der.
- ***Bugün Sohbet Bizim Oldu:*** Aşk balını içenin onla olmasını söyler. Burada hep aşık olanlara seslenmektedir. Bu aşk denizinde değersiz olan hiçbir şey bulunmaz. Bu denizde boğulmak isteyen gelmelidir. Gönlünü temizleyenler

gelmelidir. Gece ve gündüzü, benliğini kaybetmiştir. Divanı asıl okuyanlar bilir.

- ***Bu Ne Derttir Acep***: Ne tedavisi ne de yarası belli olmadığını söyler. Gönül ise aşktan usanmamıştır, gönül aşık olmak istediğinde ona sormadığını söyler. Kendi canını düşünen birine gerçek aşık diyemeyiz. Aşk pazarından can satılsa da onun canının önemi olmadığını söyler. Çünkü aşık olan dünya malını hiçe sayar. Asıl aşık olan da bu dünyada mutluluğu yaşar. Asıl ölen bedendir, ten ölmemiştir. Aşk denizine dalan kendine gelmeyecektir.
- ***Çalab Nurdan Yaratmış***: Tanrı, Muhammed'in canını nurdan yaratmış, alemlere rahmet gelmiştir. Tanrı, Peygamber'e 'Dostum' demiştir. Hz. Muhammed tüm alemi çevrelemiştir. Dünya malını emanet olduğunu da bu şiirinde belirtmemiştir. Yunus Emre son kıtasında kendinin ne kadar kusurlu olduğunu söyler. Hz. Muhammed'in yemeğinden yemeyenlerin dünyadan mahrum kaldığını da söyler.
- ***Canını Aşk Yoluna Vermeyen***: Gayret etmeyen, canını vermeyen gerçek bir aşık olabilir mi? sorularıyla şiire yön verir. Aşk dediğimiz nefisten arınmaktan geçer. İsteklerden vazgeçmek asıl aşktır, yeme, içme, arzulardan mahrum olmak gereklidir. Gerekirse ibadet için yalnız yaşanmalıdır. Çünkü asıl aşık olan kişi yalnız olmalıdır anca kendisi bu aşka sığacaktır. Pervane olan kelebekleri ele alıp asıl aşık olanın onun gibi döndüğünü bu yol için kendi canını seve seve verdiğini söyler. Bu sembolleri sıklıkla kullanmaktadır. Cefayı çeken asıl aşık olandır.
- ***Hak Çalabım Hak Çalabım***: Tanrı'a bir yakarış ve yalvarışla başlar. Tanrı'nın büyüklüğünden bahsetmektedir. Hz. Muhammed'i de şiirinde geçirerek ona ateş olmak istediğinden bahseder. Tanrı karşısında acizliğini söylemektedir. Günahların bağışlanması için Tanrı'a seslenmektedir. Ondan başka bir kapısı olmadığını da dile getirir.
- ***Keleci Bilen Kişinin***: Güzel bir söz söylene kişinin yüzü ak'tır, temizdir. Önemli olan sözü düşünerek söylemektir. Her sözün anlamı, bir insanın canını da acıtabilir, savaşı da bitirebilir. Güzel söz bal gibidir aksi takdirde zehirden farkı yoktur. Akıldan bağımsız sözler söylenmemelidir. Güzel söz, doğru zamanda söylenirse iyidir, aksi takdirde kötüdür. Her zaman bilgi olmamız

gerektiğini savunur, gaflete düşmek iyi değildir. İyi söz bu dünyanın da diğer dünyanın da bahçelerini önüne serecektir. Burada gördüğümüz gibi hep kötü sözden kaçınmamız gerektiğini her zaman güzel ve hoş sözler söylememiz gerektiğini söyler. Çünkü kötü bir söz bile bizi Tanrı'tan uzak bir yola atabilir.

- **Elhamdülillah:** Tanrı'a şükretmenin önemini görüyoruz. Gelişip, piştiğini bundan dolayı Tanrı'a şükreder. Tapduk Emre'nin düşüncelerini anlattığını söyler. (Tapduk Emre, Yunus Emre'nin Şeyhi'dir.)
- **Gel Dosta Gidelim Gönül:** Gönlünü, dosta gitmeye davet eder. Ölüm gelmeden, araya düşman girmeden dosta gideceğini söyler. Gönlünün, şeyhin huzuruna gitmeleri gerektiğini söyler. Sevgiyi ele almak ister, bu dünya geçicidir, der. Gönül'le bir olmasını ister. Dosttan yana gidince hangi yön olursa olsun sonunu düşünmemiz gerektiğini vurgular. Dünya sonsuz bir yer değil aksine geçici olduğundan gözün açılmazsa canımızın yanacağını da söyler. Gönüle, gerçek olana gitmemizi Hakk bizden ne istiyorsa onu yapalım, der.
- **Yine Seyreldi Gönlüm:** Gönül ayrılığa katlanmayacağını, hep dostun güzelliğini arzuladığını söyler. O derde kim uğrarsa, dostun güzelliğini arzuladığını söyler. Asıl mürit olan dostun güzelliğini ister. Dostun güzelliğini istediğini söyler. Mevla'nın verdiği dertle bile onun güzelliğini gördüğünü söyler. Ölene kadar da bu güzelliğini gördüğünü söyler.
- **N'eylerler Fani Dünya'yu:** Tanrı sevgisi varken geçici dünyanın önemli olmadığından bahseder. Tanrı'ın yolundan gidenler başka işlerle uğraşmazlar. Tanrı sevgisi varken mal önemli değildir. Tanrı sevgisi varken, kadın-erkek aşkının önemsiz olduğunu söyler. Çocuklar ise, Tanrı'ın emanetidir, o bilinçle sevilmesini gerektiğini söyler. Hakk'ın sevgisinden mahrum kalmamız gerektiğini söyler.
- **Ey Dün Bugün Hakk İsteyen:** Hakk'ı isteyen kişinin hakkın ne olduğunu biliyor musun diye sorar. Asıl Hakk'ı isteyen kişinin uzakta aramaması gerektiğini söyler. Hakk, gönülde yerleşmiş durumdadır. Kendimizden, vazgeçmemiz gerektiğini söyler. Çünkü; Hakk'ın karşısında 'Sen-Ben'in bir önemi olmamalıdır. O değerli olan uzakta değil en yakınımızdadır. Nereden bakarsak bakalım, Hakk her yerededir. Hakk'a ibadet etmeyen biri hep

kaybetmiştir. Gönül gözü ile görmek önemlidir. Hakk kendini her iki cihanda da göstermiştir önemli olan bakmaktır. Burada, gündüz vaktinde kaplayan ışınları saçan Güneş'in kendisi nasıl görünmüyorsa Hakk'ta isim ve sıfatlar olarak her yerde vardır fakat onun zatı görünmez. Bunun içinde gönül gözüne ihtiyaç duyulur.

- **Yine Yaz Geldi:** Burada yaz ile bülbülü bağdaştırarak ortaya güzellikleri çıkarmıştır. Renklerin nasıl güzel olduğundan bahseder. Kış bitince arkasından baharın gelmesiyle her tarafın cennet gibi olduğunu söyler. İçimizdeki şüphelerden kurtulup etraftaki güzelliklere bakmasını söyler. Yeryüzünün Hakk'ın izin vermesiyle cennet gibi olduğunu söyler. Ama bir gün bu bahçeden de gideceğimizi tekrar hatırlatır.
- **Hak Yolunu Gözler İsen:** Bu yolda ilerleyenlerle beraber dostumuzu da alıp yanmamızı söyler. Çünkü bu dünyada bir vefa yok, eziyeti de çokça vardır. Yolculuğun sıkıntılı olduğunu biliyorsak, bu yolda beraber olmalıyız. Bu dünya dert dünyasıdır, derdin درمانını istemeliyiz. Akrabalarımızdan kimse yanımızda olmaz, bu dünya madem kötü öbür dünya için yanmamız gerektiğini savunur. Gerekirse can verilip asıl sevgiliye kavuşulmalıdır.
- **Hocam Aşık Olanların:** Aşık olanlar hep dertlidirler, gözyaşları durmak bilmezdir. Aşık olan hep bir feryat içinde olacaktır. Ama aşık olmayanlar ise bunu anlamayacaklardır, habersiz olacaklardır. Sen, kendinden vazgeçip onu bulmalısın. Asıl âşıkların mekânı olmayacaktır. Âşık olanlar fani dünyanın güzelliğini köşeye atmış kişilerdir. Önemli olan dost rızası istemekse ne canımızın ne de bu dünyanın bir önemi olmayacaktır. Hakk ile birlikte olanların tüm işleri kolay olacaktır. Gerçek aşk için gerekirse can feda edilir.
- **Bu Ömrüm Yok Yere:** Bu ömrün boşa gittiğini, canın ateşlerde olduğunu söylemiştir. Asıl kötülüğü kendimiz yaparız. Dünya gibi gereksiz bir yer için asıl olan değerlileri değiştirmizi söyler. Gösteriş, güzellik için Tanrı'nı yolunu bırakmışız. İnsan ne zaman öleceğini yarın ne olacağını bilmezken hep bir işin peşinden koşmaya çalışmışızdır. Asıl ömür bir 'an'dan' ibarettir. Uzun bir amel varsa bundan vazgeçmeliyiz. Asıl zehir bal olarak görünenlerdir. Burada zehirli balı; haram olan yiyecekler olarak görmüştür. Haram zevklerle ilgilenen bu kişiler aslında kendine en çok zararı verenlerdir. Bizim günahlarımız çoktur,

Hakk'a yüz çevirmiş olduğumuzu da son kıtasında kendinden yola çıkararak açıklar.

- **Gelin Bugün Yanalım:** Tekrar ölmek için bu yolda yanmamız gerektiğinden bahseder. Burada ecel gelmeden tekrar bir Hakk yolda ölmemiz gerektiğini söyler. Bu ölüm, dünya zevklerinden kurtulmakla gerçekleşecektir. Ahiret zamanına kadar günahlarımızı tekrar bakmalıyız. Hesap gününde ak çıkmak için gerekli olanların yapılması gerektiğini söyler. Bugünü toparlayalım ki yarın yolda kalmayalım. Dünyaya niçin geldiğimizi unutmamalıyız. Bu dünya burada gururlanıp Tanrı'ı, ahreti unutmak için gelmedik. Geçici olan dünyanın nasıl bir tadı olabilir. Hz. Peygamber de dünyayı bir zindan olarak görmüştür.
- **Ey Aşk Eri Aç Gözünü:** Dünyaya baktığımızda çiçeklerin bize görünüp asıl güzelliğin Hakk'ta olduğunu söyler. Her çiçek Hakk'ı över, kuşlar Tanrı'ı zikreder. Kuşların her çıkardığı ses, Tanrı'ı zikretmedir. Çiçekler önce rengini verir sonra tekrar Tanrı'a döner; yani günden güne o çiçeğin rengi değişir ve tekrar toprağa düşer. Asıl bu ibret olandır. Bu dünya geçicidir, konanların da tekrar gittiğini gördük. Düşününler bu ibreti açık bir şekilde göründüğünü anlar. İyilik ve kötülük Tanrı'tan gelir. Ben- Sen yoktur.
- **Aşık Mıdır O Maşuk İçin Vermeyen Canı:** Aşık olan canını verir ama onu dünya ile birlikte isteyemez. Gerçek aşık, aşkını bu cihana satmayandır. Ömrünü kullukla geçirmemiz gerekir, Tanrı'ın ibadetlerini yerine getirmeliyiz. Tanrı'a tefekkür etmeliyiz. Bizim tek sermayemiz onun aşkı olmalıdır.
- **Bir Kez Gönül Yıktın İse:** Eğer birinin gönlünü kırmışsan yaptığın ibadetin de ibadet olmadığını söyler. Herkes gelip geçti bu dünyadan, kimse bu dünyada kalmaz. Asıl amaç Hakk olana kavuşmak olmalıdır. Birine bir hayır ettiysen asıl önemli olan odur. Onun karşılığı artık bir değil bin olacaktır.
- **Kime Gönül Verdim İse Bana Yar Olmadı:** Bu dünyada kimsenin onun yanında olmadı. Gönül ona aşıktır, kendi yolunu bulmayan cahildir. O daha olgunluğa erememiştir. Aşk, güzel bir elbisedir. Birçoğu ise bu aşktan haberdar değildir. Aşık olmayanların gönlü harap bir şehirden ibarettir. Yer ile gök Hz. Muhammed'in dostluğu üzerine yaratılmıştır. Bunun hadisi de vardır. Hadisin

adı 'Levlak'. Peygamber olmasaydı yeryüzü de olmazdı. Aşık olanlarda benlik olmaz.

- **Gönül Usanmadın Sen Bu Seferden:** Bu yolda Tanrı'nın onu tehlikelerden koruduğunu söyler. Bir kişi başka birini kırdığı zaman ondan uzaklaşması daha iyidir. Gurbet onun hep yüreğini yaraladığını söylemiştir. Artık diken ve zehir bile daha iyi olduğunu söyler.
- **Canım Dosta Gider:** Bu dünyada bir kez ölünce üzüntünün olmadığını söyler. Varlığı, yokluğa değişmediğini söyler. Artık onun aşkı ile yandığını istese de renginin daha fazla solmayacağını söyler. Canının aşk ateşi ile yanmasını söyler. Yunus Emre, sevgilisini istediğini başkasını istemediğini söyler.
- **Dost Senin Aşkın Oku:** Dostun oku bir taştan daha serttir. Aşka düşkün olan candan vazgeçer. Kendini o aşka veren bütün işlerden vazgeçer. Asıl aşık olan karmaşıklık olan işlerden vazgeçer. Dünya ile ilgili olan işleri bırakırlar. Dünyanın sevgisi aslında zehirli bir yemek gibidir. Gerçekten sonunun iyi olmasını isteyen biri dünyanın zehirli yemeklerinden bahseder. Asıl Hakk'ı tanıyan tanıdıktan vazgeçer.
- **Ey Dost Seni Severim:** Dost sevgisi için gece gündüz uyumadığını söyler. Elinde olanları fakir kişilerle paylaşılmalıdır. Çünkü elindeki olsa da sonunda ölüm var ve bunlar gidecektir. Sevgiliye yaraşır bir miskinlik olur.
- **Firakın Bağrımı Dağlar:** Ayrılığın yürek yaralar. Güler yüzün güle benzetir. Gülün sevgilisini bülbüle benzer, bülbül onun için isyan eder. Bülbüle karşı gül gülünce bülbül geriye kalanlarını önemsemez. Aşığın yükü çok fazladır.
- **Bu Dünyaya Gönül Veren:** Dünya'nın peşinden gidenler her zaman bir pişmanlık içinde olacaktır, der. Gıybet, dedikodu, yalan sözler öte dünya da yeri olmayacaktır. Asıl bu dünyadaki amacımız Hakk olana kavuşmaktır. Tanrı, ezelidir ve Tanrı'nın bir dengi yoktur. Dünya çok kısa bir sürede gelip geçer. Derviş olan Hakk'ın güzelliği de görecektir.
- **Aşık Olan Kişiler:** Derviş olanlar aşık olduğu için onu anlamayanlar gülerler. Ama kimse ona gülmesin çünkü bu iyi olmaz. Aşkın esiri olan, derdine sabreder. Aşka dalan kişi o denizde en değerli olan inciye bulur. Aşık olan kişinin mekanı olmaz, dünyayı terk eder. Çünkü Hakk'ın güzelliğini bir şeye değişmez.

- ***Derviş Olan Kişinin Dirliği Arı Gerek:*** Derviş olan hem kendi hayatında hem de namus üzerinde saf olmalıdır. Ben olan kısımdan vazgeçilmeli, Tanrı'tan korkmalıdır. Dervişin gönül yarası gitmez, derviş her an ağlayandır. Kimseyi kırmayandır, cehennemden korkmayıp hurilerden ummayandır. Onun daima istediği Hakk'ın güzelliğidir.
- ***Sabahın Sinlere Vardım:*** Bu şiirinde mezara gidip ölülerin ne kadar çaresiz bir şekilde ömrünü tamamladığını söyler. Mezara varınca ecelin ne kadar büyüdüğünü söyler. Hala isteklerinin tamamlamamış olanlar olmuştur. Topraktakiler tenlerini yemiş, vücutları solup gitmiştir. İnsanlara sıranın size geleceğini düşünmüyor musunuz? Der. Artık güzelliğin ortadan kalktığını, karmaşık işlerin sona erdiğini Hakk'ın onların var olanlarını aldığını söyler. Artık elimizde olan tek bir şey vardır o da kefen. Akıllı olan da dünya malına güvenmez, süse aldanmaz.
- ***Müslümanım Diyen Kişi:*** Kendini Müslüman olarak gören biri Tanrı'nın ibadetlerini yerine getirmeli, İslam şartlarını bilmelidir. Namaz kılan biri şeytanın da nefsini yener. Ahirete ulaşılır bu şekilde. Tanrı'a daha yakın oluruz, dualarımız çabuk ulaşır. Önemli olan Tanrı'a kul olmaktır. Başkalarına kul olunmamalıdır. Hem günahların temizlendiği hem de sizi diri tutan namaz iyi amellerle bir ışık gibi yansır. İman eksik olmaması için beş vakit namazın eksiksiz kılınmasını söyler. Bu beş vakti kılmayan birinin Müslümanlığı da tehlikeye girer. Asıl güzelliği insan öte dünyada görecektir.
- ***İşit Sözümü Ey Gafil:*** Burada gafil olana bir sesleniş vardır. Öğüt verir. Seher vaktinden ayakta olmasını, sabah vakitlerinde rızkın verildiğini söyler. Sağır olanlara seslenerek, Tanrı'a yalvarmasını söyler, ondan yardım istemesi için yakarmasını söyler. Sabah kalkmayanların durumu iyi olmaz. Namazı cemaatle kılınmasını, dile gelen günahlar için dua etmesini söyler. Dolmuş olan günahların temizlenmesi için Kur'an okumasını öğütler. Bunları yapana cennet helal olsun, der. Cennetin nimetleri için seher vaktinde ayakta olmamızı söyler. Miskin olanların gözünü açmasını söyler.
- ***Sana Derim Ey Veli:*** Eğer ölmediysen sabah namazlarını kıl, der. Etraftaki her şey Tanrı diye seslenir. Namazın önemini bu şiirinde de açıklar. Tanrı'a yalvar, her zaman şükretmelisin der. Bir gün bu dünyadan gideceğini, kalmayacağını

söyler. Her zaman inanarak, şüphesiz bir şekilde uyumasını söyler. Can bir gün gider ortada sadece beden kalır, kendisinin de dünyada olanların da namaz kılmasını söyler.

- **Canım Kurban Olsun Senin Yoluna:** Burada Hz. Peygamber'e seslenmektedir. Günahkâr kullarına şefa'at etmesini söyler. Mümin olan insanlar bu dünyada mutlu olmazlar asıl eğlencesi ahrette olur. Cennetteki en yüksek yere ulaşmıştır. Peygamber'imiz Tanrı'tan kendi ümmeti için rahmet istemiştir. Hakk'ın huzuruna varmıştır. Peygamber kendi ümmeti için iyilik istemiştir. Dört halife'nin, Peygamber'in dostları olduğunu söyler. Peygamber'e inanmayanları imansız olarak görür. Peygamber olmadan bu dünyanın ne önemi olabilir.
- **Arayı Arayı Bulsam İzini:** Burada Peygamber'i aradığını onun ayağındaki toprağı da yüzüne süreceğini söyler. Hakk'ın onu görmeyi nasip etmesini ister. Peygamber'i rüyada bir kez bile olsa görmek istediğini söyler. Gönlünden çok az bile olsa bir kötülük olmadığını bu yola doğrulukla girdiğini söyler. Mahşer günü geldiğinde tekrar dirildiğimizde onu arzuladığını söyler. Dili döndüğünce onu övdüğünü, onu sadece dilde değil aynı zamanda da gönülde olduğunu söyler. Gurbetler de onun için ağladığını söyler.⁶²

Yunus Emre'nin yazdığı şiirlerin açıklamalarını kısaca yaparak, her bölümde onun ne demek istediğini özetledik. O şiirlerinde halka seslenmek istediği için kendi zamanına göre katıksız saf bir dil kullanmaya çalışmıştır. 'Âhenk bakımından hiçbir özentisi olmadığı halde düşünce ve duyuşlarını, olabilecek en güzel ve en kısa deyişlerle söylemek sırrını bulmuştur. Bir kitap dolduracak derinlik ve genişliği olan fikirleri, basit bir çocuk tekerlemesi gibi kolaylıkla söylemek, ancak Yunus'a vergidir.'⁶³

1.5.3. Yunus Emre Felsefesi

Yunus Emre'nin düşünce yapısı ve sisteminden söz ederken aslında onun felsefesinden söz etmiş oluruz. Halk topluluklarına yaklaşık sekiz yüz yıllık bir süre boyunca, vahdet-i vücûd düşüncesini esas alan tasavvufun inceliklerini içinde barındıran bir aşk felsefesi duyurmaya ve yaşamda sürdürmeye çalışmıştır. Yunus Emre'nin dili

⁶² Kaplan Üstüner, **a.g.e.**, s. 40-164.

⁶³ Ahmet Kabaklı, **Yunus Emre**, 7. Baskı, İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yay., 1991, s.102.

kullanışı ve konuları işleyisteki, başarısından dolayı toplum üzerinde oldukça etkili olmayı başarmıştır.

Yunus Emre'nin sosyal planda uygulamaya çalıştığı bir ahlak projesi vardır. Birey ve toplum planında ilerleyen bir proje olmuştur. Bireyin kendine, topluma ve çevresine yabancılaşmasını önlemek için hep nasihatler vermeye çalışmıştır. Bunun üzerine hayatı anlamlandırmayı kılacak yazılar yazmıştır. Yunus Emre'nin eserlerini okurken onun kendine has, farklı bir düşünce yapısına sahip olduğunu hemen görebiliyoruz.

Yunus Emre'de diğer düşünürler gibi kendi eserini oluşturmak için çeşitli kaynakları ele alarak kendi sistemini kurmuştur. Tek alan da değil, çok farklı yönlerden eserlerini oluşturmak için yeni fikirler edinmiştir. Kendi döneminin zorluklarına rağmen toplumsal çöküşten kendini kurtarmış ve insanlara ışık olmayı hedeflemiştir. Bu birikimleri taşıyacak düzeye gelince o birikimleri yazıya dökerek eserlerini oluşturmaya başlamıştır. O, kendini geliştirerek tasavvuf yolunda ilerlemiştir.⁶⁴ Yunus Emre'nin en büyük ve en sık başvurduğu kaynak ise öncelikle Kur'an-ı Kerim, arkasından Peygamberimizin Hadis'i Şerifler'idir.⁶⁵ Her mesajında bu kaynaklardan yararlandığı görülmektedir. Sadece yazılarında değil, kendi şiirlerinde de bunu bize göstermiştir. Yunus Emre yazdığı yazılarıyla, 'varlığın birliği' öğretisini bize sunmaktadır. İnsanın buna ulaşması ve kemale ermesi için çaba göstermiştir. O şiirlerinde yalnız Tanrı'nın varlığı, birliği gibi tasavvufun önemli konularını değil bununla birlikte insanı ilgilendiren değerleri de ele almıştır. Sevgi, yasama sevinci, ölüm, olgunluk, alçak gönüllülük gibi insana ait her alana ulaşmış ve yazdığı şiirlerinde bu konulara değinmiştir. O diğer meselelerden daha fazla insan üzerine yoğunlaşmayı tercih etmiştir. O en zor konuyu ele almıştır. Yunus Emre süslü veya çetrefil laflar yerine insanların anlayabileceği yalın anlatımlarla yola çıkmış ve anlaşılabilir yalın ifadelerle sorununu ifade etmiştir.

Yunus Emre felsefesinin özü, teosofik bir çerçevede ilk anda yaratanı ve yaratılanı sevmek, yaratılana yaratandan dolayı değer vermesinin temelini oluşturur. Yunus Emre yaratılanı sever ancak bunun gerekçesi salt bir sevgi budalalığı değildir. Tanrı'nın her şeyi yaratmasından dolayı yaratılanı sevmeye layık görür. Aslında bu sevginin amacı, Yüce Yaratıcıyla bütünleşmektir. Sevginin olduğu yerde öfke, kırgınlık, kızgınlık

⁶⁴ Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara: Alfa Yay., 1991, s. 300.

⁶⁵ Esad Coşkun, **Yunus Emre ve Tasavvuf**, İstanbul: Seha Neşriyat Yay., 1995, s.75-89.

barınamaz. Sevginin değerini yalnız seven kişi anlar ve seven kişi bunu bilebilir. Sevmek bilgelik ister bu bilgelik de tek başına yetmeyecektir. Sevgi kendi kendine yeşermez, sevgi emek, olgunluk ister. Tanrı'dan mahrum olan biri, O'nu tanımayan, birliğine ulaşmayan, zayıf, kurak bir gönülde sevginin yerini bulamaz, der.

Yaşamak dediğimiz şey, sadece madde üzerine olan bir yaşam olmamalıdır. Yaşam bundan ibaret olamaz. Fayda üzerine yaşamak isteyen biri bile sevgisizlik üzerine kurulan bir gayenin anlamsız olduğunun farkına varır. Böyle bir hayatı isteyen biri de bu davranışı ile Tanrı'dan uzaklaşır.⁶⁶

1.6. YUNUS EMRE VE TEOSOFİ

Yunus Emre'yi tanıttığımızda onun mutluluk, barış, din, insanı anlamlandırma, insanı araştırma üzerinde düşündüğünü ve eserler yazdığını gördük. Onun hem dine hem de hayat görüşlerine anlamsızlık yüklemesine karşılık, daha akıl üzerine kurulan bir hayatı benimsediğini görürüz. O dini dar kalıpların dışına çıkararak, akıl üzerine temellendirmesi görüşü sayesinde onun bakış açısının tam olarak teosofi olduğunu görürüz. Çünkü onun bu bakış açısı, akli ötelemeden teoloji ile birleştirebilmesidir. Zaten teolojik akıl (vahiy) bilimsel (doğadaki işleyişteki) akıl birbirlerini çelmediği gibi aksine birbirlerini tamamlar. Çünkü evrenin aynası ve işleyişi yani Allah'ın 99 ismini yansıtır. Bu yansımalarda ancak islami teosofi çerçevesinde hikmet keşfedilip anlaşılır. Öyleyse teoloji ile bilim hikmet yolunda elele birlikte yolculuk yapmalıdır. Onun bu bakış açısı, kendi ismini hem doğuda hem de batıda yaymasından dolayı ne kadar doğru yaptığının da bir göstergesi olmuştur. Onun teosofi, ilim ve hikmet bakış açısı, sadece dini yönünü değil, tüm düşünce yapısını etkilemektedir. Yunus Emre, bu dünya ve öteki dünyayı da anlamlandırmıştır. İnsanın her zaman değerli olduğunu, araştıran ve Tanrı'dan aldığı mükemmeliyet kavramı sayesinde hep daha iyiyi isteme gücü olduğunu söyler. Yunus Emre, bilgiye değer vermesinden anlaşılıyor ki çok okumuş, çok düşünmüş ve kendi çağında yaşadığı sorunları iyice gözlemleyip çözümleyip anlayabilmiştir. Onun hayata yüklediği bu anlamı felsefe de araştırmıştır. Felsefi akımlardan biri olan hümanizm fazlasıyla Yunus Emre'de görmekteyiz. İnsanı insan olmasında dolayı sevmek, her insanı değerli görmek onun anlayışına da anlam yüklemiştir. Tasavvufta ve felsefede öncelik mesele insandır. İnsan üzerinden her şey

⁶⁶ Aydın Kayaer, 'Yunus Emre'nin Dünyasında İnsan-Allah ilişkisi', (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2010), s. 30-40.

temellendirilmeye çalışılır. Hümanizmde felsefenin karşılığı, ‘insan sevgisi’ olmuştur. Yalnız burada insan, Tanrı ile birliktedir. Onun rasyonel görüşü, toplumsal meseleleri çözüm üretmeye kafa yorması kendine hayran bırakmıştır. Filozofların değindiği gibi, hayatı değerli kılması, yaşadığı toplumu yaşantılarını ele alması, kendi toplumuna yön göstermesiyle karizmatik bir düşünür olmuştur. Felsefe ve teolojinin de araştırması gereken insan üzerine konular olmuştur. Teosofi bakış açısı bize her zaman çıkış yolu bulacak, her çağdaki sorunlar için bizi doğrular üzerinde yürütecektir. Bu bakış açısı Yunus Emre’yi o zor dönemde nasıl anlamlı kıldırıysa, onun bu kadar sosyal ve siyasal problemler karşısında dik durmasını sağladıysa da bize de bunu yaşatacaktır. Çünkü insanların en çok zorlandığı şey, bu bakış açısını öğrenmek bu bakış açısı ile hayata bakmaktır. Yunus Emre’nin yarattığı evrensel insan tipi sayesinde, ortaya insan felsefesini de koyduğunu söylemek mümkündür. Onun bu hayat felsefesi günümüz hayat koşullarını anlamlandıracak ve çözüm yolları sunacaktır. Teosofi bakış açısı, durağan değil dinamiktir. Hakikati bulmamızı sağlayan bir insani düşünce disiplindir.⁶⁷

Yunus Emre’nin teosofi bakış açısı güncel hayatımıza da yansımakta, hatta bizim hayatımızı sorguladığımız gibi onun çözümleri sayesinde cevap bulabilmekteyiz. Çünkü insanlar her zaman düşünüp, hayatı anlamlandırma peşindedir. Bunu yaparken de felsefi yanımız olan sorgulayıcı, bilgi peşinde arayışımızı ve diğer yandan inancımızı da ele alacağız. Yunus Emre’nin tüm fikirleri hem felsefe hem de teolojiyi barındırmaktadır. Günümüze kadar gelmiş olan etkisi bir yana onun bu tutumları hala kurumlar, televizyon, dergi, sinema, kitaplar ve makalelerde görmekteyiz. Onu akıl ve gönül aşkını bu kadar güzel anlatması sadece inançlı olanları değil, inanmayanları da etkisi altına alarak, tekrar sorgulatıp hakikatin peşine düşürmüştür.

⁶⁷Nazım Karadağ, ‘Yunus Emre’nin Karizmatik Şahsiyetinde Din ve Toplum Anlayışı’, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2016), s. 108-109.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM TEMASININ KAVRAMSAL, OLGUSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ

2.1. ÖLÜM TEMASININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Tarih boyunca ölüm olgusu sürekli insanların zihnini kurcalamıştır. Hayatımızdaki inkâr edemeyeciğimiz hakikatlerden biri de ölümdür. Ölüm bir başkası tarafından gerçekleşmeyene kadar varlığı üzerine konuşmayız. Ölüm insanın realitesi olmakla birlikte onun en korku halidir. Ölüm bize çok yakın bir olaydır. İnsan ölüm karşısında duyduğu kötü hisleri hemen unutmak ve ortadan kaldırmak ister. Ölümün etkisi insanda kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu da insanı psikolojik olarak kötü bir hiçliğe, boşluğa sürükler. Birçok bilim insanı ölüm üzerine araştırmalar yapmıştır. Her ne kadar ölüm soyut bir kavram olsa da bilim insanı yeni tanımlar ortaya koymuşlardır. Ölüm kavramını dört ana çerçevede inceleyeceğiz. Bunlar literatürde ölüm, bilimde ölüm, felsefede ölüm ve dinde ölümdür.

2.1.1. Literatürde Ölüm

Ölüm dilden dile farklılık gösterse de tanım kısmında benzerlikler görülür. Arapça'da ölüm kelimesi **مات** diye ölümTürkçe'de ve ⁶⁹ngilizcede death⁶⁸ وفات yazılır. Türkçede ölüm; saldıma, yola çıkma ve bozulma⁷⁰ anlamlarına gelmektedir. Ölüm tüm canlıların kaçınılmaz gerçeğidir. İnsan akleden varlık olduğundan ölüm üzerine yazılar yazmış ve ölüm karşısında çözümler aramıştır. İnsan akleden bir varlık olmasından dolayı öleceğini düşünmesi insanı derinden etkiler. Çünkü ölüme varlığımıza karşı tehdit olarak vardır. Hem niteliksel hem de niceliksel olarak insan üzerinde derin bir etki bırakır. O halde ölüm; anlık bir olay değil, bir süreç içerisinde gerçekleşir.⁷¹ Ölüm yaşayan tüm canlılar için ortak kader ve disiplin haline gelmiştir. Özellikle de din, felsefe, edebiyat, sanat, tıp, biyoloji alanlarında sıkça işlenmektedir. 1950 yıllardan bugüne kadar ölüm fikri üzerine birçok yazılar kaleme alınmıştır. Bununla ilgili kısa bir literatür taraması yaparak birkaç örnekle savımızı pekiştirelim.

- Süheyl Ünver(1938)- İstanbul Halkının Ölüm Karşısındaki Duyguları
- Bedii Ziya Egemen (1963)- Ölüm Üzerine

⁶⁸ Serdar Mutçalı, **Türkçe- Arapça Sözlük**, 'Ölüm', İstanbul: Dağarcık Yay., 2012, s. 703.

⁶⁹ Mevlüt Sarı, **Türkçe- İngilizce- Arapça- Farsça**, 'Ölüm', İstanbul: Gonca Yay., 2013, s. 613.

⁷⁰ Hayati Hökelekli, **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi Ve Din**, 1. Baskı, İstanbul: Dem Yay., 2008, s. 24.

⁷¹ Fuat Tanhan ve Figen Arı İnci, **Ölüm Eğitimi**, İzmir: Pegem Akademi, 2009, s. 4-7.

- Atalay Yörükoğlu (1966)-Aile İçinde Ölüme Karşı Çocukların Tepkileri
- Ebiri (1971) – Kazan Sağlık Ocağı Bölgesi Halkının Sosyo-Kültürel Nitelikleri ve Ölüm Karşısında Tutumları
- Şentürk (1983) – Ölüm Gerçeği ve Tanrı İnancı

Bunun gibi birçok ölüm adlı yazılara ulaşabiliriz.

Yapılan araştırmalara göre, dini inançlarda ölüme bakış açısı farklılık gösterir. Ölüm fikri kaygı, düşünce ve gerginlik ile beraber ruhsal çöküntüye de neden olabilir. Bu en yüksek kaygıyı yaşayan halklardan biri de Ezidiler'dir. Ezidiler'den sonra Müslümanlar ve Süryaniler de bu kaygıyı yüksek oranda taşımaktadır. Ruh göçü inancına sahip olan Ezidiler, ruhların çocuklar ve gençlere gideceği düşüncesi yer alır. Tanrı'ya karşı yapılan suçluluk psikolojisi onların kaygılarını artırmaktadır. Süryani ve Müslümanlarda kaygının daha az olmasının sebebi ise, Tanrı tarafından affedilme inancıdır. Yani ölüm bir yok oluş değil, aslında bir mükâfat yolculuğudur. Diğer inanışlarda da ölüm fikri temelde kaygı, gerginlik ve ruhsal bir çöküntü içerisinde algılanır.

2.1.2. Bilimde Ölüm

Bilimsel anlamda açıklanması güç olan ölüm, insanın biyolojik sisteminin çökmesi ile açıklanır. Ölüm kavramını birkaç şekilde adlandırabiliriz; klinik ölüm, biyolojik ölüm, beyin ölümü... Ölüm belirtilerinin ortaya çıkması ile yaşamsal fonksiyonlar ortadan kalkmaktadır. XX. asırda teknolojinin ilerlemesi ile birlikte insanların ömrünü az da olsa uzatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte artık bireyin kalbinin durması ölmüş anlamına gelmemekle birlikte, beyin fonksiyonları önem arz etmektedir.

Önceleri kalp ölümleri kesin ölçüt görülürken 1950'lerden sonra gelişen teknoloji sayesinde ölçütler de değişmiştir. Artık işe yaramayan ölmüş organlar uyumlu organlarla daha da düzeltilmeye çalışılmıştır. Hangi organla ölümün netleşeceğini söylemek o zamanlar için tartışılan konulardan olmuştur. İnsanı insan yapan aslında beyindir. Yani beyin ölümü şu anda en çok kabul görülen bilimsel olgudur. Beyin ölümü gerçekleşince insanın tüm fonksiyonları tükenebilir. Deneyimlerin çoğu beyin ölümünden sonra fonksiyonların bir daha toparlanmadığı yönündedir. O halde beyin

ölümü, şuan bilimde ölümün kabul edilmesi ile sonuçlanır.⁷² Ölüm bilimle birlikte mistik ekollerle de tartışılmıştır. Amerikalı doktorların bir kaçı ölümden sonra hayatın olabileceğini de savunmuşlardır. Ölen hastalarını canlandıran doktorlar hastalarının ruhu ile beden arasında bir bağ koptuğunu ve huzur hissettiklerini söylemişlerdir. Her ne kadar bunu kanıtlayamasalar da teknoloji sayesinde ölen insanları kısa süreli canlandırabilmişlerdir. Ölüm tecrübesi geçiren hastalar, ölümden sonra bir hayata daha da inanmışlardır. Ölüm tecrübesini deneylemiş (near death experience) olan hastalar artık ölüme karşı korku beslememişlerdir.⁷³ Beyin ölümü gerçekleşmeyen fakat hastalığında son anlarına gelmiş birisinin kendi yaşamına son verme isteği onun kararına bırakılması en çok tartışılan meselelerden olmuştur. Fakat bununla ilgili ülkemizde kesin bir sonuç meydana gelmemiştir.

2.1.3. Felsefede Ölüm

Her ne kadar ölümden kurtulmaya çalışsak da ölüm olgusunun bir realite olduğunu görmekteyiz. O halde herkesi ilgilendiren ölüme felsefede yakın ilgi göstermiştir. Bu ilgiyi Mısır-Mezopotamya, Sümer, Pers, Çin, Hint, Yunan vesaire örneklerinde olduğu gibi her uygarlıkta görmekteyiz. Mesela Yunan'da İlkçağ dönemlerinde ölüm tabiatla ilişkilendirilmiştir. Pythagoras, ruhla beden arasındaki ilişkiyi insan üzerinden açıklamıştır. Pythagoras'a kişi ölümlüdür, beden yok olacaktır. Ruh ise Tanrı'nın düşüncesi sayesinde vardır. Bundan dolayı, ruh ölmeyecek ve Tanrı için meydana gelen ruh ölümle karşılaştığında benzer bir hayata devam edecektir.⁷⁴ Demokritos, atomcu görüşü savunan bir filozof olarak karşımıza çıkar. Ölümü de atom üzerinden kurmaya çalışan Demokritos, ruhun en düzgün atomlardan oluştuğunu iddia eder. Ruhu oluşturan atomlar vücudumuzda kaldığı sürece, bilinç sahibi olacağımızı iddia etmiştir. Bizi bazı zamanlar terk eden atomlar, uyku ile birlikte kısmi bir bilinç kaybına uğratar. Atomlar tamamen bizi terk ederse işte o zaman reel bir ölüm gerçekleşir. Bu atomlar her canlı için geçerlidir ve atomlar arasında ayrıcalık yoktur. Ölüm algısı Sokrates ile birlikte değişmeye başlamıştır. Ölüm algısı doğadan çıkıp insana yönelen bir algı olmuştur. Kendini merak etmeye başlayan kişiler, artık doğadan çıkıp kendilerine yönelmişlerdir. Sokrates, ölüm üzerine birçok yorum yapmıştır.

⁷² Fuat Tanhan ve Figen ARI İNCİ, a.g.e., s. 9-10.

⁷³ Bilim Araştırma Merkezi, **Ölüm ve Ötesi Bilimsel İncelenimi**, İstanbul: Bilim Araştırma Merkezi Yay., 1978, s. 7.

⁷⁴ Hüsamettin Erdem, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, İstanbul: Kişisel Yay., 2001, s. 87.

Ölümün korkulacak değil aksine güzel bir şey olduğunu savunan önemli düşünürdür. Çünkü Sokrates ölüm olsa da ruhun ölmediğini savunup başka bir âleme gittiğini söyler. Bundan dolayı ölüm aslında bir kazançtır.⁷⁵ Eğer ölecek biri ölümden yakınırsa bunun bilgi eksikliğinden kaynakladığını söyler.⁷⁶ Sokrates'in öğrencisi olan Platon, ölüm korkusunun gereksiz olduğunu o da hocası gibi savunmaktadır. Ona göre, ruh bedenden ayrılarak yeni bir yola girer. Felsefe de aslında ruhun bedenden kurtuluşudur. O ruh üzerinden inançları ele alır fakat kesin bir kanıt ortaya koymaz. Helenizm döneminde olan Epiküros ise ölümü bir yokluk olarak görür. Çünkü ölüm bizi hayati zevklerden alır. İnsanın evrendeki tek gayesi mutlu olmaktır. Epiküros diğerleri gibi mutluluğu bilgelikte değil, korku olarak görür. Epiküros'a göre ortadan duygunun ve mutluluğun kalkması ile birlikte ölüm gerçekleşir. Epiküros öbür dünya ile ilgili bir şeyden söz etmez. Fakat ölüm olduğu zaman insanın korkmasına gerek yoktur. Çünkü eğer ölüm varsa biz yokuz, olmadığımız için de korkacak bir neden yok. Epiküros'un devamı olan Epikürcüler de kâinatın bir hâkimi olduğunu düşünürler. Fakat bu isteyerek olan değil tesadüfî olan bir şeydir. Bu tesadüfe ise karşı gelemeyiz çünkü bu tesadüfü göremeyiz. Ölüm unutulmamalıdır ve hayata sarılmamız gerekir. Stoacılar ise ölümden söz ederken doğayı da işin içine katmışlardır. Ölüm en büyük gerçekliktir, ruhu da canlı bir uzviyet olarak görürler. Ölüm insandan ayrılmaz bir parçadır. Tıpkı bir ağacın meyvesini yetiştirmesi gibidir. İnsanın ölümden şikâyet etmesi aptalcadır. Çünkü insan bu ölüme bağlıdır onun mukadderatıdır. Marcus Aurelis şu şekilde özetler, 'Sen de, yere düşerken kendisini taşıyan ağaca minnet ve şükran hissi duyan bir zeytin tanesi gibi öl.'⁷⁷ Her ne kadar bu çağda ölüm farklı görünse bile bazı durumlar da hemen hemen aynıdır. Orta çağ felsefesinde, bilişsel düşüncenin gelişmesi ile farklı ölüm bakışları ortaya çıkmıştır. Bu alanda dini felsefe çok daha yoğun olarak karşımıza çıkmıştır. Bu felsefi dönem özel bir düşünce yapısına sahiptir.⁷⁸ Burada her ümmetin ve toplulukların fikirleri birbirinden ayrıdır. Orta çağ da dinin toplumlar üzerinde baskısı oldukça fazladır. Orta çağ döneminde Augustinus, Tanrı'dan uzak kalmanın en büyük ceza olduğunu belirtmektedir. Augustinus, ruh ve bedenin öleceğini söyler. Ortaçağ'da ölüm insanın

⁷⁵ Platon, **Phaidros**, Hamdi Akverdi (çev.), İstanbul: M.E.B. Yay., 1990, s. 40.

⁷⁶ Platon, **Phaidon**, Ahmet Cevizci İ (çev.), Ankara: Gündoğan Yay., 1989, s. 23.

⁷⁷ Ernst Von Aster, **İlk Çağ Ve Orta Çağ Felsefe Tarihi**, Vural Okur (çev.), İstanbul: İm Yay., 2005, s. 186.

⁷⁸ Muhammed Altataş, *'Varoluşsal Açısından İslam İnancında Ölüm'*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2019) s. 77.

ilk yaptığı günahla ortaya çıkmıştır. Augustinus, o halde ilk insanla birlikte günahı da kabul etmiştir. Ölümde bu günahla birlikte yayılmıştır. Yasak meyve ile bu günah başlamıştır. Diğer büyük acı da insanların bu ölümleri sevdikleri tarafından deneyimlemesidir. Augustinus, çevresindeki ölümlerin acısını çok yoğun hissetmiştir. Yaşam boyunca bu acının etkisinde kalmıştır. Bundan dolayı ölümü işlemesi çok doğaldır.

Ortaçağda insanın problemleri üzerine bir tartışma görülmez. Bu dönemde din çevresi ile ölüm şekillenmiştir. Bu dönemde pagan dini değil, Hristiyan dini ön planda olmuştur. Augustinus, ölüm günahının Âdem ile yaygınlaştığını söylemektedir. Bu günahtan kurtulmak mümkün değildir. İnsan kendini zevklerden arındırmalıdır. Günahla birlikte insan dünyaya atılmıştır. Ölüm insanoğluna verilmiş bir cezadır. Augustinus bu sebeple, eylemlerin karşısına ‘teolojik fatalizmi’ ortaya koyar. Bu düşüncelerle yeni yaşam yolunu benimsemiştir. Ölümcül hastalık diye bir şey düşünülmez. Ölüm bir son değil yeni aksine yeni yaşamın başlangıcıdır.

Son olarak aydınlanma dönemindeki ölüm anlayışını ele alalım. Bu dönem de hemen hemen tüm filozoflar ölüm problemini ayrı şekilde ele almışlardır. Çok azı sistem çerçevesinde bir şeyler ortaya koymuşlardır. Bu dönemde filozofların probleme olan yaklaşımlarında inançlar da önemli olmuştur. Burada Epikuros’un ortaya koyduğu tutum da benimsenmiştir. Hayat sonlu ve kaçınılmazdır.⁷⁹ Epikuros’un ölüme karşı anlayışını şu sözle dile getirir, ‘Ölüm bizi telaşa sevk etmemeli, bunun yerine metanetli, küstah, kayıtsız, hatta alaycı bir tavrı seçmeliyiz. Mükemmel olmayan belleğimiz, dikkatimizi dağıtan ilgi ve hazlarımız, ölüm farkındalığımızı sönükleştirmek için en büyük yardımcılarımız olacaktır.’⁸⁰ Her şey artık manevi olandan ayrılıp maddi durum üzerinden şekillenmiştir. Temaşa anlayışı hakim olmaya başlamıştır. Temaşa anlayışı, ruh ile bedenin birbirinden ayrılmasıdır. Bu dönemde yaşayan Descartes de, ruh ve bedenin birbirinden koptuğu kanaatindedir. Ruh iç deneyimlerle ilgilenirken beden ise fiziksel aktivitelerle ilgilenmiştir. Bunun sonucunda şunu görmekteyiz, insan ruhunu dışlayıp tamamıyla metaya yönelmektedir. Bu mekanik üzerine oluşan algı, hayat üzerindeki yorumları da etkilemiştir. Bu dönemde nedensellik, düşünce algısı üzerinden

⁷⁹ Mirpenç Akşit, *İbn Sina ile Kierkegard’ın Ölüm Anlayışının Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2013), s. 4-10.

⁸⁰ J. Malpas ve R. Solomon, **Ölüm Çatışkısı**, İstanbul: İthaki Yay., 2006, s. 264-295.

belirlenmiştir. Burada söz ettiğimiz nedensellik, ölümden önce başımıza gelen olaylar silsilesidir.⁸¹

2.1.4. Dinde Ölüm

Ölüm konusu din üzerinden ele alınırken, en büyük karmaşayı da içinde barındırır. İnsanın yazgısında bulunan ölüm hakikat mi yoksa hiçlik mi?⁸² Ölüm bu dünyada insanın bir daha dönüşü olmaması halidir. Bu sonun başlangıcı mı yoksa son mu olduğu bir tartışma meselesidir. Ölüm düşüncesini birkaç dini ritüel üzerinden tartışalım. İslam’da ölüm anlayışı, derin ve kapsamlı bir şekilde ele alınır. İslam’da ölüm maddi hayatın ortadan kalkmasıdır.⁸³ Buna rağmen ölüm olsada, insanın amacı yaşamak olmalıdır. Tanrı ruhumuza üfleyerek, bizi bu hayata göndermiştir. İslam düşüncesinde hayat bir sınav olarak kabul edilir, ölüm çoğu ayette Tanrı ile buluşma anlamına geldiğinden,⁸⁴ İslam’da ölüm kötü bir şey değildir.

Yahudilikte ölüm, hayatın sona ermemesi fikri bu dini anlayışta hâkim değildir. Yahudi anlayışına göre kainatın alt üst olması sonucu ölümler tekrar dirilecektir⁸⁵ Tevrat’ta ‘ahiret’ sözcüğü, zamanın sonu anlamına gelmektedir.⁸⁶ Yahudilerde ahiret inancı üzerinden fikirler birbirinden ayrılabilir. Yahudilikte bazı mezhepler ise ahiret inancının sonradan eklendiğini savunur. Tevrat’ta yer alan dirilme bedenlen ortaya çıkan bir dirilmedir.⁸⁷ İnsan ruh olduğu kadar bedeninde bir bütündür. Beden kendisini hapsolmuş olarak görmez kaçma ihtiyacı da hissetmez. Ölüm inancının, Tanrı bağlamında mı Yahudilere gönderilip gönderilmediği, yoksa Pers’lerin etkisi ile oluşturulmuş bir inanç şekli olduğu belli değildir. Ruhun ölümsüz oluşu, Ortaçağ’da Yahudi filozof olan İbn Meymun’un iman esaslarında yer almıştır. İbn Meymun görüşlerini açıklarken ‘Ruhum ölümsüzdür ve Tanrı dilediği zaman ölümleri hayata kavuşturacaktır.’ ifadesini ele almıştır.⁸⁸ Yahudilikte ölümden sonraki yaşam inancında

⁸¹ Mirpenç Akşit, **a.g.e.**, s. 13-14.

⁸² Feyza Şule Güngör, ‘Ölüm Hakkında Çağın Felsefi Senaryosu: Hakikat Mi Hiçlik Mi?’, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S.22, 2016, s. 228.

⁸³ Salime Leyla Gürkan, ‘Ölüm’, **TDV İslam Ansiklopedisi**, S.34, 2007, s. 32.

⁸⁴ Bekir Topaloğlu, ‘Ölüm’, **TDV İslam Ansiklopedisi**, S.34, 2007, s. 34.

⁸⁵ Kaufmann-Eisenberg, **Yahudi Kaynaklarına Göre Ölüm**, Hamdi Kalyoncu (çev.), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011, s. 17.

⁸⁶ Saliha Uysal, ‘İslam ve Diğer Dinlerde Ölüm’, **SD Dergi**, Nisan, 2020, s. 1-77.

⁸⁷ Saliha Uysal, **a.g.e.**, s. 1-77.

⁸⁸ Güç, “Ruh”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, S.34, 2007, s. 198.

bireysel kaderden daha önemlisi israiloğullarının kurtuluşudur. Eğer israiloğullarından değilseniz cezalandırılacağınız düşüncesi hâkimdir.⁸⁹

Hristiyanlık da ölüm düşüncesi bir son değil aksine yeni bir hayata geçiştir.⁹⁰ Ahiret hayatı hediye olduğundan dolayı bu dinde ölüm korkulması gereken bir olgu değildir. Mesih'in dirilmesi de aslında dirileceğimizin de garantisi olarak görülür. Hristiyanlıkta ölümden söz edilince, İsa'nın ölümü akıllara gelir. İsa'nın yeniden dirilmesi birbiri ile alakalı bir bağlamdır. Tanrı eğer İsa'ya da ölümü tattırmışsa insanlar için de yapması gerekir. Dünya da olup dünyaya ait olmama düşüncesi Hristiyanlıkta hâkim bir düşüncedir. Hristiyanlar, İncil kitabını esas almışlardır. Ölümle sadece dış biçim değişirken ruhun ölümsüzlüğü hep hakim kalmıştır.⁹¹ Ruh zengindir ve ölümden sonra insan ölümsüz kalmak istiyorsa günah işlememelidir. Tanrı'nın sevdiği kulu olan biri ise sonsuz yaşamla ödüllendirilmektedir. Hristiyan anlayışına göre mükâfat sonsuzluktur ceza ise ölümün tekrar yaşam bulamamasıdır. İncil'in Mesih bölümün de ölüm aslında bir kazançtır. Sadece ahiret değil bu dünyada da tekrar dirilme sağlanacaktır. Ölümlerin dirilme düşüncesi İncil'e göre mezarda bekleyenlerin zamanı geldiğinde hesap vermek üzere tekrar diriltileceklerdir.⁹²

Semavi dinler dışında Budizm, Taoizm ve Hinduizm dinlerin ölüme karşı bakış açılarına da değinmek gerekir. Hinduizm ve Budizm'de bu dünyadaki yaşamı ruhlar okulu olarak kabul etmişlerdir. Bu inanişaya göre ruh dünyaya yeniden gelmektedir. Budizm'de de tekrar dirilme inancı vardır.⁹³ Karma ve tenasüh inancını benimsemişlerdir.⁹⁴ Nirvana'ya ulaşan kişi ölümden sonra yaşam ile ilgili aslında kesin bir bilgisi yer almaz. Cennet ve cehennem, iyi ve kötü insanlara ceza ve ödül olarak yaratılmıştır. Tao inancın yaratıcı ve yaşatma inancı üzerine temellendirilmiştir. Ahlakta Konfüçyüsçülüğü kendilerine esas alırken dini uygulamalar da ise Budizm'den etkilenmişlerdir. Ölen biri Tao ile birlikte olacaktır.⁹⁵

İnsanoğlu kaderini değiştiremez ölüm inançlar üzerinde inşa edilmiştir. Ölüm üzerine oluşturulan fikirler arasında benzerlik olmasa da sonuç olarak ölüme karşı bir

⁸⁹ Saliha Uysal, **a.g.e.**, s. 1-77.

⁹⁰ Senail Özkan, **Ölüm Felsefesi**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013, s. 242.

⁹¹ Saliha Uysal, **a.g.e.**, s. 1-77.

⁹² Saliha Uysal, **a.g.e.**, s. 1-77.

⁹³ Saliha Uysal, **a.g.e.**, s. 1-77.

⁹⁴ Günay Tümer, "Budizm", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 6, 1992, s. 356

⁹⁵ Abdurrahman Küçük, "İbadet (İslâm öncesi dinlerde ibadet)", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 19, 1999, s. 238.

teslimiyet hâkimdir. Ölüm düşüncesi her süreçte dini olgularla içiçe geçmiştir. Ölüm sonrası dini ritüeller görevler arasında yer alır. Din, hem ölüm kaygısını hem de ölümden sonraki düşünceleri semboller ile açıklamaya çalışır. Ölümün varlığı bizi her ne kadar korkutsa da bu korkudan kurtulmak ümit edilmiştir. Rutin dini eylemler sayesinde ölüm korkusu daha da çok azalmaktadır. Dinin bu kaygıları giderdiğini, dine hep olumsuz bir bakış açısıyla bakan Freud'da kabul etmiştir.⁹⁶ Oysa Freud dini ruhsal bir hastalık olarak görür. Çünkü dinde arzuları bastırma durumu vardır. Değerlerin de ruhsal hastalıklardan doğduğunu söyler.

Sonuçta İslam ve diğer dinler de 'her canlı bir gün ölümü tadacaktır.' Ebediyete de bu şekilde ulaşacaklardır. Yahudiler ise ölümü birçok farklı fikirlerle ele almışlardır. Ölüm konusunda bir ittifak söz konusu değildir. Hristiyanlık ölümü ilk günah olarak ele almıştır. İsa'nın öldükten sonra tekrar dirileceği düşüncesi Hristiyanların ölüm fikrinde büyük bir rol oynamıştır. Ölüm bir son değil, yeni bir hayata geçiştir. Tanrı'nın iyi kulu olanlar bunun sonucunda kutsal ve sonsuz yaşama hâkim olacaktır.⁹⁷

2.2. ÖLÜM TEMASININ OLGUSAL ÇERÇEVESİ

Ölüm yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır ve insanoğlu çağlar boyunca ölüm konusunun ne anlama geldiklerini tanımlamışlardır. Ölüm algısı tanımlanması kolay bir olgu değildir. Bundan dolayı ölüm hakkında farklı tanımlar ortaya çıkmıştır. Ölüme yüklenilen anlamlar doğrultusunda ölüm kimileri için stres kimileri içinse stresten kurtulmadır. Ölüm bazı toplumlar için yok oluş iken bazı toplumlarda ise ölümsüz bir yaşamın başlangıcıdır. Ölümle iç içe olan insan, ölüm hakkında farklı tutumlar geliştirmiştir. İnsanların zihninde yer alan ölüm etik ve ahlak üzerinde de etkili olmuştur. Ölüm fikri her insanın hayatını etkilemiştir. Fakat aşırı derecede ortaya çıkan ölüm fikri insan psikolojisinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Bundan dolayı insan çevreye uyum sağlayarak ilişkilerini güçlendirmelidir. İnsanın öleceğini bilmesi, bilinci derinden etkilemiştir. Ölüm her zaman insanda tehdit oluşturmuş ve kaygı yaratmıştır. Ölümün farkında olan insan yaşamı daha anlamlı hale getirir. Ölümü kabul etmek insanı kötümser bir ruh halinden çıkarır. Her ne kadar bu düşünce tezat olsa da ölümü düşünce anlayışından yok etmek aslında yaşamı da olumsuz etkileyebilir. Ölümü hatırlayan biri bencillikten uzak durur. Ölüm insanın dışında gerçekleşen olay olduğundan insan ölümü

⁹⁶ Murat Yıldız, **Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, İzmir: İlahiyat Vakfı, 2006, s. 47.

⁹⁷ Saliha Uysal, **a.g.e.**, s. 2-10.

çevredeki deneyimlerle öğrenmektedir. Bundan dolayı ölüm sadece biyolojik olgu değil aynı zamanda sosyolojik bir olgudur.⁹⁸ Toplum gün geçtikçe karmaşık bir hal aldığı için sosyolojik bir olgu halini almıştır. Ölüm, teoloji ve antropolojinin çok tartıştığı bir konudur. Sosyolojide ölüm olgusu ‘sıçrama’ olarak ortaya çıkar. Ölüm sosyolojisi ise bir alt dal olmuştur.⁹⁹

Ölüm, anlık bir olay değildir uzun bir zaman diliminde yer alır. Ölüm kavramı kişiden kişiye veya toplumdaki topluma göreceli olabilir. Ölüm kavramı aslında çok karmaşık bir olgudur. Bir insanın ölüm üzerine yüklediği anlam kendi çağlarına göre farklılık gösterebilir. En uygun ölüm ya da ideal olan ölüm hakkında bir şey bilemeyiz. Ölüm kavramı o anki durumların oluşturduğu bağlamdan etkilenebilir. Örneğin, ölümüne şahit olduğumuz biri, bizi birçok yönden etkileyebilir. Ölüm, insanların davranışlarını dolaylı yoldan etkiler. İnsanda ölüm kavramı çağ, gelenek, inanç arasında farklılık gösterebilir benzer tanımlar ortaya çıkabilir.¹⁰⁰

2.2.1. Gündelik Hayatta Ölüm ve Ölüm Tecrübesi

Ölüm bazen uzak durulması gereken bir olgu olarak görülse de kimileri için yeniden doğuştur. Ölüm algısı gündelik hayatımızda da sıkça karşılaştığımız durumdur. Ölüm algısı gündelik tecrübelerle ilişkilendirilmektedir. Ölümün biyoloji üzerindeki etkisi çok kısa bir süre alır. Çünkü vücutta çalışmayan bir organın etkisi ile başlar. Ruhsal ölüm ise bilincin kaybolmasıdır.¹⁰¹ Ama ölüm için sorulan sorular daima varoluş üzerine sorulmuştur. Gündelik yaşamda ölümü tecrübe eden biri bunu başkasına aktarması imkânsızdır. Bundan dolayı bu ampirik bir olgu değildir. Biz ancak gündelik yaşamımızda başka bir ölümü deneylediğimizde ölüm daha da sıradan bir hal almaya başlar. Ölümü deneylese de insan kendi varlığını hep devam ettirmek ister. Ölümle burun buruna gelen insanlar bile hala ölmeyeceğini bir şeye devam edeceğini düşünürler. Varlığımızı bizden uzaklaştıran ölüme hep karşı koyma güdüsü içerisinde oluruz. İnsan ölümü düşünmek ve zihninde canlanmasını istemez. Ölüm karşısında oluşturduğumuz bu tutum Schopenhauer’ın ‘Yaşam istenci’ olarak da söyleyebiliriz.

⁹⁸ Fuat Tanhan ve Figen ARI İNCİ, *a.g.e.*, s. 6.

⁹⁹ Fazilet Ahu Özmen Akalın, ‘Türk Üniversite Gençliğinin Ölüme Bakış Açısı: Alturist ve Mutlu Ölüm Olgusu’, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S.1, Nisan, 2020, s. 2.

¹⁰⁰ Fuat Tanhan ve Figen Arı İnci, *a.g.e.*, s. 6-10.

¹⁰¹ Ensar Çetin, ‘Üniversite Öğrencilerinde Ölüm Algısının Gündelik Hayata Yansıması Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Araştırma’, *Academia Dergisi*, 2017, s. 155-157.

Yani yaşam ne kadar acılı, belirsizliklerle dolu olsa da yaşam istenci onu bu hayata tutunmasını sağlar. Yaşamımızda bu ölüm karşısında oluşan kaygıya rağmen yaşama sıkı sıkıya tutunuruz. Ölümü metafiziksel olandan ziyade, insan ve ölüm arasındaki bağ ölümün bizi yaşam boyunca bir hiçlik mi yoksa hakikat mi olduğunu sorgulatır. Ölümün varlığı tehdit etmesi insanlar için sorun olmuştur. Çünkü kimlik sorunu olan ölüm her türlü senaryo karşısında insanı çaresiz bırakabilir. İnsan, ölüm varlığı karşısında tehdit oluşturan ölümle başa çıkmanın yollarını bulmak ister.

Dini argumanlar, gündelik yaşamımızda çok etkilidir ve ölümü şekillendirirken yaşamı sorgular. Ölümle daha üst bir mevkiye ulaşacağımızı düşünürüz. Gündelik yaşamımızda ölümü kabullendiğimizde daha rahat oluruz. Fizyolojik olarak hayatımızın sonlanması aslında yaşamla olan tüm irtibatımızın kopmasıdır. İnsan kendi yaşamını devam ettirebilmek için ölümü kendinden uzaklaştırmak ister. Ölüm konusunda gündelik yaşam üzerinden söylenecek bir şeyimiz kalmamıştır.¹⁰²

2.2.2. Tıp Alanında Ölüm

Ölüme yalnız antropolojik, hukuksal, ekonomik açıdan değil aynı zamanda tıbbi açıdan da bakmamız gerekir. Sürekli iç içe olduğumuz ölüm hakkında zorunlu olmadıkça konuşmayız. Bu konu ile ilgili mantıklı açıklamalar olsa da yine de konu çoğumuz için istenmeyen bir durumdur. Fakat doktorların ölüm konusundan uzak durması söz konusu olamaz. Doktorlar ölümün gerçekleşmemesi ve yaşam kalitesini arttırmak için çaba sarf ederler. Ölüm karşısında çözüm üretebilmek için ölümü tanımları ve yok saymamaları gerekmektedir. Çünkü yaşamdan söz edebilmek için ölümü de bilmek gerekir. Ölümün yaşam üzerinden açıklanabiliyor olması, ölümü yaşam karşısında değerli kılar. Yaşam, ölüm sayesinde anlam kazanır. Fakat ölümün her koşulda tanımı sınırlanmış ve bazen de tanımı yapılamamıştır. Ölümün ideal bir tanımı yoktur. Fakat tıpta yaşam için belirli öğelerin olması gereklidir,

1. Organizasyon
2. Uyarılabilirlik
3. Hareket
4. Büyüme
5. Üreme

¹⁰² Feyza Şule Güngör, **a.g.e.**, s. 228- 240.

6. Uyum sağlama gibi.

Canlılarda bunların birkaçı bulunabilir ama bazı cansız varlıklarda da bunlara rastlanabilir. Örneğin gök cisimleri de bu maddelerin birkaçını gösterebilir. Canlılığın tanımlanması da bundan dolayı kafa karıştırıcı olabilir. İnsanlar canlılığı tanımlamakta zorluk çekerken ölümü tanımlamak daha kolay olabilmektedir. Tıp alanında çalışan her birey, ölüm kavramını zihinlerinden gündelik hayatlarında deneyimlerler. Ölüm tıpta nasıl gerçekleşir? Hücre canlıların ayakta tutan bir organizmadır. Canlı organizmasının tek bir işleyişindeki hata onun ölümüne neden olabilir. İnsan vücudundaki bazı fonksiyonların dengeli ve yeterli olması gerekir. Örneğin, enerji üretimi, hücre zarı, metabolik ve genetik düzeyi... Sağlık çalışanları bir bireyin ölümünden sonra bile hangi tipik bulgulardan öldüğünü de öğrenebilir. İşte bu evrede adli tıp devreye girer. Adli tıp, ölüm nedenlerinin yasal bir ölüm olup olmadığı üzerine tartışmaları ele alır. Ölüm şekilleri bile tıp alanında farklı isimler olarak karşımıza çıkar. Bazı ölümlerin nedenleri; suda boğulma, elektrik çarpması, zehirlenme olabilir. Savaş, salgın ve kitlesel olan ölümler ‘yalancı ölüm’ olarak adlandırılır. Canlının yaşaması için küçük bir ihtimal bile varsa sağlık ekiplerinin canlandırma ve kurtarma çabaları devam eder. Tartışılan ölümlerden biri ise beyin ölümüdür. Beyin ölümünün geri dönüşü yoktur. Her ne kadar beyin ölümü gerçekleşse de tıpta ölüm kesin olarak kabul edilmez. Bir bireye ‘ölü’ demek için bireyin nefes, nabız ve teninin soğukluğuna bakılıp bireyin ölümüne karar verilir.¹⁰³

2.2.3. Dinsel Olgular Olarak Ölüm

Din kavramı, insanoğlunun dünyada var olmasıyla oluşmaya başlamıştır. İnsanların çoğalmaya başlamasıyla birçok din ortaya çıkmıştır. Her toplum kendine özgü bir din aramaya başlamıştır. Toplumlar kendilerini tatmin edecek bir din bularak aslında dinin gerekli olduğunu da göstermiştir. From’a göre, ‘Din, bir grup tarafından paylaşılan, o grup bireylerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef sunan ve onlara ortak bir davranış biçimi veren bir sistemdir.’¹⁰⁴ Din sadece toplumda değil birey üzerinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Holm, ‘Din, insanın ruhsal derinliklerindeki

¹⁰³ Bülent Celasun , ‘Ölüm’, [https://patoloji.gen.tr/olum-tip-fakultesi-ogrencileri-icin-bir-not], Aralık, 2014, (Erişim Tarihi: 06. 12. 2014), s. 3.

¹⁰⁴ E. Fromm, **Psikanaliz ve Din**, A. Arıtan (çev.), İstanbul: Arıtan Yay., 1982, s. 41.

en özel alanı ilgilendirir.’¹⁰⁵di ye ifade eder. Din sadece toplumda değil aynı zamanda bireylerde de etkisini yoğun bir şekilde gösterir. Din olgusu, insanın ruhunda çok önemli bir yere sahiptir.¹⁰⁶ Din kavramı toplumla ilgili olduğu için sosyoloji de din kavramını ele alarak toplumu açıklamaya çalışmıştır. Her insanda farklı etkisi olan dinin tanımları da farklı şekillerde karşımıza çıkar. Din, öze ilgilidir; Tanrı, manevi güç, kutsal olarak vardır. Özsel tanımda din, kutsal olanın yaşantımıza olan etkisi üzerindeki tanımla geliştirilir.¹⁰⁷ Kutsal bağ olanla oluşturulan bağ aslında fertlerin tecrübesine işaret eder. Burada dinsel olgunun, insanların birbiri üzerinde oluşturduğu etki olduğunu görebiliriz. Öznel tecrübe olarak hissedilip dış dünya üzerinde nesnelleşme olmaz ise din üzerinde de etkisi olmaz.¹⁰⁸ Din bireylerin eylemlerine sadece yön vermiştir. Dinin gerçeklik üzerinde etkisini çiçek üzerinden örneklemek gerekirse, çiçek etrafa koku yayar. Arı da çiçeklerden bal alarak faydalı bir yiyecek imal eder. Biz sadece çiçekten yiyecek elde etmeyiz, çiçeği aynı zamanda parfüm ve ilaçlarda da kullanabiliriz. İşte bu çiçek objektif gerçekliktir. Çiçeğin bizim duygularımıza hitap etmesi aslında dinin de duygulara olan hitap şekline çok yakın bir örnektir. Bu onların subjektif gerçekliğidir. Din sadece insan ve Tanrı arasında bir özel ilişki değildir aksine her din, her inanç, renk, duygular ve davranış biçimleri olarak yansır. Dini inançlar ahlaki sistemleri de etkilemiştir. Din her ne kadar toplumu birbirine bağlasa da inanç farklılıklarından dolayı maalesef toplumu karşı karşıya da getirebilmektedir. Din korkularımızı da yenmemizi sağlar. Din bireylerin kötülük yapmasını engeller ve sosyalleşmelerinde de büyük bir katkı sağlar. Ayrıca din politik iktidar tarafından da arzu edilen bir özelliktir. Din bize hayatı kolaylaştırmak, yaşamımızdaki olumsuzlukları engellemek ister. Din bizi hem psikolojik olarak hem de duygusal olarak etkileyerek yaşamımızda etkili olmuştur. Bununla birlikte dini sadece fayda üzerinden tutum sağlayan yönünü ele alan düşünürler de vardır. Örneğin A. Comte ve E. Durkheim’dır. Din eğer rahatlatıp, destek veriyorsa yani yaşamda yararı varsa din gereklidir. Durkheim, din sayesinde toplumun bir arada olduğunu söyler. Din fikrini, kiliseden ayrı bir düşünce yapısı olarak görmemiştir. Dinin sosyal olgu olan bu bölümünün etkisi olduğu söylenilir. Durkheim da bunu totemizm

¹⁰⁵ N. G. Holm, **Din Psikolojisine Giriş**, A. Bahadır (çev.), İstanbul: İnsan Yay., 2004, s. 13.

¹⁰⁶ İlyas Pür, ‘Yunus Emre’de Dini Hayatın Psikolojisi’, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2008), s. 9.

¹⁰⁷ Abdurrahman Kurt, ‘Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu’, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 2, 2008, s. 75-76 .

¹⁰⁸ Niyazi Akyüz ve ihsan Çapçioğlu, **Ana Aşlıklarıyla Din Sosyolojisi**, Ankara: Gündüz Eğitim Yay., 2008, s. 43.

olarak ele almıştır. Din de bu şekilde sembolleştirilerek olgusal hale getirilebilir. Comte ise Durkheim ve ardından gelen takipçilerin katı sosyalizm akımını dine karşı bir tavır olarak sergilenmesinin aslında olgusal olarak dikkat çektiğini ve buna değindiğini ortaya koyar.¹⁰⁹

Çoğu akademisyenler; dini işlevsel ve ötsel olarak ikiye ayırır. İşlevsel yanı dinin ne yaptığı ve ne işe yaradığı üzerine bilgi verirken dinin ötsel tanımında ise dinin kendi özü ve içeriğini ele alır. Her iki tanım birbirine karşıdır. Çünkü dine dışarıdan bakanlar içeriğini görmezler.¹¹⁰ Tanrı'yı, güneş olarak ele alan toplum ona göre yaşamlarını ele alır. Tanrı'nın ismi Aten'dir. Mısırlılar hariç tüm toplumlar için ortak tanrı olarak görmüşlerdir.¹¹¹ Fakat bazı akademisyenler de işlevsellik ve özlüğün birbirine karşıtı zıt değil aksine birbirini tamamlayan olarak görürler. Din üzerine farklı görüşler olduğu kadar bu görüşler olguya dönüştüğünde Tanrı bir sembol olarak toplumdaki topluma değişebilir.

2.3. ANTİK VE İSLAM DÜŞÜNCELERİNDE ÖLÜM

Ölüm yalnızca şairlerin, ozanların değil filozofların da faydalandığı yeri geldiğinde bir gerçek olarak karşımıza çıkan bir kavramdır. Bu bölümde Antik Yunan ve İslam toplumların da ölüm fikrine değineceğiz. İki toplum da farklı zamanlarda yaşamış olsa da onların ölüm fikirlerini karşılaştırarak ele alacağız.¹¹² Antik çağda ölüm hayatın sonlanması, uyku hali, ceza ve birçok kavram olarak ele alınır. Antik çağda ölüm, sanatçıların ve filozofların da zihnini kurcalamıştır. Örneğin Sokrates ölümü bir değişim olarak görmüş ve başka bir boyuta geçiş olarak nitelemiştir. Sokrates'e göre ölenler tekrar bir araya geleceği için ölüm korkutucu bir şey değildir. Fakat bizler Sokrates'i onun ağzından değil Platon, Ksenof, Aristophanes ile öğrenebiliyoruz. Sokrates'in öğrencisi olan Platon da ölümün, bedenin ruhtan ayrılması ve ruhun devam etmesi kendi kendine var olduğunu söylemiştir. Ruh ölümün gerçekleşmesi ile bedenden kurtulur. Stoacılar da Platon gibi ölümü ruhun bedeni terk etmesi olarak düşünmüşlerdir. Ama onlara göre ruh maddi olandır. Stoacılara göre ölümle beraber

¹⁰⁹ Abdurrahman Kurt, **a.g.e.**, s. 84.

¹¹⁰ Abdurrahman Kurt, **a.g.e.**, s. 90.

¹¹¹ Mariasusai Dhavamony, Dinlerde Tanrı Anlayışı, Fuat AYDIN (çev.), **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12, S. 22, s. 1-3.

¹¹² Kurtuluş Aras, 'Antik Yunan'da Ölüm', **Fırtına Dergisi**, [https://www.firtinadergi.com/2020/03/antik-yunanda-olum-kurtulus-aras-yazdi/], 2020, (Erişim Tarihi: 13. 03. 2020)s. 1-2.

acılar da biter. Çünkü başka bir alem yoktur. Örnek vermek gerekirse, Epikuros ölümü bir fizik kuramı olarak görür. Ona göre beden ve ruh atomların bir araya gelmesiyle oluşur. Ölüm ortaya çıkınca atomlar ayrıışmıştır, diyebiliriz. Epikuros'a göre hayat varsa ölüm ondan ayrı değildir. İnsan evreni duyularıyla algılar ölümle beraber duyular da biter.

İslam düşüncesinde ölüm, Kur'an-ı Kerim ile her nefsin bir gün ölümü tadacağını belirtmesiyle ifade etmiştir. İslam, ölümün derin ve kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Filozof ve düşünürler ölümün fenomen olduğu ve korkulmaması gerektiğini söylemişlerdir. Kindi'ye göre ölüm kötü bir şey değildir aksine ölümden korkmak daha kötü bir şeydir. Ölüm doğamızda olan bir şeydir, tamamlayıcıdır. Kindi insanı, akıllı ve ölümlü olarak tarif etmiştir.¹¹³ Farabi'ye göre ölüm en büyük mutluluk unsurudur. Çünkü mutluluk ölümden sonra gerçekleşir. Ölümü çok işleyen filozoflardan biri olmuş ve her nefsin de ölümü tadacağını söylemiştir.¹¹⁴ Miskeveyh de ölüm ruhun aletlerini bırakması olarak niteler. Bundan dolayı ölümden korkulmamalıdır. Miskeveyh ruh aletleri derken, organlar yani bedenden söz eder. Ruhun bedeni terk etmesi tıpkı bir sanatçının kendi aletlerini bırakması gibidir. Nefs sonradan olmaz yani araz değildir. Cevher olduğunda yok olmaz bundan dolayı araz değildir. Nefs bedenden ayrılması ile kendine has olan hayatını sürdürür. Bu şekilde kirlerden kurtularak tam mutluluğa ulaşır.¹¹⁵ Ölüm konusu üzerinde İslam düşünürleri hassasiyet taşır. İbn Sina'da ölüm iradi ve tabi ölüm olarak ikiye ayrılır. İradi ölüm şehvetleri terk etmesidir. Ölümden korkan biri İbn-i Sina'ya göre gerçek olan bir şeyden korkmuştur. Ölüm insandan ayrı değil insanın bir parçası olmuştur.¹¹⁶ İslam bilginlerinden Gazali'nin eserlerinde ölümü detaylı olarak ele aldığını görmekteyiz. Gazali ölümü bir uyanış olarak görür. O bu dünyada insanın uyku halinde olduğunu söyler. 'Gazali, ölüm acısının şiddetli olduğunu ve ancak ruh tarafından duyulan bu acıyı ise sadece ölmekte olanın bileceğini söyler.'¹¹⁷ Ölüm üzerine ortaya konulan fikirleri sonraki bölümlerde daha detaylı bir şekilde ele alacağız.

¹¹³ Ya'kub b. İshak el-Kindi, **Üzüntüden Kurtulma Yolları**, Mustafa Çağrıncı (çev.), Ankara: TDV Yay., 2012, s. 95.

¹¹⁴ Osman Kaya, **Ölüm Kitabı**, İstanbul: Ark Kitapları, 2002, s. 90-91.

¹¹⁵ İbn Miskeveyh, **Ahlaki Olgunlaştırma**, A. Şener (çev.), C. Tunç (çev.), İ. Kayaoğlu (çev.), Kültür ve Ankara: Turizm Bakanlığı Yay., 1983, s. 186-187.

¹¹⁶ İbn Sina, **Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi**, M. Hazmi Tura (çev.), İstanbul: Orhan Mete ve Kollektif Şirketi Matbaası, 1959, s. 21-22.

¹¹⁷ Gazali, **İhya'u Ulümü'd-Din**, Ahmed Serdaroğlu (çev.), İstanbul: Bedir Yay., 1975, s. 825.

2.3.1. Antik Düşünce Çevrelerinde Ölüm

Ölüm, tüm canlılar için gerçek olduğundan sadece insanlar değil hayvanlar ve bitkiler içinde yaşanan bir hadisedir. Bu hadise; filozofu, sanatçıyı, düşünme yetisine sahip olan canlılar için geçerlidir. Çünkü akıl sahibi olan insan öleceğinin farkındadır ve bunu düşünebilir. İnsanlar her zaman ölümün gerçekleşmesini istemezler ve bunun beraberinde ölüme karşı bir korku oluşur. Her ne kadar ölüm bizleri etkilese de onu yok sayamayız. Ölümün sadece fiziki değil manevi boyutu da önemlidir. Bundan dolayı hem felsefe hem de din alanı ile ilgilenenler ölüm konusuna epey önem vermişlerdir. Ölüm; peygamberlerin, filozofların, şairlerin, büyücülerin en temel konusudur. Ölüm felsefede hayatın anlamını daha iyi açıklamak için dile getirilmiştir. Ölümle ilgili iyi veya kötü yargıları insanlar oluşturur. Yoksa ölüm başlı başına iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Kişinin ölümle ilgili olan görüşü ölümün insanlarda hayatı değersiz ve anlamsız olarak algılar. İnsanın ölümlü olması insanı korkutmaktadır. Felsefe ve dinde insanların neden ölüme olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşıldığı da araştırılmıştır. Bu sorular ve tartışmalar hala da devam etmektedir.¹¹⁸ Gerçek olan bir şey varsa o da ölüm olgusunun gerçek olmasıdır.

Felsefe tarihçileri Mısır-Mezopotamya, Sümer, Pers, Çin, Hint, Yunan... örneklerinde olduğu gibi her düşünce çevresinde ölüm olgusu üzerine önemle durulduğu görülür. Örneğin Yunanlılar ilkçağ ile birlikte ölüm algısının tabiatla olan ilişkisi açıklamaya çalışmıştır. İlk zamanlarda Pythagoras ruh ile beden arasındaki ayrımı ölüm üzerinde açıklamıştır. Beden yok olmaya açıktır. Ruh ezeli ve ebedi olan kâinatın parçası olarak düşünülmüştür. Demokritos, atomculuk sisteminin en önemli düşünürlerinden biridir. Demokritos, Aristoteles'in fikir babası olduğu da iddia edilir. Demokritos'un önemi atomu ilk defa sistemik şekilde açıklamasıdır. O atomlarla ölümü açıklamaya çalışmıştır.¹¹⁹ Demokritos sonsuz sayıda atomların ve sınırsız boşluklardan oluştuğunu söyler. Atomların büyük olanları sonsuza dek yuvarlanırken daha küçük atomlara da çarpmaktadır. Bu atomlar hareketlerinin de zorunlu bir şekilde devam ettiğini söyler. Hiçbir atomdaki sıralanmalar tesadüfî değildir. Örnek verelim, bir kalemi yere bıraktığımızda yer çekiminden dolayı yere düşer. Ama bunun tesadüf değil de bir zorunluluktan dolayı düşeceğini söyler. Bunu yer çekiminden anlamayan bir çocuk bile

¹¹⁸ J. Krishnamurti, **Yaşamak ve Ölmek Üzerine**, Sinan Öner (çev.), İstanbul: Aynan Yay., 2002, s. 71.

¹¹⁹ Mirpenç Akşit, **a.g.e.**, s. 6-8.

öyle düşünür. Atom da bunun gibi zorunludur tesadüf değildir. Demokritos duyularımızın algıladığı var olanların özünde atomların bulunduğunu söyler. Bizi bazı duyu organlarımız yanılsa da diğer duyu organlarımız da gerçek özünü bulacaktır. Bu da atomların oluşma şeklidir dolayısıdır. O halde Tanrının da atomlardan oluşmuş olduğunu söylemek yanılmayacaktır. Tanrı tüm diğer atomlardan en hafif olanıdır. Diğer her şeyden daha mükemmel ve daha uzun ömürlüdür. Demokritos, duyguların ve isteklerin de ateş atomlarından meydana geldiğini söyler. Atomlar ne kadar düzgün ise insan mutludur ve eğer atomlar bozulursa insan mutsuz olur. Bundan dolayı ruh ne kadar dingin olursa mutluluk da o denli ortaya çıkar. O halde insan mutluluğun ne olduğunu anlamalı, önemli olanın ise ruhun mutluluğu olduğunu bilmelidir. Ölüm de bu atomların yok olmasıyla gerçekleşir. Atomların fonksiyonları bitince ölüm de gerçekleşmiştir. Sokrates'le birlikte doğa tamamen insana dönüşmeye başlamıştır. Sokrates farklı bir yöntemle dönemine damga vurmuştur. O kendi fikirlerini ele alırken Sofistlerle tartışma içerisinde olmuştur. Sokrates her zaman hiçbir şey bilmediğini iddia etmiştir. Mantık oyunları ile tüm değerleri ve ölçütleri alt üst etmiştir. Tanrı sayesinde kötülükten kendini koruduğunu söylemiştir. Sokrates kendini bilge olarak görmemiştir. Sokrates her ne kadar insanların yanında olsa da inançları uğruna ölüme mahkûm edilmiştir.¹²⁰ Sokrates ölümü korkulacak bir şey olarak görmemiştir. Sokrates ölüme başka bir dünyaya geçiş olarak gördüğü için ölümü yolculuk olarak görür. Ölen insanların tümü bir yerde yaşıyorsa ölümden korkulmasının aksine ölüm bize büyük bir kazanım sağladığını söyler.¹²¹ Platon yazdığı yazılarla hem kendisini hem hocasını anlatmıştır. Platon da Sokrates gibi ruhun özünde ebedi dünyaya bağlılık olduğunu söyler. Platon ruhun sonsuz olduğunu düşünmekle beraber bunu ispatlamak istemiştir. Ruh idealar âleminde nesneler dünyasına inmiştir. Bedenin ruhtan sonra var olduğunu söylemiştir. Ruh bedeni bir araç olarak kullanır. Tanrı ruhu bedenden daha üstün yaratmıştır. Ruh bedeni geçici olarak kullandığı için ruh tekrar kendi yaşantısına dönecektir. Hareketin kaynağı ruhtur, ruh ezeli ve ebedidir. Platon ideaların gökyüzünde olduğunu söyler ve hareket halinde olan bir şeyin başlangıcı olmadığını söylemiştir. Platon bunu çok güzel bir örnekle dile getirir. Tanrı'yı ve insanların ruhunu at metaforuyla açıklamıştır. İki tane at biri beyaz ve biri siyah olmak üzere ikiye ayrılır, biri iyiyi biri de kötüyü temsil eder. Siyah at insanların kötü yanını temsil eder ve insanı

¹²⁰ H. J. Störig, **İlkçağ Felsefesi**, Ömer Cemal Güngören (çev.), İzmir: Felsefivul Yay., Nisan, 1994, s. 77.

¹²¹ Platon, **Phaidon**, Hamdi Ragıp Atademir (çev.), İstanbul: K. Yetkin Sosyal Yay., 2001, s. 40-41.

hep aşağıya sürüklemek ister. Kanatlarını bu çırpınışlarla kaybeden beyaz at yeryüzüne düşmüştür. İşte bu şekilde ölümlü ruh oluşmuştur.¹²² İnsan doğduğunda önceden yaşanılan her şeyi unuttur. Fakat yaşanılanların tamamı unutulmadığı için ruh dünyaya inince her şeyi anımsamaya başlar. Öğrenmeyi de eski bilinen bir şeyi hatırlama olduğunu söyler.¹²³ Platon bizim cansız olarak bile ele aldığımız şeyleri canlı olarak görür. Gök cisimleri hem akıllı hem de canlıdır. O halde her şey kendiliğin bir hareketidir.¹²⁴ Platon ruhun ölümsüz olduğunu phaidon da açıklar.

‘Başkasından hareket alan ve kendisi de başkasını hareket ettiren şey, hareket durunca yaşamaz olur. Yalnız kendiliğinden hareket eden varlıktır ki kendi kendisini terk edemeyeceği için sürekli hareket halindedir. Hatta bütün öteki varlıklar için de bir hareket kaynağı ve ilkesidir. Şimdi ilke olan bir şeyin doğuşundan, meydana gelişinden söz edilemez. Tersine onun kendisini doğan, meydana gelen bir şeyin ilkesidir. Eğer onun kendisi bir şeyden doğmuş olsaydı, ilke olamazdı. Böyle bir ilkenin doğuşunun, meydana gelmesi mümkün olmadığına göre onun yok olması, ortadan kalkması da söz konusu olamaz. Çünkü eğer bu ilke yok olsaydı, hiçbir zaman kendi kendine bir hiçten tekrar doğamazdı ve her şeyin bir ilkeden doğması gerektiğine göre kendisinden de başka hiçbir şey doğamazdı. O halde kendi kendine hareket eden varlık, hareketin ilkesidir ve bu varlığın ne yok olması mümkündür, ne de yeniden doğması. Eğer başka türlü olsaydı üstümüzde gök ve bütün canlı varlıklar hareketsiz kalır, yok olurdu ve artık bir daha hareket edebilmeleri, yeniden doğmaları mümkün olmazdı.’¹²⁵ Platon’un ölümsüzlük anlayışında söylemek istediği zıt teoriler, ölüm fikrinde de karşımıza çıkar. Uyanık kavramının zıttı nasıl uyku haliyse, yaşamın zıttı ölüm olduğunu söyler. Ruh ölümsüz bir öz olarak vardır. Ölüm ve hayat birbirini doğurur, bunlar farklı şeyler değildir. Platon, ölümün de bir yaşam olduğunu söyler. Aslında ölümü mutlu bir hayatın başlangıcı olarak görür. Hayat ve ölümü ayrı değerlendirmez.¹²⁶

Platon’dan sonra Helenizm döneminde mutluluk filozofu olarak bilinen Epikuros hayati zevklerden alıkoyan ne varsa hiçlik olarak değerlendirir. Epikuros bir ahlak filozofu olarak bilinir ve insanın gayesinin mutluluk olduğunu söyler. Epikuros

¹²² Mustafa Kaya, ‘Platon’un Ruh Kuramı’, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XV, S. 1, 2013, s. 174-175.

¹²³ Platon, *Menon*, s. 81.

¹²⁴ Platon, *Yasalar*, s. 892-896.

¹²⁵ Platon, *Phaidros*, s. 245.

¹²⁶ Mirpenç AKŞİT, *a.g.e.*, s. 18.

mutluluktan söz ederken Demokritos, Sokrates, Platon gibi mutluluğu bilgelikte görmemiştir. Ölüm, insanların karşısında duyduğu korkulardan kurtulmasıdır.¹²⁷ Epikuros'a göre ölüm bir hiçliktir. İnsanın aklını ve duygularını kaybetmesini ölüm olarak açıklar. Epikuros, ceza ve ödülün olmadığını düşündüğü için ölümden sonra hayatın olduğunu düşünmez. O zaman ölüm korkusunu düşünmek gereksizdir. Epikuros insanları ölüm karşısında cesaretlendirir ve ölümün gerçekleşeceği sırada yaşamın ortadan kalkacağını söyleyerek korkuyu yenmek ister.¹²⁸ Stoacılar ruh, beden ve doğa ile ölümü açıklamaya çalışır. Ölüm Stoacılar için en büyük gerçekliktir. Dünya bir bütündür, dünyanın da bir ruhu vardır. Ölüm, vücuda nüfuz eden canlıların dağılması, insandaki ruh ve kâinatın ruhu demektir. O halde ölüm şikâyet edilmemelidir. Nehrin denize dökülmesi gibi insan ruhu da kâinata dökülmüştür.¹²⁹

Genel olarak Yunan düşünce çevresi örneğinde gördüğümüz üzere Antikçağ felsefesinde olan filozoflar ölüm algısında birçok farklılık ortaya koymuşlardır. Her ne kadar zıtlıklar olsa da ölüme yüklenen anlam hemen hemen aynı şeydir. Epikuros, Platon ve Stoacılar belirli noktalarda birleşmişlerdir. Platon ölümü erdem olarak görürken,¹³⁰ Epikuros ise hiçliğe giden bir geçit olarak görür.

2.3.2. İslam Düşünce Çevresinde Ölüm

Klasik felsefedeki gibi İslam'da da ahlak her zaman mutluluğu önemli görmüştür. İnsan tüm eylemlerini bu amaca göre düzenler.¹³¹ İslam felsefesinde ölümü sistematik olarak işleyen ilk düşünür Kindi'dir. Kindi ölümü, 'Ölüm, bizi gerçek vatanımıza götürecek bir gemidir. Gerçek vatanda, yokluk, hasret ve üzüntü yoktur. Ölüm, doğamızın tamamlanmasından ibarettir. Ölüm yoksa insan da yoktur. Kötü olan, olmamız gereken durumda olmamaktır. Kötü olan ölümün olmayışıdır. Çünkü ölüm yoksa insan da yoktur. O halde, ölüm kötü değildir. Ölüm korkusu, hayat ve ölüm hakkındaki bilgisizlikten kaynaklanmaktadır.'¹³² Kindi, ölümü araçsal bağlamda geçiş olarak görür. Farabi ise ölümü bir realite olarak görür. Farabi, insanoğluna ölüm karşısında nasıl tavır sergilemesi gerektiğini de söyler. Farabi ölümden söz ederken

¹²⁷ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1980, s. 98.

¹²⁸ Mirpenç Akşit, **a.g.e.**, s. 19.

¹²⁹ Mirpenç Akşit, **a.g.e.**, s. 19.

¹³⁰ Muhammed Altataş, **a.g.e.**, s. 77.

¹³¹ Mustafa Çağrı, 'İslam Düşüncesi', **İslam Ansiklopedisi**, 2007, s. 3-4.

¹³² Müfit Selim Saruhan, 'İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi', **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, s. 94.

siyaset felsefesi ile birlikte verir. Ona göre insan erdemli, ahlaklı, ölçülü yaşamalıdır. Bunu yapan insan mutlu ve hayatını değerli görecektir. Erdemli olan insan ahirette mutlu olacağını bilir ve ölümden korkmaz. İnsan eylemlerini ölümlle birlikte ahirete götürür. İnsan dünya yaşamında mutluluk eylemlerini artırmak için kalmak ister. Ölümden korkan insanlar bilge değildir, çünkü insanlar buradaki bırakacakları mal, mülkü terk etmek istemezler.¹³³ Erdemli insan ölüm karşısında dinç olmalıdır. Ölüm olursa ortaya kötü bir şey olmayacağını, iyiliği kendisinden kopmayacağını bilmelidir. Ölümden korkanlar bilgisiz cahillerdir. Ölümle beraber her şeylerini kaybedeceklerini düşünürler. Aslında ölüme hazırlık yapmak, korkmaktan daha iyidir.

İbn Miskeveyh'e göre ebedi hayat nimetlerle doludur. Bu yolun dünyadaki erdemli hayattan geçtiğini söyler. Miskeveyh de kötü olanın ölüm değil ona duyulan korku olduğunu söyler. Ölümden korkan onun gerçekte ne olduğunu anlamayandır. Her ne kadar bu söylene de insan ölümden korkar. Ölümü bir yokluk ve kayboluş sanan insanlar onun kötü bir şey olduğunu düşünürler. Çünkü ölümden korkan insanların çok büyük acılar hissedeceğini düşünmeleri, onları korkuya yöneltir.¹³⁴

Gazali, ölümle ilgili ölümün gerçekliğinden daha çok ölümün korkusuna değinmiştir. Ölüm korkusu, gerçekliğin en önemli halidir. Gazali bu durumu 4 maddede inceler.

1. 'Tamamen dünyaya dalan ve hayatın geçici olduğunu unutan, dünyaya geliş gayesinin sadece zevk alma ve eğlence olarak gören insan.
2. Ölüm gerçeği hakkındaki korkuları aşırı olan, yaptıklarının farkına vararak tövbe edip kulluk vazifelerini yerine getirmeye çalışanlar için de, ölüm istenmeyen bir olaydır. Çünkü tövbe gerçekleştirilmeden ölümün gelmesi, insanların başına gelebilecek tabii bir olaydır. Tanrı'a kavuşmak istemeyene Tanrı'ya kavuşmak istemez. Tanrı'ya yaklaşıp Tanrı daha fazla yaklaşır.
3. Tanrı'ı bilen ve o'na büyük bir aşkla bağlı olanlar için ölüm, sevgiliye kavuşulan an olarak kabul edilir.
4. Son kategorideki insanlar ise mertebe ve irfan olarak daha yüce olanlardır. İşlerini Mevlalarına bırakırlar. Ölüm onlar için korkulacak bir hadise değildir.

¹³³ Farabi, **Siyaset Felsefesi**, Hanifi Özcan (çev.), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., 1987, s. 292.

¹³⁴ Saruhan, **a.g.e.**, s. 95.

Dünyadan ve içerisindekilerden uzaklaşan bu tür insanlar, Tanrı ile beraber olmayı her şeyden üstün tutmaktadır.¹³⁵

Gazali ölümü uykudan uyanış olarak görür. Hz. Muhammed; ‘İnsanlar uykudadırlar. Öldükleri zaman uyanırlar.’ Hadis-i şerifi savunduğunu ve insanın artık dünyada gördüklerinden daha farklı görüneceğini söyler. Ölüm acısı şiddetli fakat bu şiddetle ruhta oluşan acıyı sadece ölen birinin bilebileceğini savunur.¹³⁶ İbn Sina ölümden korkan insanların ölümü zihinde farklı değerlendirdiklerini söyler. Ölüme bu yaklaşımın temeli yaşam ile alakalıdır. İbn Sina’nın ölüme yaklaşımı altı grup da değerlendirmiştir.

İlk grup ölümün gerçekte ne ifade ettiğini bilmeyen gruptur. Ölüm sonrası hakkında bu insanlar beklentileri ve bilgileri bilmediğinden ölümden korkarlar. Aslında ölüm başka hayata açılan bir penceredir. Ölüm aslında nefsi terk etmedir. Nefs ölümden sonra bozulmaz.

İkinci grup nefsin nereye gideceğini bilmediği için oluşan korkudur. Bunun nedeni bilgisizliktir, ölümün kendisi değildir. Bilinçten yoksun olan korku ölüm korkusudur.

Üçüncü grup kişinin korkusu ölüm olduğunda yok olacağı hissinden kaynaklanmıştır. Âlem onsuz da vardır, bundan dolayı ölüm korkusu yaşayanlar mutluluğun aslında giden âlemlerde olduğunu bilmeyenlerdir.

Dördüncü grup ölümden sonra cezaya itaat edeceğini düşünenlerin korku şeklidir. Bu sınıfta olan kişiler iyi eylemler yapmadıkları için hep huzursuzluk içindedirler. Hayatı yeterince değerlendirmeyenler korkmaya devam ederler. Bunlar aslında yaptıklarının karşısında yapılacak olan işkencelerden korkarlar. Akıllı insan kötü şeylerden kaçınmak ister.

Beşinci grup insanların ölümden sonra nereye gideceğini bilmeyenlerdir. Bu tür insanlar nereye gideceklerini bilmedikleri için bir ürperti hissederler.

Altıncı grup öldükten sonra oluşan ölüm korkusu ile doludur. Dünyadaki güç ve zenginliği kaybetmek istemezler. Bu maddi nesnelerin karşısında mal mülkün başkasına gideceği düşüncesi onları ölümden daha çok korkar hale getirir. Bilgi değil bilgisizlik

¹³⁵ Mirpenç Akşit, **a.g.e.**, s. 38.

¹³⁶ Gazali, **a.g.e.**, s. 59.

insanı yorar. Bilgisizlik ruhu hep rahatsız eder. Ölüm gerçeği acı olanla da iç içedir. İbn Sina bu gerçeği ölümü iradi ve tabii olarak açıklar.¹³⁷ İradi ölüm şehvetleri öldürmesi durumudur. Ölümden korkan biri her şeyden korkar. Ölüm aslında insanın bir parçasıdır. İnsan yaşayan, anlayan ve ölen bir varlıktır. Yani insan ölümle tamamlanır kemale erer.¹³⁸

Sonuçta bu farklı görüşlerde bulunan her düşünür, insanın hakikati olan ruhu soyut bir cevher olarak görmüştür.¹³⁹ İslam filozofların ölüm ve ölüm karşısındaki tutumları çok önemlidir. İslam filozofları ölümü bir son değil bir geçiş olarak görürler. Ölümden daha çok ölümden sonraki olaylara vurgu yapmaya çalışmışlardır. Ölüm algısını hep ruhla bağdaştırarak açıklık kazandırmışlardır.¹⁴⁰

2.3.2.1. İslam Sufizminde Ölüm

İslam sufizmine geçmeden önce tasavvuf fikrini ele alalım. Tasavvuf kişinin ilahi ahlak ile ilgilenmesidir. Tasavvuf insanların ahlaklı olması Hakk'a olan sadakatidir. Tasavvuf demek şeriatın en üst düzeyine verilen addır. Tasavvuf huyların da eylemlerin de en iyisini uygulamak demektir. Sufi, yakın olarak görülse de ulaşılması zor olan insandır. Hz. Mevlana tasavvufu duyulan ve yaşanan vakıa olarak görür. Akıl ve his iç muhakame ile değil keşif, ilham ve aşkla öğrenilebilir. Tasavvufun gayesi, nefsin kemale ermesidir. İnsan maddi ve bedeni isteklerden uzak durmalıdır. Nefs onun ruh seviyesine çıkmasıdır. Yani; insan, Tanrı ile birlikte olması gerekir. En yaygın tasavvuf düşüncesinden biri budur: 'Tasavvuf, Hakk'ın seni senlikten öldürmesi ve kendisiyle diriltmesidir.'¹⁴¹ Ölümle hayatın birleşmesi gerçekliğin en büyüğüdür. Buradaki ölüm ve hayat fiziki değildir. Burada ölüm kıskançlığın, nefretin, gururun ortadan kalkmasıdır; yani nefsin hâkimiyet altına alınmasıdır.

İslam tasavvufuna göre ölüm düşüncesi ruh ve Tanrı'dan gelir ve ölüm gerçekleştiğinde ruh tekrar Tanrı'ya döner. Bundan dolayı ölüm yoktur. Aslında bu dünyada olmak karanlığa hapsolmaktır. Sufiler'in 'fena' dedikleri durumdur.¹⁴² Sufilere

¹³⁷ Mirpenç Akşit, **a.g.e.**, s. 58-60.

¹³⁸ İbn Sina, **Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi**, M. Hazmi Tura (çev.), İstanbul: Orhan Mete İstanbul Kollektif Şirketi Matbaası, 1959, s. 21-22.

¹³⁹ M. Günaltay, **a.g.e.**, s. 229.

¹⁴⁰ Mirpenç Akşit, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁴¹ Abdülkerim Kuşeyri, **Tasavvuf İlmine Dair: Kuşeyri Risalesi**, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Divan Yay., 1978, s. 392.

¹⁴² Mirpenç Akşit, **a.g.e.**, s. 32.

göre fena, dindeki olumsuz tecrübedir. Onun iyi tarafı tecrübenin Tanrı ile var olduğu durumudur. Bunun da ismi Bekabi'llah'tır. Beka, İslam dininin emirleri ile uzlaşmasında Müslümanlara yapılan keyfi bir icad şekli olarak geçer.¹⁴³ Bakilik, gerçek olan yaşama adım atılmasıdır.¹⁴⁴ 'Beşeri varlığından ilahi varlığa yolculuk eden Salik, terk makamlarını yaşayarak fenada beka bulur. Kendinden ve dünyadan geçmek, fiziki varlığı inkar etmek değildir. Bu makamda beşeri vücut, bir katrenin deryaya karıştığı gibi ilahi vücuda karışır. Salik, bekabillah olabilmek için şu makamlardan geçmek zorundadır:

- Fenafi's- Şeyh
- Fenafit'r-Resül
- Fenafi'llah'¹⁴⁵

Kur'an'ın dünyadaki ölümü hayatla anlamlandırmasıdır. Ölüm, hayatın kalitesi ile ilişkilidir. İnsan, ölümden dirilerek varlık âlemine geçer. İnsan topraktan yaratılmıştır. İnsan Tanrı'dan bir parça taşımaktadır, o da ruhtur. Ölümün ötesinde Tanrı'ya kavuşma fikri vardır. Yunus Emre bu düşünce ve kültürel durumda ortaya çıkar. Kur'an'da dünya hayatı geçicidir. Burası bir oyun yeri ve aldanmadır. İnsanların dünyada gördüğü her süs sadece bu dünyaya aittir. Bu dünyada sefa sürmek için var olmuştur. İnsan bu dünyaya gelirken buraya gelişinin asıl amacını hep hatırlamalıdır. Yoksa insan tamamen bu mutluluğu kaybedebilir. Tasavvuf da ölüm, sadece bedenidir, ruh ölmez.¹⁴⁶ Ölüm dost olan için bir liman metaforu olarak tanımlanır. Ölüm yeni bir hayata geçiş olarak görülür. Gazali, ölümü sevgilinin buluşma zamanı olarak görür. Ölümün geç gelmesi Gazali için bir üzüntü sebebidir. Arzusu dünyadan kurtulması fikridir. Arabi de ölümü üçe ayırır. Fucaten, ızdırari ve ihtiyari ölümdür. Fucaten ölüm, aniden gelen ölüm şeklidir. Izzırari ölüm, ruhun bedenden kopmasıdır. Burada tüm canlılar birbirine eşittir. İhtiyari ölüm, sadece insanların başına gelen bir ölüm şeklidir. Bu ölüm ahiretin doğuşu anlamına gelmektedir. Bu ölümün sonu yok oluş değil yeni bir hayattır. Nefs ölürse kalp asıl o zaman hayat bulur. Mevlana, adıyla ölümünü eşleştirmiş bir zattır. Onun için ölümle başa çıkmak değil ölümü hasret gidermek olarak görür. Ölümü bu şekilde

¹⁴³ F. Rahman, **İslami Yenilenme Makaleler II**, A.Çiftçi (çev.), Ankara: Ankara Yay., 2000, s.159-160.

¹⁴⁴ Mirpenç Akşit, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁴⁵ Mustafa Tatçı, **Yunus Emre Divanı ve Riselatü'n Nushiyye**, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı Divanlar Serisi:3, 2005, s. 436.

¹⁴⁶ İsa Çelik, 'Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm', **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 40, Erzurum, 2009, s. 121-122.

anlamlandıran zat Mevlana'dır. Tanrı ile aradaki perde bu şekilde kalkmış olacaktır. Gerçek hayat ölümden sonra ortaya çıkan hayattır. Hakk'la birlikte dirilmek ilahi hayata devam etmektir. Ölümü iyi düşünüp sırlarını çözmek gerekir, ölmeden önce ölenlerin huzurunu ancak insanoğlu sağlar. Mevlana'nın dünyaya bakış açısı olumsuz bir yere sahiptir. Dünya hayatı geçicidir ve hazırlanmak için geçiş yoludur. Bundan dolayı insan ruhu bu dünyada hapis halindedir. Sufiler dünyaya, 'Seni Rabbinden alıkoyan şeydir.' der.¹⁴⁷ İnsanlar uykudan, öldükleri zaman tekrar uyanırlar. Bu söz hem maddi hem de manevi ölüm hakkında geçerlidir. İnsan her zaman ölümle içiçedir. İnsan yapısı gereği hiçbir şeyden ilgisini kesmez. O halde hayat bir bütündür. Doğum olduğu kadar ölüm de hayatın içindedir. Ölüm tükeniş değil bir başlangıçtır. Ölüm de olduğu gibi, var olan maddeler tükenmez sadece boyut değiştirir. O halde mükemmel varlık olan insan yok olmaz. Hayvani yönü zayıflatıp meleki yönün güçlendirilmesi gerekir. Tanrı'ya inanan gruptakilerin ölüme bakış açısı en yüksek seviyedeki ruh halidir.¹⁴⁸

Tasavvuf da özgün bir yere sahip olan Yunus Emre yaşayışı ve ilerideki özlemi (ölümü) içselleştirmiştir. Yunus Emre hep aşk içinde kavrulmuştur. Yunus Emre varoluşun sırrını ölüm duygusu ile içselleştirdiğini savunur. Yunus Emre için ölüm sonsuzluğa kavuşmak demektir. Ölüm Yunus Emre için de bir sevinme olgusudur. Ölüm gerçekleşeceği için insanın bu ölüm karşısında kendisini hazırlamasını ister. Tüm yazılarında ölüm temasına değinerek ölümü sevdirmek ister. Tanrı'ya ulaşmak demek ebediyete ulaşmak demektir. Ölüm ne kadar ızdırap olarak görülse de sonu ebediyettir.¹⁴⁹ Bu durumu Yunus Emre'nin şiiri ile alalım ;

‘Ömrüm beni sen aldadin ah nideyim ömrüm seni
Beni deprenemez kodun ah nideyim seni
Ölüm şarabın içmesen ah nideyim ömrüm seni
Bir gün ola sensiz kalam kurda kuşa avın olam
Çürüyeyim toprak olam, ah nideyim ömrüm seni
Miskin Yunus bilmez misin yoksa nazar kılmaz mısın?

¹⁴⁷ İsmail Ankaravi, **Minhacü'l Fukara**, İstanbul: İnsan Yay., 1286, s. 164.

¹⁴⁸ İsa Çelik, **a.g.e.**, s. 124-135.

¹⁴⁹ Mirpenç Akşit, **a.g.e.**, s. 34-36.

Ölenleri anlamaz mısın ah nideyim ömrüm seni.¹⁵⁰

Tasavvuf fikrinde ölüm olgusu düşün olarak görülmüştür. Sufilere göre ölüm ikinci ve ebedi bir hayata geçiştir. Bundan dolayı mutasavvıflar iradi ölüm dedikleri insanın arzuları ve istekleri olarak tanımlanır. Dolayısıyla yaptıklarından dolayı sadece nefis değil bütün insanları düşünmek gerekir. Mutasavvıflar ölümü bir başka dünyaya geçiş olarak görmüş ve ölümü korkulan bir durum olarak görmemişlerdir. Asıl vatana ulaşmak olarak geçer.¹⁵¹

¹⁵⁰ Yunus EMRE, **Divan**, s. 60.

¹⁵¹ İsa ÇELİK, **a.g.e.**, s.141.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YUNUS EMRE DÜŞÜNCESİNDE İNSAN, TANRI, RUH VE ÖLÜM İLİŞKİSİ

3.1 YUNUS EMRE'DE İNSAN

İnsan kelimesi, 'ins' ve 'nisyan'dan gelir ve insan, akıl, iman, vicdan, irade vasıflarından dolayı hayvanlardan ayrılır. İslam'da insan; Tanrı'nın yarattığı üstün varlıktır ve insan, unutkanlık yönüyle de bilinir.¹⁵² İnsan kavramı üzerine birçok sorular sorulmuştur. 'İnsan nedir? Nasıl bir varlıktır? Hangi unsurlardan meydana gelmiştir? Bu unsurlar ezeli mi, yoksa sonradan mıdır? Unsurların insana etkisi var mıdır? Varsa ölçüsü nedir? İnsan, bu unsurlarıyla birlikte ezeli bir varlık mıdır? Yoksa yaratılmış bir varlık mıdır? Hangi sıfatlara sahiptir? Eylem yönüyle insanın durumu nedir? Hür müdür? Yoksa programlanmış bir yapıya mı sahiptir?' Bu tür sorular her zaman insan zihnini yormuş ve cevap aramaya çalışmıştır.

İki tür düşünce çok keskin bir şekilde ortaya çıkmış ve fikir ayrılığı başlamıştır. İlk düşünce, insan varlığı yaratılmayıp tesadüf bir şekilde oluştuğunu savunur. Bu düşünceyi savunanlar evrim teorisinin de arkasında durmuşlardır. Ruhun olmadığını sadece maddi olarak insan varlığının olduğu fikri savunulur. Bu düşünce maddi (materyalist) bir düşünce sistemini meydana getirmiştir. İkinci tür düşünce ise insanın yaratıldığı savunulup yalnız maddi değil manevi yönünün de olduğunu iddia eden (dualist yaratıcılık) düşünürler de vardır.

Yunus Emre insanın sadece bedeni değil ruhla da bağlantılı olduğunu söyleyen düşünürlerden biridir. Yunus Emre insana islami bakış açısıyla bakarak, Tanrı'nın yeryüzündeki halifenin insan olduğunu ve kendisi dışında her şeyin de ona musahhar (has) kılındığı, iradeye sahip, sorumlulukları olan varlık olduğunu söylemiştir. İnsan çok güzel bir şekilde yaratılmıştır. Tanrı insana kendisinden parça olan ruhu üflemiştir.¹⁵³ Tanrı hiçbir varlığa vermediği değeri insana vermiştir. Diğer varlıklara dağılmış olan Tanrı'nın sıfatları, insan da bir arada bulunur.¹⁵⁴ İnsan kendi dışındaki varlıklara hükmeder ve diğer insanlarla da ahlaki ve erdemli davranışlara uygun bir

¹⁵² Bayram Dalkılıç, 'Yunus Emre'de Allahi-Alem-İnsan Münasebeti', (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1992), s. 83.

¹⁵³ Aydın Kayaer, 'Yunus Emre'nin Dünyasında İnsan-Allah İlişkisi', (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010), s. 84.

¹⁵⁴ M. Demirci, **Yunus Emre'de İlahi, Aşk ve İnsan Sevgisi**, s. 107.

şekilde davranmaya çalışır. Eğer insan kendi ahlakına ters düşen bir şey yaparsa o zaman yuvarlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. İnsan mükemmel bir varlık olduğundan mükemmel olana dönmek ister. İnsan yaratıldığı saf haline dönmek için sevgi ile kirlendiği dünyadan kurtulmalıdır.¹⁵⁵

Demirci'nin dediği gibi, 'Bütün kâinat sevginin eseridir. Sevgiye bigâne olabilecek bir zerre bile yoktur. Mademki her şey Hakk'ın eseridir. O'ndan bir iz taşımaktadır. Mademki her şey Hakk'ın eseridir. O'ndan bir iz taşımaktadır, bütün kâinatta sevgi gözüyle bakmak icap eder, bunların hepsi doğrudur, güzel tespitlerdir. Fakat varlıklar içinde insanın müstesna bir yerinin olması dolayısıyla sevgiden en büyük payı onun olması tabiidir. Zira sevgi, en çok tesiri insan üzerinde icra eder.'¹⁵⁶

Yunus Emre kavgaların hâkim olduğu dünyada bu kavgalardan ve tartışmalardan uzak kalmıştır. Her zaman sevgiyi ön planda tutmuştur. Yunus Emre, insanın zayıf olduğunu, kötülüğe meyilli olduğunu özellikle de nefis sahibi olduğunu da bilir. Nefis insanı kötülüğe yönlendirir, elinde ve dilinde kötülük barındırabilir. Bundan dolayı insan bundan kurtulmalı her zaman iyi yönlerini ön plana çıkartmalıdır. Bunu başaramakta zor bir iştir. İnsan her iki yönüyle iç içedir. İki kişiliğimiz vardır, biri kabuk olan dış kişilik diğeri de iç kişiliktir. Kabuk olan kişilik, nefsin daha çok ortaya çıkardığı kişilik türü, iç kişilik ise sevgi ile ortaya çıkan kişiliktir. Yunus Emre'ye göre ahlaklı insan olmak için belirli kriterleri vardır. Ahlak, davranışlarda görülür ve ahlaklı olduğu diğer insanlar tarafından fark edilir. İnsan mütevazı davranmak ve tevazu sahibi olmalıdır.¹⁵⁷

Yunus Emre, bu fikirlerini mısralarına dökerek ifade etmiştir;

“Miskinlikte buldular kimde erlik var ise
Merdivenden iterler, kim yüksekte bakar ise
Gönlü yüksekte gezer, dembedem yoldan azar
Dış yüzüne ol sızar, içinde ne var ise”¹⁵⁸

¹⁵⁵ Bayram Dalkılıç, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁵⁶ M. Demirci, **a.g.e.**, s. 108.

¹⁵⁷ Aydın Kayaer, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁵⁸ M. Tatcı, **a.g.e.**, s. 289.

Yunus Emre, bu beyitlerle gönüle seslenmiş, alçak gönüllülüğü esas almıştır. Aslında er olmak demek tevazu sahibi olabilmek demektir. Yüksekte duran insanlar bu değerlere sahip değilse manevi âlemden mahrum kalmıştır.

Tanrı insanın kibrini ve büyüklüğünü sevmez. Olgun insan alçak gönüllü olan insandır. İnsan büyüklük göstermemelidir ve insanın dış görünüşü kalbin aynasıdır. Tanrı'nın kalbi evdir ve kalpte sevgi varsa o güzellik dışa da yansır. Kalpte Tanrı sevgisi yoksa kalp çırası olmayan bir ocak gibi sadece insanın karanlık tarafı yansır. İnsan bir diğerinin kalbini kırmamalı ve alçakgönüllü olmalıdır. Gönülleri sayıp, kırmamak gerekir. Gönül yıkan biri insan her iki dünyada da bedbaht olur. Yunus Emre, salt bir hümanizmden söz etmez. Çünkü bu hümanizm Yunus Emre'nin fikirleriyle çelişir. Esas olan insanın egosunu, hayvani taraflarını, bedene bağlı olan içgüdülerini yani nefsini azdırmak değil onu ıslah etmesi gerekir. İnsan ancak bu şekilde sonsuzluğa uçar ve Tanrı'ya kavuşur. Yunus Emre de önemli olan nokta her şeyi kuşatan Tanrı'dır. İnsan nefsinden soyunarak Tanrı'da fani olması gerekir. Bunun içinde Tanrı aşkı insan da bulunmalıdır. Tanrı'yı seven, tüm insanları sever. Çünkü her şey Tanrı'nın eseridir. İnsan bu sevgiyi eylemlerine de yansıtmalıdır. İşte onun hümanizmi tam olarak budur. Onun daveti, 'Beri gel barışalım, yad isen birleşelim.' O'nun çağırısı olmuştur.¹⁵⁹

Diğer taraftan, örneğin batı düşünce çevrelerinin yansımalarından biri olan Marksist veya toplumcu insancılıkta bilimsel yaftalı bir anlayış söz konusudur. Bu anlayışa göre insan, tarihin nesnel tarafına dayanır. İnsanlık öncesi çağda insanın özgürce gelişeceği, bütün insanların hızla ilerlemesi yeni yasalar ortaya çıkarır. İnsanın insanı sömürmesi bu şekilde sonlanır. Marks insanı, 'aşağılamış, uzaklaşmış, hor görülmuş bir varlık olarak tutan tüm ilişkileri alaşağı eder.'¹⁶⁰ Oysa Yunus'un farkı 'Yaratılanları da yaratandan dolayı sevmek gerekir', der. Yunus Emre'ye göre insanlık nerede doğduklarının, hangi milletten olduklarının hatta dinlerinin bile önemi yoktur. Tanrı'nın yarattığı her şey yaratılandan dolayı sevmeyi hak eder. 'Yunus'un büyüklüğü, eşsiz bir şair oluşunun yanında, taşıdığı insancıl hüviyetinden gelir. Batı'da kökü çok eskilere dayanan ve insanın değeri noktasında odaklanan Hümanizm cereyanı, değişik devir ve bölgelerde farklı yorumlara sahip olmuş, ama hep teoride kalmıştır.

¹⁵⁹ M. Demirci, **Yunus'ta Hak ve Halk Sevgisi**, İstanbul: H. Yay., 2008, s. 137.

¹⁶⁰ Orhan Hançerlioğlu, 'Kavramlar ve Akımlar', **Felsefe Ansiklopedisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, C.3, 2000, s. 106-112.

Yunus ve benzerleri mutasavvıflarda ise insan sevgisi sadece sözde değil, bizzat hayatın içindedir. Özellikle Yunus Emre, çeşitli hümanizm teorilerini geliştiren ve bugünkü medeniyetin öncüleri olan milletlerin birbirini din, mezhep, ırk ayrılığı yüzünden boğazladıkları bir devirde, bütün insanların eşit olduklarını, hakiki olgunluğun yetmiş iki millete aynı gözle bakmak suretiyle gerçekleşeceğini terennüm etmiş kimsedir.¹⁶¹

Yunus'un teosofik felsefesinde insan sevgisi Tanrı sevgisi ile alakalıdır. İnsan için çalışmak da aslında Tanrı'ya bir ibadettir. İnsan varlığından dolayı sevgiyi hak eder. Bundan dolayı her zaman insanlara iyi ve güzel davranılması gerekir. İnsan Tanrı'nın bir lütfu olduğundan her zaman iyi davranılmayı hak eder. İnsanı ontolojik olarak sevgiye layık olmasının nedeni Tanrı algısından dolayıdır. Yunus'un bu insan sevgisi onu ibadetlerinde de etkilemiştir. İnsan sevgisi ahlaki olgunluk şiirlerinde özellikle vurgular, amaçlarını icra etmeyen ibadetleri değersiz görür ve eleştirir. Şiirlerde insan sevgisi, olgunluk ve ahlaklılık temeli üzerine dayanır. Yunus Emre geçici olan dünya hayatını anlamlı kılan şeylerin sevgi ve hoşgöründen geçeceğini savunur. Onun hayat anlayışında kin, nefret, kırgınlık, küslük, haset gibi gündelik hayatta huzursuzluğa yer vermemelidir. Şiirlerinde de her zaman güzel olanı insanla bağdaştırmış, kötü olan şeyleri de her zaman dışlamıştır.

Yunus Emre, insan algısında temel olarak yaratıcıya güvenir. İnsan yaratıcının bir armağıdır. İnsan her zaman sorulara cevap arayacağını bilen Yunus Emre insana dair soruları yine insan psikolojisine göre cevaplar arar. Temel problemleri eleştirel bir yaklaşımla ele almaz. O bunların çözümünde etkili bir üslup kullanır. Yunus Emre'nin anlatım stilinde insanın kendisine sürekli şans vermesi gerektiğini ortaya koyar. Günümüzde birçok toplum bireyin yaşadığı güvensizlik, amaçsızlık, anlamsızlık rahatsızlıklarını tespit etmiş ve basit bir şekilde ortadan kaldırmıştır. Asıl mutluluk Tanrı'yı bulmaktan geçer. Yunus Emre, insana çok değer vermiş ve bu fani dünyaya karşı hep uyarılarda bulunmuştur.¹⁶²

¹⁶¹ Mümtaz Turhan, 'Yunus Emre'den Kalan', **Türk Yurdu Dergisi**, Yunus Emre Özel Sayısı, Ocak, 1966, s. 22.

¹⁶² Aydın Kayaer, **a.g.e.**, s. 118-122.

3.2. YUNUS EMRE'DE TANRI

İnsanlık tarihinden bu zamana kadar çoğu insan birçok Tanrı'ya tapmıştır. Tanrı olarak atfedilen her özelliği karşılayan bir yaratıcı oraya çıkarılmıştır. Tanrı ile ilgili kurgular toplumlarda ve bireylerde farklılık gösterir. Her ne kadar bireyin bir Tanrı tasavvuru olsada bu toplumdan çok farklı değildir. O halde Yunus Emre'de Tanrı düşüncesini ele almamız için Tanrı'yı karşılayan islam tasavvurunu da ele almamız gerekir. Türk-İslam Tanrı anlayışında Kur'an çok önemlidir. İslam düşüncesinde Tanrı kâinatı yaratmış en yüce varlıktır. Kur'an'da Tanrı kendi varlığını sıfatlarla ortaya koymuştur. Tanrı'nın delillerini dış dünyada veya insanla ilişkilendirebiliriz. İslam'da Tanrı fikri en kuşkusuz haliyle tevhid inancıdır. Bu inanç, Tanrı'nın birliğini ifade eder ve bu varlıklarla ayetlerde kendini göstermiştir. Tanrı'ya benzeyen ilah yoktur. Kur'an'da Tanrı'ya inanmamızı ve ona itaat etmemizi söyler. Biz Tanrı'yı bu yolla öğrenmeyi deneriz.¹⁶³ 'Kur'an'da ilahi isimlerin ifadesini bulan, sıfatların bizzat (kendinde) ilahi gerçeklikte nasıl bir olguya delalet ettiklerini tam olarak/bütünüyle bilmesek de, bizzat Tanrı tarafından Kur'an'da zikredilen ilahi isimler/sıfatlar ile ilahi gerçeklik arasında semantik/ontolojik bir kırılmanın veya bağdaşmazlığın olabileceği de düşünülemez.'¹⁶⁴ 'Birçok İslam düşünürünün Tanrı konusunda sahip oldukları özel görüşler, prensip itibariyle aynı kökten geldiği halde, her birinin ulaştığı sonuçlar farklı olmuştur. Ancak bu düşünsel şemalar, tasavvufi, selefî, kelami, felsefî mektepler ve her bir mektebin kendi içerisindeki farklı ifade biçimleri Tanrı'yı çeşitli yönlerden düşünebilmemizi, tasavvur edebilmemizi mümkün kılmaktadır.'¹⁶⁵ Farabi, Tanrı'nın varlığını ispatlamak için inayet ve ekmel delillerine başvurmuştur. İbn-i Sina ise Tanrı'nın varlığını vacibul vücud ile açıklamaya çalışmıştır. Gazali de Tanrı'nın varlığını kalple bilinebileceğini temellendirmeye çalışmıştır. Gazali, Tanrı'dan efendimiz diye söz etmiştir. Arabî ise Tanrı'nın zatları ile Hakk sıfatları içinse halk olduğunu ileri sürer. Bundan dolayı Tanrı iki şekilde hakikat olarak tanımlar. Yunus Emre ise şiirlerinde vahiy, akıl ve tecrübe ile Tanrı'yı bulabileceğini söylemektedir. Tanrı'yı nasıl bileceğimiz çerçevesinde birçok roller ile bağdaştırmıştır. Tanrı'yı

¹⁶³ Elif Dursun, 'Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Tanrı ve İnsan', (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Mayıs, 2009), s. 15.

¹⁶⁴ Mehmet Sait Reçber, *İslam Metafiziği Kavramsal Bir Çerçeve*, İstanbul: D.İ.B Yay., 2007, s. 111.

¹⁶⁵ Erdal Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlana*, Van: Bilge Adam Yay., Aralık, 2005, s. 25.

bilmede vahiy ve akıl olduğu kadar tecrübe de önemlidir. Yunus Emre bu anahtar kelimeleri hep şiirlerinde göstermiştir.

Yunus Emre, Tanrı'nın varlığını Kur'an'da açık olduğunu belirtir. Yunus Emre'de diğer sufiler gibi Kur'an'ı çok önemsemiş ve etkilenmiştir. Kur'an her zaman yol göstermiştir. Yunus Emre kendi şiirlerini yazarken Kur'an'dan etkilenmiştir. Kur'an'da ele alınan Tanrı'nın sıfatları ve isimlerini aynı şekilde şiirlerinde görmek mümkündür. Tanrı'yı bilmek için Yunus Emre Riselat'ün Nushiyye'nin ilk kısmında söz ettiği gibi aklın bir padişah olduğunu vurgulamıştır. Aklı üç aşamada değerlendirmiş onu akl-ı maaş, akl-ı maad, akl-ı küll olarak ayırmıştır. Bu bölümde imandan da söz eder. İlmel yakın, İmanı akla, aynel yakın olarak ayrılır. Ahlaklı olmak ve şeriatı yerine getirmek için padişah olan akıl nefsi terbiye etmelidir. Ama sonradan bu akıl ortadan kalkmalıdır ve kendimizi de Tanrı karşısında yok etmemiz gerekir. Bundan dolayı Tanrı medresede değildir ve orada aranmaması gerekir. Bu durum âlimlerden, Yunus Emre'yi ayırır. 'İlim ilim bilmektir, ilim kendini bilmektir.' sözünü tam olarak bunu söylemek için ortaya koymuştur. Akıl her ne kadar doğru yolu gösterse de hakikat kendini gösterdiğinde akıl artık ortada olmaz. Yunus Emre'de Tanrı varlığında deliller açık şekilde ortada olduğunu söyler. Yunus Emre, Tanrı'dan söz ederken imanı da kalbe yerleştirmeyi amaçlar. Yunus Emre, yolu gösterir ama ispatlama gereği hissetmez ve bunun için de çabalamaz. Tanrı'nın varlığında taklid ve ilim basamaklarındaki insanlara seslenir. Kamil olan insan dürüsttür. Her iman şekli için birçok teşbih yapılmıştır. İman solan bir güle benzetilir. Bunun nedeni bu iman-ı taklid olandır. Her benzetme farklı imanı vurgular. Şiirinde Mecnun, Leyla'yı terk eder tıpkı taklid imandan tahkik imana geçilmesi içindir. Tahkiki imana ancak aşk ile yükselebiliriz.

Yunus Emre âleme her baktığında Tanrı'nın gerçekliğini ispatlar. Yaratılış ve insandan çok söz eder. Yaratılanı görmek için, bakmak yetmez. Bu dünya geçici ve son olandır. Bu dünyayı Tanrı yaratmıştır. Tanrı, ilk hareket ettiricidir. Yunus Emre, bu âlem'den hareket ederken baki yaratıcıyı görür. Yunus Emre nizamı veren ilim, kudret ve inayet sahibi Tanrı olduğunu söyler. Yunus Emre'de Tanrı hikmet sahibidir. Tanrı insanların günahlarını örtecek kadar merhametlidir. Tanrı'nın insanı yaratması ile

beraber, insanın şükretmesi de başlar. Yunus Emre din yolu ile Tanrı varlığına ulaşmaya çalışır.¹⁶⁶

Divan ve Risaletü'n Nushiyye'de Yunus'un Tanrı'sı ile insan bağlamlarını birlikte görürüz. Yunus Emre'nin din, kelam, tasavvuf'u ele alışında temel fikri her zaman Tanrı'ya dayanmaktadır. Bu fikirler felsefi yönden de değerlendirilebilir. Yunus Emre, Tanrı ve insan bağlamını, sonuçta Tanrı'ya ulaşmasını amaçlamıştır. Yunus Emre rotasını Tanrı yoluna çevirmiştir. Tanrı'nın yolundan gitmek çok zor olsa da Yunus Emre yine de bu yoldan vazgeçmez. Yunus Emre dört kapıdan söz eder; şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir. Bunların dışında namaz kılmak, zikir etmek, nefis terbiye etmek, edebin öğrenilmesi, kendini bilmek gibi ibadetler Tanrı'nın kulun gözü, kalbi, kulağı olması makamlarından bazı durumlarıdır. Tanrı'nın yolunu takip edenler, Tanrı yolu ile aydınlanmaya başlar ve tevhid inancı sayesinde hadesten de kurtulmuş olunur. Yunus Emre bunları anlatırken sade ve duru bir dil de kullanmıştır. Sade dil sayesinde insanların bu yolu keşfetmesinde anlaşılır hale gelmiştir.

Yunus Emre Tanrı'ya, Tanrı'nın karşısında kendimizi yok ederek ulaşacağımızı söyler. Yunus Emre yazdığı Divan ve Risalesinde Tanrı'nın yardımı ile bir yere kadar gelebileceğini söyler. Gönül ile de son noktaya kadar gidebilir. Gönül ile gerçekleşen makamda kişi Tanrı'nın isim ve sıfatlarını görmeye başlar. Yunus Emre'de insan; can, beden ve nefisten oluşur. İnsanın asıl amacı Tanrı'ya ulaşmak olmalıdır. Tanrı tecellisine yaklaşan insan kemale ermeye başlar. Yunus Emre, Tanrı'ya doğrudan olan iletişimiyle oluşan duyguyu aşk olarak tanımlar. Tanrı ve dinden uzak yaşamak, insanın kendine yapacağı en büyük haksızlıktır. Bundan dolayı Tanrı'yı her eserinde işlemiştir. O, Tanrı ile aşkını soyut olarak değil aksine somut bir gerçeklik olarak görmektedir. Fakat Yunus Emre gönül almayı bilmeyip, hacca gittiği yönü ile övünenleri, ibadetleri yerine getirmeyenleri eleştirmiştir. Yunus Emre tabi ki hac, namaz, zekâta önem vermiştir. O işin maneviyat (mana) yönünü önem vermeyenlere karşıdır. Yunus Emre, egzistansiyel (varoluşsal) soruların cevabını vermek ister. Tanrı ile ilgili soruları ancak Tanrı'da yok olarak sorulara cevap bulabilir. Sonuç olarak, insanın üstüne düşen görevlerini yerine getirmesi, dinsel ve ruhsal yetkinliklerini ahlaki yönden geliştirmesi

¹⁶⁶ Elif Dursun, **a.g.e.**, s. 18-30.

gerekir. Yunus Emre kişinin varoluşu için amaca uygun yaşaması yöntem, araç, amaç boyutundaki fikirlerini de vahdet-i vücud düşünce merkezinde tecrübe eder.¹⁶⁷

3.3. YUNUS EMRE'DE RUH

‘Ruhun mahiyeti problemi asırlardan beridir insanlığı en çok düşündüren konulardan biridir.’¹⁶⁸ Ruhun doğası ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. Ruhun mahiyeti ile ilgili problemler hem metafizik hem de felsefenin problemi olmuştur. Ruh ile ilgili verilen cevaplar her zaman değişmektedir, net bir tanım ve görüş yoktur. Arapçada ruh can, soluk, nefes, ferahlama, hareket anlamlarına gelmektedir. Yani ruh kelimesi genelde ‘canlılarda hayatı sağlayan, bilici ve idrak edici unsur’ olarak tanımlanır.¹⁶⁹ Arapçada ele aldığımız ruhun anlamı Latince’de ‘anima’, Yunanca da ‘Psyche’ olarak adlandırılır.¹⁷⁰ Ruh, hayatın kendisine bağlı olan bir varlıktır ve maddenin aksidir.¹⁷¹

İslam inancında Tanrı’nın kendi ruhundan bize üflediği ve bizim O’na yaklaşmamız için ruhumuzun şereflendirildiği inancı vardır. Ruh tasavvufta ise bir cevher olarak açıklanmıştır. Çünkü ruh, bedenden önce vardır. Ruh ölmez ve nefsi yoktur, en saf olanıdır. Aşk olarak adlandırılan ruh, hayırlı olanla şer olanı ayırt edebilen kötülükten rahatsız olan bir varlıktır.¹⁷² İnsan saflaştıkça kemalleşir, nefisten kurtulan insan ruhun özelliklerini taşımaya başlar.¹⁷³ Tasavvuf insanın iç dünyasını hedef olarak almıştır ve islama en yakın olan bölümdür. Tasavvufun kendine özgü bir ahlak sistemi vardır. Tasavvuf bu alanın en iyilerinden ve en kuvvetli olanlarından biridir. Tasavvuf ile ilgili tek bir tanım çerçevesi oluşturulamaz. Her sufi için bu tanım bulunduğu duruma göre değişebilir. İnsanın kalbi beşerilikten kurtulmalıdır, beden hazlarından uzak durmalıdır. Çünkü dünya bizi aldatır, bize yüz çevirir ve amellere sürükler. Nefis alt merteye olduğu için her zaman ruha ulaşma gayesinde olmalıdır. Nefsi kontrol edebilmek için manevi hayatla bütünleşmek gerekir. İnsan kendini

¹⁶⁷ Elif Dursun, **a.g.e.**, s. 99-100.

¹⁶⁸ Cebecioğlu, s.598, Kaşani, s.274.: Komisyon, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, ‘Ruh’, Ankara: DİB. Yay., 2006, s. 560.

¹⁶⁹ Mehmet Vural, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, ‘Ruh’, Ankara: Elis Yay., 2011, s. 495.

¹⁷⁰ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, ‘Psyche’, İstanbul: Paradigma Yay., 2005, s. 1429.

¹⁷¹ Mahmet Canbulat, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, ‘Ruh’, Ankara: DİB Yay., 2010, s. 560.

¹⁷² Kemal Sözen, **Mevlana Düşüncesinde Ruh Tasavvuru**, Çanakkale: Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri, 2006, s. 85.

¹⁷³ Yeliz Yayıntaş, *‘Felsefi Perspektiften Ümmi Sinan’ın Ölüm Anlayışı’*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, 2019), s. 4-5.

bedenen değil, nefislerin öldürülmesi gerekir. Yunus Emre’de ölüm de aynen bu şekilde gelişir. İnsan kendini Tanrı’ya karşı öldürmelidir.¹⁷⁴

Yunus Emre şu sözlerle ölümü açıklar;

‘Ten fanidür can ölmez çün gitdü girü gelmez

Ölürise ten ölür canlar ölesi degül’¹⁷⁵

Bu dizelerle ebedi ruhu ele almış ve ölümün insan için bir nihayet olmadığını söylemiştir. İnsan her nefes alıp verdiğinde ölüme biraz daha yaklaşır, çünkü ölüm kaçınılmaz bir sonudur. Ölümü hiç kimse inkâr edemez.¹⁷⁶ Yunus Emre, ruhu şu şekilde izah eder: ‘Ruh, ilahi bir nefestir ve Tanrı’nın emri cümlesindedir. Hakk’ın tecellisidir. Zahiri ve batını olmak üzere iki hali vardır. Zahiri hali, gözlerimizin gördüğü canlı ve kesif mevcudattır. Batını hal ise, bu zuhür âlemine rücu eden latif halidir. Ruhun her iki hali de, Tanrı’nın ‘kün’ emrine mazhar olmuşlardır. İnsanın bir iç ve bir de dış alemi vardır. Dışı keşif, yani ruha kafeslik yapan vücudu, içi de latiftir.’¹⁷⁷ Ruhi, Adem’e üflenmiş ve nefis mertebesini tamamlayan ‘ruh’ makamı oluşturulmuştur. Hayvani nefsi olan insan bu ruh sayesinde insani nefise yükselmiştir. Kur’an’ı Kerim’de ruhun, ‘Rabbin emrinde’ olduğu vurgulanmaktadır.¹⁷⁸

Yunus Emre şu şekilde ifade eder;

‘Ruhumdan kimsene haber viremez

Emrdür kadirliği birür harekât’

Ruh, cisme hapsedildiğinde kendi aslını unutmuştur. Yunus Emre, ruhu şiirlerinde sultan olarak düşünmüştür. Beden dört şekilde meydana gelse de bu unsurların aslı ruhtur. Bazı islam düşünürleri insan bedenini bir kafese benzetmiş, insanın ruhunu da kuş olarak nitelemişlerdir. Yunus Emre’de benzer şekilde Divan şiirlerinde ruh için birden fazla benzetmelerde bulunmuştur. Ruh, vücudu bir hapis olarak görmüştür. Ruh

¹⁷⁴ Yeliz Yayıntaş, **a.g.e.**, s. 37-38.

¹⁷⁵ Yunus Emre, **Divan**, Mustafa Tatcı (çev.), Ankara: DİB Yay., 2016, s. 174.

¹⁷⁶ Yeliz Yayıntaş, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁷⁷ Mahmut Sadettin Bilginer, **Allah ve İnsan**, İstanbul: Baha Yay., 1969, s. 75.

¹⁷⁸ Aydın Kayaer, **a.g.e.**, s. 146-148.

her zaman kafesten kurtulmak istemiştir. Yunus Emre, ruhun bir gün bedenden kurtulunca aslına ulaşacağını söyler.¹⁷⁹

3.4. YUNUS EMRE'DE ÖLÜM

Ölüm, ontolojik bir zorunluluktur. Filozoflar ve din düşünürlerine göre varlık sahnesine geçtiğimiz başka bir atılımdır. İnsanın en önemli yanı ölüm duygusunu tecrübe edebilmeleri lakin başkalarına bu tecrübeyi aktaramamalarıdır. Ölüm bir şanssızlık ve yoksunluk durumudur. Ölüm ele alındığında korku, endişe, bilinmezlik düşünceleri insanı hapsetmiştir.¹⁸⁰ Madalyonun iki tane yüzü olan varlık ve ölüm, insanın zihnini kurcalayabilir. Ölüm teması 'ölüm kaygısı' ile çoğu insanı korkuturken,¹⁸¹ Diğer taraftan biz biliyoruz ki Yunus Emre için ölüm korkulacak bir durum değildir. Önemli teosofist mutasavvıflardan biri olan Yunus Emre, Tanrı sevgisi ile dolup taşmıştır. Tasavvufta aşk konusu olan biri de 'ölüm teması'dır. Yunus Emre, ölüm karşısında büyük bir başarı göstermiştir. Yunus Emre ölümle ilgili kendi fikirlerini dile getirirken en sade hali ile yansıtır. Yunus Emre, Tanrı'yı dost bilmiş ve ölüm duygusunu en derin benliğine kazımıştır. Ölümü insana anlatmak için kendi düşüncelerini akıcı şekilde gerçekleştirir. Yunus Emre, ruhun ölümsüzlüğüne vurgu yapmıştır. Nisa Suresinde de ölüm, 'Her nerede olursanız olun, ölüm size yetişir, göklere yükselmiş burçlarda da olsanız' fikri ile ölümün vakti gelince gerçekleşeceğini ele alır. Ölümden kaçışın olmadığını ve her zaman bulunduğunu göstermek için Yunus Emre'nin 'Sordum Sarı Çiçeğe' şiiriyle yansıtmış, dile getirmiştir. Ölüm herkes için en adil olan olgudur. İster zengin ol, ister fakir, ister yaşlı ol, ister genç ölüm her an kapıya dayanabilir. Enbiya suresindeki 'Her canlı ölümü tadacaktır.' ayeti de bunları destekler. Fakat insanoğlu her zaman öleceğini unutmuştur veyahut unutmak istemiştir. Yunus Emre, ölümün her zaman aramızda olduğunu söyler. Ölüm korkunç bir eylem olsa da Yunus Emre için asıl korkunç olan Tanrı'nın sonsuz gücüdür. Yunus Emre, ölümü dosta bir yakınlaşma olarak görür. Ölümden insan eğer korkuyorsa, Tanrı'ya yeterince kulluk edemediğindendir. İnsanlar fani âleme kapılmışlardır. Ölüm, aslında bu dünyanın geçici olduğunu simgeleyen bir haykırıştır. Bu dünyaya gelen faniler ölümü tadacaktır. Ölüm olgusu tüm düzeni alt-üst edebilir. Planlarımızı da alt-üst eder, gülleri de soldurur,

¹⁷⁹ Aydın Kayaer, **a.g.e.**, s. 148-152.

¹⁸⁰ Nilüfer Yıldırım, 'Ölümle Ölümsüzleşen Şair: Yunus Emre', **Uluslar arası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, S.1, 2011, s. 97-104.

¹⁸¹ Yeliz Yayıntaş, **a.g.e.**, s. 1-2.

bülbülleri de susturur. Can, Tanrı tarafından insana emanet olarak verilmiştir. Her vakti geldiğinde o can Tanrı'nın emri ile geri alınır. Yunus Emre ölümü hatırlatmak için mezarlıkları göstermiştir. Çünkü mezarlıklar insana ölümü anlatan sessiz tanıklardır. Yunus Emre için ölüm asla yok olmak değil aksine Tanrı'ya kavuşmaktır. Yunus Emre için ölüm tekrar doğmaktır. Dünya gerçek âlemin sahte bir yansıma halidir. İnsan eğer ölüm gerçeğini kabullenirse bekaya yaklaşır, nefsini terbiye ederek öldürür. Kalbini ilahi aşkla dolduran insan asla ölmeyecektir. Yunus Emre, Tanrı'ya olan aşkından cenneti de red eder. Yunus Emre ölümü istemektedir. Çünkü ölüm Tanrı ile aradaki bir aracıdır. Yunus Emre de ölüm hoş bir melâmettir. Melâmet kelimesi sufi bir terim, benlik terbiyesi için kendini hor ve aşağıda gören bir ifade biçimidir. Yunus Emre fani dünyada yaşamaktansa ebedi olana ulaşmak ister. Yunus Emre Tanrı ismini dilinden düşürmeyip ölüm olduğunda insanların acı çekmeyeceğini belirtir.¹⁸² Yunus Emre'ye göre insan zaman içinde bir varlıktır. Beden bu zamanda tahripleşmiştir. Ruh da ezeli olan taraftır. Beden dağılsa da ruh yaşamaya devam eder.¹⁸³

Yunus Emre'ye göre insanın iki varlığı vardır.

- Ruh
- Beden

Ruha, Tanrı'nın üflemesiyle yakınlaşmışsınız, baki olan ise ruhun kendisidir. Yunus Emre ölümü hiçliğe karşı aksine huzur olarak ele alır. Her şey gelip geçicidir, tıpkı doğumla ölüme yavaş bir şekilde yaklaşmak gibi... Yunus Emre'de ölüm ruhun ceset olarak gördüğü bedenden kurtulmasıdır. Varlığını sorgulayan insan, nihayetinde yaratıcıya ulaşır. İnsanın kendi nefsinin yok etmesiyle hakikate ulaşabilir. Bu yok olma fiziki değil, nefsi bir yok oluşturmaktır. İnsan ölüm korkusunu yenmek için, sürekli yaratıcıyı düşünmelidir. 'Korkunun' karşısına Yunus Emre, 'güven ve huzur' koymuştur. Yunus Emre'ye göre ölümden korkulmamalı aksine ölüm kapıya dayandığında sevinmelidir. Ölüm temasını sevdirmek için şiirlerinde çok fazla bu konuya değinir. Tanrı'ya bu fani dünyada ulaşmak demek aslında ölümsüzlüğe ulaşmak demektir. Bunu gören biri bugün

¹⁸² Nilüfer Yıldırım, **a.g.e.**, s. 97-104.

¹⁸³ Yunus Emre, **Divan**, A. Gölpınarlı (çev.), İstanbul: T.İ.B Yay., 1943, s. 60.

ve yarına aldırış etmez. Yunus Emre'ye göre ölümü düşünen biri sonsuz yolculuğa çıkar.¹⁸⁴

‘Ömrüm beni sen aldadın ah nideyim ömrüm seni
Beni deprenemez kodun ah nideyim seni
Ölüm şarabın içmesen ah nideyim ömrüm seni
Bir gün ola sensüz kalam kurda kuşa avın olam
Çürüyübem toprak olam, ah nideyim ömrüm seni
Miskin Yunus bilmez misin yoksa nazar kılmaz mısın?
Ölenleri anlamaz mısın ah nideyim ömrüm seni.’¹⁸⁵

Yunus Emre, ölüm ile aldaticılığın arasında kalan endişeye de yer verir. Bu endişe ve acı ölüm karşısında daha çetin hissedilir. Ölüm görünen haliyle yok oluştur fakat bu yok oluşu arkasında ebediyet gizlidir. Tanrı karşısında yok oluşu, aşıkların asla ölmemesine benzetir. İlahi aşkı hisseden biri ölümden korkmayacaktır. Yunus Emre'nin eserlerini okuyan biri onun hayat felsefesinin yaşama sevinci ile hissedilmesini ve ölüm kaygısından kurtulabileceğini işaret eder.¹⁸⁶

3.5. YUNUS EMRE'DE İNSAN-TANRI-RUH-ÖLÜM DÖRTLÜSÜ İLİŞKİSİ

Yunus Emre'de İnsan-Tanrı-Ruh-Ölüm ilişkisi birbiri ile bağlantılı kavramlardır. Yunus Emre'de insan ve Tanrı arasındaki zemin, ruh ve ölüm kavramları olarak da karşımıza çıkar. Yunus Emre, insanın Tanrı'yla iletişim kurmasını ve ondan kopulmaması gerektiğini savunur. İnsan ve Tanrı arasında güçlü bağ vardır, bu bağ öncelikle Tanrı'nın kendinden bir parça olan ruhu vermesidir. Ruh, sonsuz iken beden ölümlüdür. Yani beden ölüm olgusu gerçektir. Yunus Emre, Tanrı ile olan iletişimin her zaman olabileceğini söyler. İnsan, Tanrı ile bir iletişim halindedir. İnsan bir aşk unsuru olarak yaratılmıştır. İnsan bu hayatta ölümlü olduğunu ve geçici olduğunu unutmamalıdır, üstüne düşen sorumlulukları yerine getirmelidir. İnsan eğer nefesine yenik düşerse beden kölesi olur, onun için en hayırlı olan nefisinden uzaklaşıp en üst mertebe olan ruha ulaşmaktır. İnsanın kendini kaybetmemesini her zaman kendini bilmesi gerektiğini savunur. İnsan akıl sahibi bir varlıktır ve kendini bilen insan Tanrı'yı da bilir. Nefsin davranışları akla göre tekrar şekil alır. İnsanın akli başında olursa bu

¹⁸⁴ Müfit Selim Saruhan, **a.g.e.**, s. 102-104.

¹⁸⁵ Yunus Emre, **Divan**, s. 60.

¹⁸⁶ Müfit Selim Saruhan, **a.g.e.**, s. 104.

geçici dünyanın zevklerinden kendini korur ve nefse teslim olmaz.¹⁸⁷ İslam dininde ki Tanrı'nın birliği ve Tanrı'nın benzersizliği, herşeyin ondan gelip ona gideceği düşüncesi, o varolan her şeyin nedeni, başlangıcı ve sonu olmayan¹⁸⁸ bir güce insan aşık olur. İnsanoğlu Tanrı'nın gücünü bilmeli ve ölümün sadece bedeni olduğunu bilmelidir. Aksi takdirde hayat umutsuzluklarla kaplanır. İnsanın yok olacağı düşüncesi insanı çaresizliğe sürükler. Yunus Emre, ölümü sadece bedeni olarak almaz. İnsanı, Tanrı karşısında kendi nefsinin, kendi iradesini öldürmesi gerektiğini savunur. Yunus Emre, manevi sarhoşluktan söz eder. Yunus Emre, vahdeti vücud düşüncesini savunmuştur. Evren, Tanrı'nın tezahüründen ibarettir. İnsan aslında Tanrı'dan ayrı değildir, onun bir parçasıdır. Bunun da kanıtı ruhtur. İnsan kendini bundan dolayı Tanrı'da yok etmelidir. Tanrı'da yok olmak demek artık Tanrı ile konuşmak demektir. İnsan bu şekilde kendi benliğini unuttur, Tanrı'dan başka bir şey görmez. Ölüm sonrasında yaşanan gerilim, ölüm sonrasındaki hayatın olup olmayacağı düşüncesi insanı korkuya sürükler. Her insan ölecektir, bu gerçeğin önünde cinsiyet, yaş, zenginlik gibi kavramlarda bu gerçeği değiştirmeyecektir. Ölümün gerçek olması insan için bu dünyanın geçici olduğunun somut kanıtıdır. Bundan dolayı önemli olan ölümsüz olmaktır. İnsan bunun için bir hazırlık yapması gerekir. İnsan nefsten kurtulunca kendini sorularla sorguya çekerek ölmeden önce ölümü tadar. Ölüm korkusunu yenen biri aşka kavuşur. Tanrı dostu olan biri ölümden korkmaz. Korkular için din farklı yollar sunmuştur, bu da ibadetle ilişkilidir. İnsanın Tanrı'ya bağlanması için tanınması gerekir. Yunus Emre'de, ölüm, aşk, insan arasında etki ve sorumluluk vardır. 'Tanrı'nın kainatı yaratışını aşk unsuruyla Yunus'ta görülmektedir. Yunus Emre, yer ile göğün Muhammed dostluğuna yaratıldığını, bunun en önemli delilinin levlak olduğunu- Yunus levlak ile Türkçesi 'sen olmasaydın, sen olmasaydın (eğer ey Muhammed) yeri göğü yaratmazdım.' olarak bilinen 'levlake, levlake lema halaktül eflake' kutsi hadisini kasteder. Hakk'ın yetmiş bin yıl önceden Muhammed'i yaratıp ona aşık olduğunu, alemde kuru-yaş, madde ve mana her varlığın özünde bu Muhammedi nurun olduğunu söyler.'¹⁸⁹ İnsan doğru yolda ilerlerse Tanrı'nın nuru insanın yolunu aydınlatır. Yunus Emre bunu yaparken kendi

¹⁸⁷ Abdurrahman Güzel, 'Yunus Emre'de İnsan Kavramı',

[<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/873/G%C3%BCzel.pdf?sequence=1&isAllowed=y>], (Erişim Tarihi: 1991), s. 83.

¹⁸⁸ İbrahim Agah Çubukçu, 'Yunus Emre ve Din Felsefesi', **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 37, s. 5.

¹⁸⁹ Elif Dursun, **a.g.e.**, s. 55.

dilini hadesten temizlemiştir. Yunus Emre, Tanrı'ya bir mücadeleden sonra ulaşılacağını, ayrıca bu dünya da Tanrı ile insanın içkin olduğu düşüncesine sahiptir.¹⁹⁰

Yunus Emre, insanı can, beden ve nefisten oluştuğunu ve tek varoluş amacının Tanrı'ya ulaşmak olduğunu söyler. İnsan vücudunu bir şehre benzetir ve şehir duvarlarla örülü bir ruhtur. Ruh, bedende hapsolmuştur ve kaçmak ister. Ruh nefsi alt etmek için her zaman savaş içinde olmuştur. İnsan nefis kafesinden kurtulmalıdır, insan bu duvarlardan kurtulup Tanrı'ya yaklaşmalıdır. İnsan gayesi için yaşamalı nefse teslim olmamalıdır. Kendi şiirlerinde de söz ettiği insanın toprak-su ile ateş-yel bağı açıklaması güzel bir örnektir.¹⁹¹ İnsan, Tanrı'nın tecellisini yansıttıkça kemallik kazanır. Yunus Emre, yazdığı Divan ve Risalesinde de Tanrı, insan, ruh, ölüm ilişkisini ele almıştır. Yunus Emre, egzistansiyel (varoluşsal) sorularının cevabını birebir Tanrı ile ilişki kurarak ondan kendini yok ederek cevaplar. Yunus Emre'de insan varoluş amacına uygun olarak, Tanrı ilişkisini anlatmaya çalışmıştır.¹⁹²

¹⁹⁰ Elif Dursun, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁹¹ İhsan Soysaldı, 'Yunus Emre'nin İnsan Anlayışı', **Diyanet Dergisi**, [https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=10231], (Erişim Tarihi: 29.07.2021), s. 2.

¹⁹² Aydın Kayaer, **a.g.e.**, s. 216-218.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YUNUS EMRE DÜŞÜNCESİNDE ÖLÜM TEMASININ VARLIK VE YOKLUK MERKEZLİ TEOSOFİK DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. YUNUS EMRE'DE ÖLÜM TEMASININ VARLIK-YOKLUK MERKEZLİ ÖNEMİ, İŞLEVİ VE ETKİSİ BAKIMLARINDAN TEOSOFİK YAKLAŞIMLA DEĞERLENDİRİLİP YORUMLANMASI

Varlık, insanın en çok üzerine düşündüğü, sorguladığı bir alandır. Sadece felsefi açıdan değil teolojik açıdan da çok önemli bir kavramdır. Yaratan, yaratma eylemi ve yaratılışın sonunda yaratılan varlıklar meselesi çok derin bir konudur. Birçok düşünür ve filozof varlık konusunu ele almıştır. Varlıkla ilgili sorular; Varlık nedir? Kim yarattı? Nasıl ve ne zaman varoldu? Varlığın sonu var mı? gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Varlığımızı sorgular, özellikle de öldükten sonra da varlığımızın yok olacağı düşüncesi bizi büyük bir boşluğa iter. Varlık soruları benzer olabilir ama varlıkla ilgili ulaşılan sonuçlar değişebilmektedir. İster aynı din olsun ister aynı dönem olsun varlık ile ilgili düşünceler ayrıdır.¹⁹³ İnsan kendisi ile birçok çatışma yaşar ve bu yaşadığı buhranlarda da Tanrı'ya sığınarak ve akıllı kullanarak kendi inancını da korumaya çalışır. İnsan her koşulda, her zorlukta yeni koşullara uyum sağlar. İnanç duygusu, aklın dışında olmamalıdır. Yalnız akılla ilişkilendirilen inanç saldırganlık ve uyumsuzluk meydana getirir. İnsanın hem manevi hem de maddi yönlerinin olması, onun çatışan değil aksine uyumlu olan yönüne işaret eder. İnsan ağırlıklı olarak yönünü ya akıl ya da inanç üzerinde odaklarsa, uygulamalarda hatalar oluşabilir bu da insanı umutsuzluğa sürükler. Akıl ve inancın çatışma sebebi o döneme uyum sağlayamamasıdır. İslamiyet de akla çok önem verir ve akıllı yüceltir. Yaşadığımız çevrede görüldüğü gibi inanç ve akıl kolay bir şekilde karşı karşıya gelebilir. Akıl, sorgulanmayan dogmalara karşı siper alır; dolayısıyla bu sorgulamanın inanç kısmına göre daha avantajlı duruma gelir. Her ne kadar yaşadığımız dünyada sorunlar ortaya çıksada sorunları halledecek olan akıldır. Fakat inanç kendini bu akıldan uzaklaştırmamalıdır. İnsan doğası gereği inanç sahibidir, hatta her bilgisini inanç üzerine kurmak ister. İnsan kendi rasyonelliğini inançla birleştirmelidir. İnsan bazı durumlarda akıl tutulması yaşar, inanç ve akıl birbirini dışlar. Birey bu akıl tutulmasında problemler yaşadığı gibi toplumda yaşayabilir, böylece birey

¹⁹³ Aydın Kayaer, *a.g.e.*, s. 86-87.

kendini ya inanca ya da akla yönelir. Akıl ve inanç kavramını insanoğlu her dönemde tekrar ele alıp yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Batıda aydınlanma döneminde en üst safhada olan akıl ve inanç yani teosofî bakış dönemi başlamıştır. İnsan kördüğümünü çözmesi için sadece din ya da felsefeye değil her ikisine uyum sağlaması gerekmektedir. İnsanın kendi döneminde oluşturduğu felsefe o dönemin özelliklerini de yadsır. İslam'ın gelişmesi ve ilerlemesi, inanç ve aklın en üst safhası sayesinde olmuştur. Bu sayede insanlar her dönemde yeni inanç değil aksine o inancı akılla uyum sağlayarak bir üst aşamaya taşır. Felsefe ve din, nihilizme ve dogmatikliğe karşı gelmişlerdir.¹⁹⁴

Yunus Emre de varoluşçuluk fikrinde, iç-dış alem birbirinden ayrıldığı görülür. En yüksek hakikat olan Tanrı'nın varlığını dış alemde aramak yanlış olacaktır, bu varlık insanın içinde bulunur. Yunus Emre, Tanrı'yı kendisinde bulmuş dış evre de arama girişiminde bulunmamıştır. İnsanın bu hakikati görmesi gerekir, dışarıda hakikat aramak gereksizdir. İçimizde olan hakikatin varlığı, ihtirasla dış alemdedir. Yazdığı eser de (Risaletün Nushiyye) dış alemden kurtulma, kendine dönme, Tanrı'ya yükselme fikirleri vardır. İnsanın kendi varlığını, Tanrı karşısında yok etmesi gerekir. Bunun için de nefsini yenmesi, kendi kendini tanıması gerekir. Her mısra da özellikle gıybeti kınar, ölüm düşüncesi ile insan kendi benliğini fark etmelidir. Bunun için her defasında yazılarında nasihat halinde ölümü hatırlatarak, haset olandan uzak durmamız gerektiğini söyler.¹⁹⁵

Maşükunı isteyü işbu cihan içinde
Delüm teferrüc kıldum zemin asman içinde
Gördüm cümle alemleri arş u levh u kalemi
İlmi kitabı dahı delil beyan içinde
Çok cehd idüp istedüm yir ü göki aradum
Hiç mekan da bulmadum buldum insan içinde¹⁹⁶

İnsanın hakikate ulaşması için kendine dönmesi ilk şarttır. Çünkü insan günlük yaşamın koşuşturmalarından, insan gerçek benliğinden uzak kalır. İnsan geçici bir varlık olduğunu, ölümün elbet geleceğini unutmaması gerekir.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Şafak Ural, **a.g.e.**, s. 70-80.

¹⁹⁵ Mehmet Kaplan, 'Yunus Emre'ye Göre Zaman-Hayat ve Varoluşun Manası', **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, 1972, s. 1-16.

¹⁹⁶ Abdülkâki Gölpinarlı (hızl.), **Divan**, İstanbul: T.İ.B. Kültür Yay., 1943, s. 78-79.

¹⁹⁷ Mehmet Kaplan, **a.g.e.**, s. 1-16.

Şiirinde;

Ömrüm beni sen aldadin ah nideyim ömrüm seni
Beni deprenemez kodun ah nideyim ömrüm seni
Benüm hep sen idün canum içünde can idün
Hem sen bana sultan idün ah nideyim ömrüm seni
Gönlüm sana eğler iüm diyiben gül yaylr idüm
Garibseyüp ağlam idüm ah nideyim ömrüm seni
Gider imiş bunda gelen dünya işi cümle yalan
Ağlar ömrün yavı kılan ah nideyim ömrüm seni
Bari koyuban kaçmasan göçgünci gibi geçmesen
Ölüm şarabın içmesen ah nideyim ömrüm seni
Bir gün ola sensüz kalam kurda kuşa avın olam
Çürüyüben toprak olam ah nideyim ömrüm seni
Miskin Yunus bilmez misin yolda nazar kılmaz mısın
Ölenleri anmaz mısın ah nideyim ömrüm seni¹⁹⁸

Şiirde görüldüğü gibi ölümün olduğunu, hayatın her zaman aldatıcı olduğunu, ızdırap ve endişe konuları yer almıştır. İnsan ölüm karşısında daha da acı çeker, ölüme yaklaşan insanın da değişeceğini söyler. Tanrı ile dünyaya gelmeden önce ve ölümden sonraki haller, her şiirinde daha derin bir şekilde söylemektedir. İnsanın varlığının bu hayatta olmasının bir anlamı var, çevrenin bize davranışları gerçek mahiyeti vermez. ‘Dem’ adlı şiirinde, ruhun zıt kutuplar arasında kaldığını ve hep zorluklarla mücadele ettiğini anlatır. ‘Dem’ kelimesi ile ruhun hep değiştiğini aynı kalmadığını vurgulamaktadır. Bu değişmez fiziki bir değişme değil, gönül ile alakalıdır. İnsanın ruhu, bir an mutlu ve neşeli iken bir anda üzümlüp, kederlenebilir. Yunus Emre, yazdığı şiirdeki etkileyiciliğiyle dikkat çeken bir düşünür olmuştur. Ölüm bu düşünce tarzına sahip olmayan biri için korkutucudur. Bu kötü düşünce insanı hem vücut hem de anlam olarak yok eder ama gerçek olan insanların ruhunun ölmediğidir.¹⁹⁹

Ölen hayvan olur insanlar ölmez.²⁰⁰

....

Ölür ise ten ölür canlar ölesi degül²⁰¹

¹⁹⁸ Yunus Emre, **Divan**, s. 133.

¹⁹⁹ Mehmet Kaplan, **a.g.e.**, s. 1-16.

²⁰⁰ Yunus Emre, **Divan**, s. 341.

Yunus Emre ölümden korkmaz ve insanların da ölümden korkulmaması gerektiğini şiirlerinde belirtir. Ölüm insan vücudunu belirli bir şekilde yok ettiği ortadadır. Ölümün bu yanı insanın aldatıcı tarafıdır. İnsanlar bu hayatta, mal, mülk, geldiği mertebeye aldanıp Tanrı ve insanoğlunu yücelten şeyleri unutmaya mahkûm kalırlar. İnsanlar varolan her şeyin yok olduğunu gördükçe bunun nedenlerini açıklama ihtiyacı hisseder. Varlıkların sebebi olan Tanrı, uzakta değil kendisinden yola çıkarak ulaşacaktır. Yunus Emre, Tanrı'nın varlığını inkâr etmez aksine derin bir şekilde anlamlandırır. Tanrı, herkesi kendi varlığını öğrenmesi için yaratmış ve insanın dünya gafletlerine değil yaratıcıya odaklanması gerektiğini belirtmiştir. Ölümün olmasının nedeni, bu dünya için gereksiz çalışılması, bu dünyaya bağlanmak için her şeyi kurması fikrine karşılık vardır. İnsan madem kendine ait bir varlık değil o halde onun bir yaratıcısı vardır. İnsan kendi varlığını gözden çıkardığı an Tanrı ve insan fikri ortada kalmaz. Tanrı ve insan bir olur ve Tanrı insan suretindedir. Kendini bulan insan artık sonsuz bir mutluluğa ulaşır ve korkulardan kurtulur. Yunus Emre Tanrı'ya ulaşmanın mutluluğunu her şiirde göstermektedir. Duygularını ele aldığımızda, ölüm düşüncesinin uyandırdığı korku ve ızdırap onda bir anlam fade etmez. Yunus Emre için ölüm, sevgiliyle buluşmadan farkı yoktur, insanların da bu sevgiliye ulaşabilmesi için hep şiirle ifade etmiştir;²⁰²

Sevdüğüm söylemez isem sevmek derdi beni boğar²⁰³

Tanrı'ya ulaşabilmek için insan ölümün oluşturduğu çöl düşüncesini yıkması gerekir. İnsan kendini Tanrı'da yok ettiği sürece var olabilir, bu bir paradoks düşünce biçimi de olabilir. Ama bunu tam ifade eden düşünce biçimi teosofik anlayıştır. Ölüm 'geleceğin' ta kendisidir, yani öleceğini bilen biri bunun bir gün gerçekleşeceğini bilir. O halde biz ölmeden, Tanrı karşısında kendimizi öldürmemiz gerekir. Bunun farkına varan biri için, yarın ya da bugün diye bir şey olamaz.

İki alem bir oddur bir nazarda
Ki birdür toğruya imrüz u ferda
Ki toğru halini yarına koymaz
Bugün yarın dimek ol hale uymaz²⁰⁴

²⁰¹ Yunus Emre, **Divan**, s. 177.

²⁰² Mehmet Kaplan, **a.g.e.**, s. 1-16.

²⁰³ Yunus Emre, **Divan**, s. 287.

İnsan dünyaya bu hayatı değil gerçek hayatı anlamak için gönderilmiştir. Yaşadığı hayatta bunu anlayan biri artık yarını düşünmez. Tanrı'yı bilen biri artık sonsuzluğa ulaşır.²⁰⁵

Niçeler aydur Yunus'a çün kocaldun ışkı kogıl
Rüzigar uğramaz ıška ışkun ne ay u yılı var²⁰⁶
Yıl on ki ay bu ışk güli od içinde bitüpdürür
Yandugumca artar kokum devrüm geçüp solmaz benüm²⁰⁷

İnsan, ebedi varlığı bulma fikri dünyaya geldiğinden beri olan bir tasavvurdur. İnsanın varlığı doğumla dünyaya gelmiş yani, varlığı doğumla birlikte başlamamış önceden de bu varlığa ebedi halde sahiptir. Diğer dünyanın varlığını bir anı olarak ele almış bunu şiirlerinde işlemiştir.²⁰⁸

Ne kutlu dem idi bu dem ne gussa varıdı ne gam
Endişe yok gönlümde hem bu can eli andaydı
Biz nur yazı yaylar idük ilm-i ledün söyler idük
Dostlarımız toylarıduk kudret hanı andaydı
Arşdaydı seyranimuz nurdanıdı sayvanımız
Anda bu bizüm canımız Mustafa canındaydı
Yoğıdu hem levh ü kalem ne onsekizbin bu alem
Ol demde Havva vü Adem ne ad u ne sandaydı
Geldük bu mülke behane seyreyledük hoş şahane
Sefer kıluruz uş yine vatanımız andaydı
Hüseyn idi Mansur idi naghah gördi ol sureti
Kendün Hakk'a ısmarladı Bağdad'da dek gavgaydı
Yunus gel imdi bu zaman dost yolına terkeyle can
Ta kim olasın Cavidan çünki evel andıydı²⁰⁹

İnsanoğlu bu alemin yaratıcısının bir tecellisi ve son şekle gelmeden birçok farklı surette ortaya çıkar. İnsanlar birbirinin yüzüne dikkatli baktığında bu suretleri görür. İnsan yalan dünyada her şeyi görür, kendi varlığını anlar sonra tekrar gerçek olan

²⁰⁴ Yunus Emre, **Divan**, s. 41.

²⁰⁵ Mehmet Kaplan, **a.g.e.**, s. 1-16.

²⁰⁶ Yunus Emre, **Divan**, s. 290.

²⁰⁷ Yunus Emre, **Divan**, s. 249.

²⁰⁸ Mehmet Kaplan, **a.g.e.**, s. 1-16.

²⁰⁹ Yunus Emre, **Divan**, s. 103.

ebedi yaşamına döner. İnsanın gerçek vatani Tanrı'nın yanındır. İnsan elbet bir gün yaratıcıya geri dönecektir, bunu bilen insan varlığını aşmak ister. İnsan her zaman değişir ve değiştikçe de Tanrı'ya döner. Bu dünya da hiçbir şey insanı tatmin etmez. İnsanlar neye sahip olursa olsunlar içlerinde derin bir sıkıntı içindeler. İnsanın ruhunu aşmadıkça içinde hep huzursuz olur, maddi olan her şey, ne kadar zenginlik olursa olsun insan tatmin olamayacak ve hep bu maddeye aldanacaktır. İnsan zengin olarak değil ebedi varlığı bularak, aşkı ile yaşayarak mutluluğa ve huzura erişebilir. Sevmek, aşmak demektir; 'bana seni gerek seni'²¹⁰ cümlesi tam da bunun için söylenmiştir. Yunus Emre Tanrı'nın suretini görür ve bu tecellileri gördükçe huzura erer. İnsan Tanrı'yı perde ile birlikte görebilir, onu görmek için bu kâinattan gitmesi gerekir. Bunun için de ölüm gerçekleşir. Yunus Emre'nin bu kadar ölümü arzulaması bundan dolayıdır.²¹¹

Şüphesiz varlık tasavvuruna yüklenilen anlam da farklılık görülebilir. Ama şu gerçekki, İslam'da Tanrı tasavvuru diğerlerinden çok daha güçlü bir yeredir. İslam tasavvuru, her iki dünya da mutlu olmayı vaad olarak kılan tek dindir. Varlık tasavvuru insan için zorunlu olarak vardır. Varlık duygusunun karşısındaki korku ve kaygı da insan kendini huzursuz hisseder. İnsan bazı sorularının cevaplarını bulamayabilir. İnsanın bu umutsuzluğu ancak sorulara cevap bulabilirse çözebilir. Ama varlık soruları basit bir şekilde düşünülürse bulunur; insan nereden geliyorsa oraya gider. İnsan bilinçli bir varlık olduğu için çözüm bulma çabası içinde olur. İnsanlık tarihine baktığımızda bu varoluş meselesi hem felsefenin hem de dinin çevresinde çok fazla dolaşmıştır. Varlık ve âlem tasavvuru, parçaların bütünle ilişkisini ihtiva eder. O halde var olma tasavvuru tüm parçayı içinde barındırmalıdır. İslam'da varlık tasavvuru İslam'ın Tanrı, alem ve insana dair açıklaması vardır. İslam'ın öğretilerini açıklamak için, Kur'an'a başvurulur. İslam'ın doğuşundan şimdiye kadar islam dünyasında yaşayan kelamcı, sufi, filozof ve benzeri açıklamalar da söz konusu olabiliyor. İslam kendi tasavvurlarını Kur'an'a dayandırmıştır.²¹²

Müslüman düşünürler ve filozoflar Tanrı merkezli tartışmışlardır. Varlık ve yokluk etrafında şekillenen kavram 'vahdeti vücud' olmuştur. Felsefe tarihinde varlık ve yokluk birbiri ile karşıt haldedir. Var olmak demek, mekânda yer alan bir

²¹⁰ Yunus Emre, **Divan**, s. 132.

²¹¹ Mehmet Kaplan, **a.g.e.**, s.1-16.

²¹² Ali Durusoy, 'İslam'ın Varlık Tasavvuru', **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 4, S. 1, 2018, s. 7-11.

gerçekliktir. Fakat İslam'da varlık ve yokluk birbiri ile geçmiş haldedir. Her ne kadar ölümü bir yok oluş olarak görmesek de yaşadığımız zamanda ölümü bir yok oluş gibi dile getiririz. Ölümün varlığımızın sonunda gerçekleşeceğini bilir ve dünyanın ölümlü olduğunu kabul ederiz. Dünyanın geçici ve ölümlü olması ile ilgili birçok deyimler ve sözlerle karşılaşabiliriz.²¹³ Örneğin, 'dünya ölümlü, gün aksanlı', 'ölüm Tanrı'nın emri', 'ölüm bir kara devedir ki herkesin kapısına çöker', 'ölüm var dirim var' sözleri ile ölümü varlığımızla birlikte kabul ettiğimizi açıklar. Eğer bu hayatta yaşıyorsak ölüm de var demektir. Ölümü bir yok oluş gibi almak demek, bizi bu hayatta depresyona, umutsuzluğa, zorluklara ve hayatı anlamsızlandırmaya sürükleyecektir. Geleneksel toplumda ölüm anlayışı ile modern toplumda ölüm anlayışı arasında farklılık vardır. Yani ölümü nasıl düşünürsek o şekilde bir hayat yaşamaya başlarız. Modern yaşamda ölüm, 'anlamsızlık' kelimesi ile iç içe olmuştur. Modern olarak yaşadığımız bu zamanda ölümü dışlamak en ideal olan düşünce olmuştur. Ölüm her zaman istenilmeyen ve beklenilmeyen bir durum olmasının yanı sıra sözlerimizle de dile getiririz: 'çok zamansız gitti, ölüm ona yakışmadı, ölmek için çok gençti'. Ölmek, gençken uzakta bir olguymuş gibi hissedilir. Her zaman genç olmayan insanların öleceği düşüncesi hakim olup buna göre planlar yapılır. Modern yaşamda ölüm unutulup geciktirilmeye çalışılmıştır. Tıbbi yapılan buluşlar, teknolojilerin ilerlemesi her zaman ölümün gecikmesi için olmuştur. Bunun gerçekleştiği de aşıkardır. Eski zamanlarda ölümün çok fazla gerçekleşmesi, modern yaşamda ölümün gerçekleşmesini engellemek için birçok çaba sarf edilir. Bir çocuğun, annenin, babanın ölümü gayet normal bir şekilde karşılanırken şuan daha da şaşırtır hale gelmektedir. Sanki ölümün yaşanılması olağan dışı bir durummuş gibi düşünülür. Modern yaşamla birlikte ölüm daha da ileri yaşlara itilmiştir. Ölümün az düşünülme istenmesi modern zaman da daha da çok ortaya çıkar. Modern dönemde ölüm, karşımıza çıkan ölümlere karşı duyarsızlaşma, gençliğe verilen önemin azalması ve ölüm kurumlarla halledilen bir durum haline gelmiştir.²¹⁴ Heidegger, 'yeni doğan biri ölmek için olgundur.', der.²¹⁵ Yani, ölüm varolmakla birlikte beklenilmesi gereken bir yolculuktur. Ölüm konusunu insanlar çok önemsemişlerdir. Çünkü insanoğlu akledebilen bir varlıktır. İnsan bu

²¹³ Mehmet Süheyl Ünal, 'Zamansız Ölüm: Geleneksel ve Modern Toplum Karşıtlığında Ölümün Yeri', **DinbilimleriAkademik Araştırma Dergisi**, C.11, S.2, 2011, s. 121-133.

²¹⁴ Mehmet Süheyl Ünal, **a.g.e.**, s. 125.

²¹⁵ Mehmet Süheyl Ünal, **a.g.e.**, s. 122.

dünyaya sadece yiyip-içmeye değil aynı zamanda rahmete dalmaları gerektiğini savunur. İnsan gafletten, erkekler veya kızlardan, nefsin aşırı isteklerine karşı gelmelidirler.²¹⁶ Yunus Emre, ortaya koyduğu bu düşünceleri sadece dini baskıcı çerçevede değil, düşüncenin, aklın, mantığın baskın olduğu yeni bir bakış açısı olan, teosofik bakış açısı çerçevesinde sunmuştur. Bu bakış açısı hem bilginin ve bununla birlikte mantık üzerinde temellendiren felsefi düşünceleri, bizi daha doğru ve kaygı olmayan bir yola sevk eder. Dinin (belli başlı olanlar) sert ve paradoks içerisinde olan dogmatik düşünceleri de dışlayacaktır. Dogmaların inanç gibi sıkıca bağlanılan düşüncelerin aksine İslam dininin çerçevesini, belli bakış açısıyla ortaya koyan Yunus Emre felsefe ve dini birleştiren bakış açısı ile bu dogmalardan arınmıştır. Sağlıksız olan din düşünceleri üzerine kurulan yargılar bazı insanları yanlış kurgulamalara itmektedir. Teosofi bakış açısı belirli sorular çerçevesinde daha tarafsız bir sorgulamaya girer. Her insanın kendi varlığını sorgulaması, niçinliği, nasıllığı vb. sorularda teosofi insana tarafsız bakış açılar sunar. Din olgusu ele aldığı her çözüm için akla dayandırmak zorundadır. İnsanın metafizik bir varlık olması, onu toplumdan, toplumun bunalımlı dönemlerinden kendini ayıramaz. İnsan kendisi ile birçok çatışma yaşar ve bu yaşadığı buhranlarda da Tanrı'ya sığınmak, akıllı kullanarak kendi inancını da korumaya çalışır. İnsan her koşulda, her zorlukta yeni koşullara uyumlu hale gelir. Bu inanç duygusu, aklın dışında olmaması gerekir; sadece akılla ilişkilendirilen inanç saldırgan ve uyumsuzluk oluşur. İnsanın hem manevi hem de maddi yönlerinin olması, onun çatışan değil aksine uyumlu olan yönüne işaret eder. İnsanın düşünce yoğunluğu sadece akıl ya da inanç üzerine odaklanırsa, uygulamalarda hatalar oluşabilir. Bu da insanı umutsuzluğa sürükler. Akıl ve inanç çatışmasının asıl nedeni, o döneme uyum sağlayamamasıdır. İslamiyet akla çok önem verir ve akıllı yüceltir. Yaşadığımız çevrede görüldüğü gibi inanç ve akıl kolay bir şekilde karşı karşıya gelebilir. Akıl, sorgulanmayan dogmalara karşı siper alır; dolayısıyla bu sorgulamanın inanç kısmına göre daha avantajlı duruma gelir. Her ne kadar yaşadığımız dünyada sorunlar ortaya çıksada sorunları halledecek olan akıldır. İnanç kendini bu akıldan uzaklaştırmaması gerekir. İnsan doğası gereği inanç sahibidir, hatta her bilgisini bir inanç üzerine kurmak ister. İnsan kendi rasyonelliğini inançla birleştirmelidir. İnsan bazı durumlarda akıl tutulması yaşar, inanç ve akıl birbirini dışlar. Birey bu akıl tutulması yaşadığı gibi

²¹⁶ Bayram Dalkılıç, *a.g.e.*, s. 95.

toplumda akıl tutulması yaşayabilir, kendini ya inanca ya da akla sığdırır. İnsan her dönemi akıl ve inanç süzgecinden geçirmelidir ve o döneme ait kendini tekrar tanımlamalıdır. Aydınlanma döneminde en üst safhada olan akıl ve inanç yani teosofi bakış açısı dönemi başlamıştır. İnsan kördüğümüleri çözmesi için sadece din ya da felsefeye değil her ikisine uyum sağlaması gerekmektedir. İnsanın kendi döneminde oluşturduğu felsefe o dönemin özelliklerini de yadsır. İslam'ın özellikle gelişmesi ve ilerlemesi, inanç ve aklın en üst safhası sayesinde olmuştur. Bu sayede insanlar her dönemde yeni inanç değil aksine o inancı akılla uyum sağlayarak bir üst aşamaya taşır.

Yunus Emre'nin yazdığı eserlerde (Divan ve Risaliye'de) ölüm, Tanrı, insan ilişkisinden söz etmektedir. Ortaya konulan fikirler hem dini hem de felsefi açıdan önem arz etmektedir. Yunus Emre, ölümü ortaya koyarken insan ve Tanrı arasındaki ayrılmazlığa daha fazla vurgu yapmaktadır. İnsanoğlu kendini Tanrı karşısında yok etmeli, onun sevgisinin öznesi olmak için çaba göstermelidir. Yunus Emre, insanı can ve nefisten oluştuğunu tek amacının da Tanrı'ya ulaşmak olduğunu söyler. İnsan varolmak için, yüce varlığın kemalini kazanması gerekir.²¹⁷ O halde Tanrı ile bir olmak isteyen biri fiziki ölümden korkmak yerine ölümü sevinçle karşılamalıdır. Yunus Emre, ölüm konusunu çok sade ve derinlikle işlemiştir ki, herkes için bir boşluk, umutsuzluk olan ölüm; Yunus Emre için aşk yolunda gerçekleşmesi istenilen bir eylemdir. İnsanı, Yaratandan ötürü değerli gören Yunus Emre, yaşamı, ölümü, varlığı, yokoluşu temel bir şekilde açıklar. Hayatın geçici olduğunu, ölümle her şeyin son bulacağını kendi eserlerinde her zaman dile getirmiştir.²¹⁸ Yazdığı bir şiire örnek verelim,

Sordum sarı çiçeğe
Niçin benzin sarıdır
Çiçek eydür derviş baba
Ölüm bize yakındır

Sordum sarı çiçeğe
Sizde ölüm var mıdır?
Çiçek eydür derviş baba
Ölümsüz yer var mıdır?

²¹⁷ Elif Dursun, **a.g.e.**, s. 99.

²¹⁸ Esra Kizir Taştan, **a.g.e.**, s. 7.

Yunus Emre ölümü şiirlerinde de sıklıkla işlediğini görürüz. Yunus Emre İslamiyet’de ölümü en derin halde işleyen düşünürlerden biridir. Tasavvuf düşüncesini oldukça güçlü bir şekilde ortaya koymuştur.

Baltacıoğlu’na göre Yunus’a büyüklüğünü sağlayan yalnız konuları değildir. Onun bir de büyük şair olması vardır. Bu ikinci büyüklüğü onun yalnız benliği ile açıklanamaz. Çünkü Yunus’un halka, tarihe mal olan ölmez bir varlığı da vardır; bu ölmezliği sağlayan ise Türk halkının kendisi, bu halkın ruhu ve duyumudur.²¹⁹

Timurtaş’a göre Yunus Emre 13. asırda Anadolu’da yeni bir edebi dilin yani batı türkçesi yazın dilinin ortaya çıkışında en önemli rolü oynayanlardan biri olup Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan bu dönemin en büyük temsilcilerindendir. Dilimizi benzeri olmayan bir yetenek ve ustalıkla kullanan Yunus’un şiirlerinde Türkçe hayranlık uyandıran bir biçime dönüşmüştür. Dilimizin milli sesini ve yaratıcı gücünü kendi döneminde en başarılı bir şekilde yansıtan sanatkarının Yunus Emre olduğu kabul edilir. Yunus Emre’nin kullandığı dil, en güzel ve en halis Türkçedir. Türkçenin bir edebiyat ve kültür lisanı haline gelmesinde, Yunus’un katkısı oldukça fazladır.²²⁰

Kaplan’a göre ‘Yunus, şiiri ile herkes’e bütün millete hitap etmediği için, ‘herkesin dili’ni kullanmıştır.’ demiştir.²²¹

Halman’a göre Yunus Emre, çağımızdan yedi yüzyıl önce, dünyaya Türkçenin bütün güzelliğiyle bir sevgi, anlayış, dayanışma daveti sunmuştur.²²²

Yunus Emre, yapılan görüşlerde her milletin ona değindiğini, onun derin bir düşünür olduğunu kabul ettiklerini görmekteyiz. Çünkü o düşüncelerini halk dili ile ulaştırmış amacında sadece İslam alemine değil Tanrı’nın yarattığı tüm insanoğluna seslenmiştir. En ağır İslam konularını bile en sade biçimde anlatmıştır.

Ayverdi, Yunus’ta üzerinde durulması icap eden noktalardan biri de onun iddiasız kültürünün ve Türk İslam tarihinde kuru bir felsefe olmaktan çıkıp bir iman haline gelen tasavvuf şuurunun Türkçe yapmış olduğu büyük hizmettir.²²³

²¹⁹ İ. H. Baltacıoğlu, **Yunus Emre Estetik Sırları**, Yunus Emre Makalelerden Seçmeler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s. 49-61.

²²⁰ Esra Kızır Taştan, **a.g.e.**, s. 8.

²²¹ M. Kaplan, **Edebiyatımızın İçinden**, Baskı 1, İstanbul: Dergah Yay., 1978, s. 16.

²²² T. S. Halman, **Yunus Emre’nin Hümanizması**, Yunus Emre İle İlgili Makalelerden Seçmeler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s. 161-169.

Yunus Emre, Divan ve Risaletün Nushiyye eserlerinde herkesi ilgilendiren, varlık-yoklum, ölüm konusunu ele almıştır. Ölümü sadece dini yönden değil onu bir bilgi sistemi üzerine de dayandırır. Yunus Emre, kuru bir felsefe değil düşüncelerini anlamlandıran teosofik bir düşünceye girmiştir. Kendi düşüncelerini bir sistemde kurmuş insana ölüm fikrini endişe vermeden, korkmadan aksine onu seven, onu kabullenen, ölümün gerçekleştiğinde bir aşkla olacağını vurgu yapar. İnsan, kendi kararlarını alabilen, aklı başında olan, davranışlarını yönlendirebilen, çok yönlü iletişim kuran bir varlıktır. İnsan yalnız maddi yönü değil, ruhani yönü de çok önemlidir.

Öte yandan Schelere göre, ‘Madde insan olmadan evvel de elbette vardır, yalnızca insana özgü bir şey değildir ki insanı oluştursun. İnsana özgü olan ve ondan başka herhangi bir varlıkta olmayan, bu yüzden insanı oluşturan yegane şey ‘geist’ olur. Geist: Aklı ‘ide bilincini’, kendiliğinden yönelen bir algıyı ve heyecan faaliyetlerini içeren alan bir ilke olarak görülür. İnsanlaşmayı sağlayan ‘geist’, tekamüle bağlı bir gelişme sonucunda ortaya çıkmış değildir.’²²⁴

İslamiyet inancında, ölüm bir ebedi yaşam olarak kabul edilir ve sonsuz yaşama bu şekilde adım atabiliriz. İnsan bu hayatta Tanrı’nın yasaklarına itaat etmeli ve ebedi huzuru dilemesi gerekir.²²⁵ ‘Hayatta inandığı şeylerin ölüm ile yok olduğunu gören insanoğlu, varoluşunun sebebini araştırır. Varoluşun sebebi, Tanrı’yı bilmektir.’²²⁶ Yunus emre, Tanrı’yı Kur’an’ı da öne sürerek anlatır. ‘Allah’, İslam’da evrenin yaratıcısı ve en yüce varlığın adıdır, Allah bu evrenin kurucusudur. Kur’an’da varlığın zorunlu olarak olduğunu ve bu zorunlu varlığın da övgüye layık olduğunu söyler. Kur’an’da, ‘İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki onun gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?’²²⁷ Allah’ın varlığının gerçek olduğunu, bireylerin de bu gerçekliğe delillerini bulunacağını ifade eder. İslam’da Tanrı düşüncesi, kuşkusuz Tevhid inancıdır. Allah’ın tek olduğunu söyleyen ayetler mevcuttur. Tasavvufi düşünce de manevi yönüne çok önem vermiştir. ‘Sufilere göre tevhid Allah’ın ezel ve ebede sabit vahdaniyetine

²²³ S. Ayverdi, **Derviş Yunus**, Yunus Emre İle İlgili Makalelerden Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, s. 36-45.

²²⁴ Esra Kızır Taştan, **a.g.e.**, s. 8.

²²⁵ Esra Kızır Taştan, **a.g.e.**, s. 15-18.

²²⁶ Mehmet Kaplan, **Yunus Emre’ye Göre Zaman Hayat ve Varoluşun Manası**, Yunus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler, Hüseyin Özbay ve Mustafa Tatçı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s. 253.

²²⁷ **Kur’an’ı Kerim**, Fussilet, 41/83.

inanmak ve sufinin müşahadesine ‘bir’ olanın dışında bir şeyin gelmemesi demektir.²²⁸ Dünya da varolan her şey Allah’ın delilidir. Hakikate anca aşk ile ulaşabiliriz. Allah her şeyin sebebi ve isimler, sıfatlarla içkindir. Tanrı karşısında kendimizi yok etmek aşk ile gerçekleşir. Sufi, Allah’ı bu dünyadan ayırmaz her şey Allah’tan gelir, her şey aslında O’dur. Evrendeki her şey zıtlıklarıyla birlikte verilmiştir fakat bu zıtlıklar da bir arada zikredilir. Allah sadece akılla değil tecrübe ile birlikte bilinebilir.²²⁹

Kur’an’da ölüm, hayatla anlam kazanır, yaşanan hayatla endeksli halidir. İnsan yokluktan varedilmiş olup varlık alemine dirilterek gelmiştir. Ölümle hayat birleşir, ölüm gerçek hayatın bir nedenidir aslında. Ölüm ve hayat arasındaki kavramların fizyoloji ile ilgisi yoktur. Ölüm demek fiziki değil, Allah karşısında kendini öldürmesidir. Yani kibir, gurur, hasedin yok edilmesi gerekir. Nefis her zaman hakimiyet altında tutulması gerekir. Kur’an ölümü hayatı anlamlandırmaya çalışır. İnsan, Allah’ın bir parçası olan ruh vardır. Ölümün ötesinde ki gerçek, Allah ile bir araya gelme düşüncesi hakim olup bu dünyanın geçici olduğu düşüncesi vurgulanmıştır. Tasavvufi düşüncede; ruh ölümsüz fakat beden ölümlüdür. Ruh, Allah’tan gelmiş tekrar ona dönecektir, karanlıktan kurtulup aydınlığa kavuşacaktır. Ölümle tekrar bir yolculuk yeni bir hayata başlanacaktır. Tasavvufta ‘ölmeden ölünüz’ emri yer alır. Asıl hayat ölümden sonra ulaşılabilir. Hayat ve ölüm içiçedir, insanoğlu bunları bir görürlerse anca o şekilde mutlu olabilirler.²³⁰

‘Zaman gelip, vade doluyor,
Damarlardan usul usul kan çekiliyor.
Soluk bir renk kaplıyor bütün çehreyi.
Eller tutmaz gözler görmez oluyor.
Suskun dudaklardan bir tek kelime dökülmüyor.
Ne bir soluk ne bir nefes.
Hayat pınarı kuruyor.
Derin bir sükut kaplıyor her yanı.
‘Öldü’ diyorlar.’²³¹

²²⁸ Elif Dursun, **a.g.e.**, s. 19.

²²⁹ Elif Dursun, **a.g.e.**, s. 19-21.

²³⁰ İsa Çelik, ‘Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm’, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 40, 2009, s. 122-124.

²³¹ Muhammed Altıntaş, **Hayat Pınarı Kuruyor**, İstanbul: Yeni Dünya Yay., Yıl:5, S.53, 1998, s. 17.

Tasavvuf düşüncesinde dünya hayatı geçici olsa da olumsuz bir yöne sahiptir. Dünya hayatı, ruhun hapisanesidir. Sufiler, bu dünyanın insanları gerçek hayattan alıkoyulduğunu söyler. İnsanların bu hayatta uyuyup gerçek hayata ancak ölüm gerçekleşince ulaşacağını söylemiştir. Ölüm aslında tekrar bir doğumdur, insan her şey ile iç içedir. İnsan hem varlığını hem de yok oluşunu her zaman düşünür. İnsan ölümle hep beraber olduğundan dolayı daha ölüm gerçekleşmeden onunla ilgili fikirleri kurandır. Ölüm bir tükeniş, yok oluş değil; varoluşun başlangıcıdır. İslam hayat-ölüm, ruh-madde, varlık-yokluk ikiliklerini kabul etmez. Bunlar hepsi birdir, birbirinden ayrılmaz. Ölüm konusu, soyut olduğundan birden çok yanlış fikirler hakimdir. Bizler ölümü, hayatın yok olacağına bağlamışızdır; fakat ölüm bir yok oluş değil boyut değiştirme olayıdır. Dünyada bulunan, değerli olmayan maddeler bile yok olmuyor iken değerli olan insanın yok olacağı düşüncesi yanlış bir düşünme biçimidir. Toprağa bile tohum ektiğimizde tekrar can buluyor, o halde ölüm bir terk ediş değil sadece ruhun bedenden kurtulmasıdır. İnsanoğlu, hayvani özelliklerini ortadan kaldırması gerekir, nefsinden kurtulmalı ve meleki yönlerini güçlendirmesi gerekir. Ölüm-hayat arasındaki aynılık, ‘aşk’ konusunu da gösterir. Hz. Mevlana, ölüm ‘vuslat gecesi’ olduğunu söyler. Ölüm aslında bir kavuşma vasıtası olarak vardır.²³² ‘Canı sen aldıktan sonra ölmek, şekere benzer. Seninle olduktan sonra ölüm, tatlı candan da tatlıdır.’²³³ İlahi aşkı en güzel işleyen Yunus Emre, çevresini her zaman uyarmış ve iradi ölümün gerçekleşmesi gerektiğini söyler.

‘Aşıklara yoldaş olup sadıklara yar olmadın
Ölmezden öndin ölmedin aşk neylesin senin ile’
Hak aşıkının ölümsüzlüğü yakaladığını belirtir:
‘Ben aşksızın oılmazam, aşk olıcak ben ölmezem
Aşktır hayatın hasılı aşktan gayrısın bilmezem’²³⁴

Yunus Emre, ölümü tadacak olan insan, insanın bedeni hayvani tarafıdır. İnsan o seviyenin üst aşamasına çıkması gerekir.

‘Aşık öldü deyu sala verirler
Ölen hayvandürür aşıklar ölmez.’

²³² İsa Çelik, **a.g.e.**, s. 12.

²³³ Abdülkâi Gölpinarlı, **Mevlana Celaleddin**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1959, s. 134.

²³⁴ M. Tatçı, **a.g.e.**, s. 265.

Yunus Emre'ye göre insan manevi yönünü geliştirenler, diğer bir deyişle insan manevi yönünü geliştirmelidir.

'Hey Yunus Emre ölünce var yürü doğru yolunca
Dünyasını terk edenler yarın hazrette ölmeye.'²³⁵
'Mana eri bu yolda melûl olası değil
Mana duyan gönüller hergiz ölesi değil.'²³⁶
'Kişi Hakk'ı bilmek gerek Hak haberin almak gerek
Zindeyiken ölmek gerek varup anda ölmez ola.'²³⁷
'Al gider benden benliği doldur içme senliği
Bundayiken öldür beni varıp anda ölmeyeyin.'²³⁸
'Ne gam bu dünyada bir kez ölürsem
Anda ölüm olmaz ölmezem ayrık.'²³⁹

Yunus Emre, yazdığı eserlerde de insanların ölümden korktuğunu, ölenleri maddi varlığının ötesinde bir varlığa sahip olduğunu anlamıştır. Mutlak Varlık'ı algılamak aynı şekilde ölmek olmadığını söyler.²⁴⁰ Sufiler, yaratandan ötürü yaratılanı sevmemiz gerektiğini söyler. Bundan dolayı herkes Sufileri sevmiştir. Ölüm, Tanrı'nın yarattığı mahlûklardan bir tanesidir. Ölümü kabul edenler olduğu gibi, ölümü kabul etmeyenler de vardır. Yunus Emre, ölümün kendi içinde sırları ve nimetleri olduğunu söyler. Ölümü düşünmek demek, canı vereni düşünmek demektir. Tasavvufta ölüm, ruhun dostuna kavuşmasıdır. Aslında ölüm düşün gibi olmalıdır, Rabbine kavuşacak olan ruh, tıpkı aşığın maşuka ermesidir.²⁴¹ Yunus Emre şiirlerinde ölümün varlığını hatırlatmak için, benzer simgeler kullanır. İnsan öldükten sonra, 'karanlık kuyular'da kalır. Ölüm, insanların somut varlığını niteler, ölüm dünyadan kopmadır, karanlık ve boşluktur.²⁴² Maddi ölümün Yunus Emre için bir anlamı yoktur, maddi ölümü düşünmek 'fasid' içindir.²⁴³ Yunus Emre ölümsüzlüğün aslında bir ölüm olduğunu düşünür. Yunus Emre,

²³⁵ M. Tatçı, **a.g.e.**, s. 168.

²³⁶ M. Tatçı, **a.g.e.**, s. 408.

²³⁷ M. Tatçı, **a.g.e.**, s. 219.

²³⁸ M. Tatçı, **a.g.e.**, s. 421.

²³⁹ M. Tatçı, **a.g.e.**, s. 354.

²⁴⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, **Yunus Emre ve Tasavvuf**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1992, s. 145.

²⁴¹ İsa Çelik, **a.g.e.**, s. 134-137.

²⁴² Nilüfer Yıldırım, **a.g.e.**, s. 102.

²⁴³ Dursun Yıldırım, **a.g.e.**, s. 47. 'Fasid kelimesi, bozguncu, doğru olmayan, yanlış olan' anlamlara gelmektedir.

ölümsüz olan ebedi hayat varken maddi dünyayı önemsemez.²⁴⁴ Yunus Emre ölüm karşısında en büyük başarısını ortaya koymuştur. O ölümü şiirleri ile ısıtmaya başlar, insanı bu sevgide eritir.²⁴⁵ Yaşadığı dönem boyunca, Tanrı'yı her zaman kendine dost edinmiş, ölüm gerçeğini derin bir şekilde hisseder. Yunus Emre'nin insan hem ölümlü hem ölümsüz tarafını ele alırken, beşeri yönünden daha fazla ruhunu hep ele alır. İnsanlar her ne kadar ölümü unutsalar da ölüm asla insanları unutmaz. Yunus Emre, ölümün hep aramızda gezdiğini söyler. Ölümün tek korku tarafı, Tanrı'nın yüceliğidir. Ölümünden insanlar neden korkar? Tanrı'ya kulluk yapmayanlar, dünyayı seven ve dünyaya aldananlar, dünyanın güzelliklerine aldananlar, fani aleme kapılan insanlar ölümünden çok korkarlar. Ölüm, kurulu olan düzene izin vermez, tedbirleri alt üst eder. Can, Tanrı tarafından teslim edilen emanettir, vakit tamamlandığında o can geri alınır. O halde, Yunus Emre ölümü yok oluş değil, varlığın devamı olan hakiki yaşama geçiştir. Dünya, gerçek alemin yansıması olarak vardır. İnsan ölüm gerçeğini anladığında, fenadan bekaya geçer. Kalbini ilahi aşkla dolduran biri asla ölmeyecektir.

Aşık öldi diyü sala virürler

Ölen hayvan durur aşıklar ölmez.²⁴⁶

İy Tanrı'yı bir bilenler can Hakk'a kurban kılanlar

Ölü degüldür bu canlar 'ışk gölinde yüze turur.²⁴⁷

Ölümünden ne korkarsın korkma ebedi varsın

Çün kim işe yararsın bu söz fasid da'vidür.²⁴⁸

İşkun aldı benden beni bana seni gerek seni

Ben yanarım düni günü bana seni gerek seni.²⁴⁹

²⁴⁴ Dursun Yıldırım, **a.g.e.**, s. 47.

²⁴⁵ Sabahattin Eyüboğlu, **Yunus Emre**, İstanbul: Cem Yay., 1997, s. 39-41.

²⁴⁶ M. Tatcı, **a.g.e.**, s. 168.

²⁴⁷ M. Tatcı, **a.g.e.**, s. 130.

²⁴⁸ M. Tatcı, **a.g.e.**, s. 80.

²⁴⁹ M. Tatcı, **a.g.e.**, s. 485.

Yunus Emre her zaman sadece Tanrı'yı istediğini, onun dışında hiçbir nimeti istemediğini söyler. Tanrı'nın sevgisiyle dolup taşan Yunus Emre, insanı da Yaratan'dan dolayı sevmesi gerektiğini söyler. Konaklama yeri olan bu dünya, ebedi hayatın ahiret aleminde yaşanılacağını, gönlün de sevgi ve muhabbet ile parlatılmasını ister. Yunus Emre'nin şiirleri hala etkili anlatımlarını kaybetmemiştir. Ölümde ruhun göçü, ölümün bir son olmayıp hayatın devam etmesinin bir inancıdır. Yunus Emre'de ölümü betimlerken buradan yola çıkar; 'varmak, göçmek, geçmek, ahrete yolculuk' ifadeleri yer alır. Ölümün göç olduğunu da mısralarında ele alır,

Bildük gelenler geçdiler gördük konanlar göçdiler
İşk şarabın içen canlar uymaz göçmege konmaga.²⁵⁰

Dünyaya gelen her insan mutlaka bu göçü yapacaktır.

Bildük gelen geççerimiş konan girü göççerimiş
İşk şerbetin iççerimiş her kim bu ma'niden tayar.²⁵¹

Yunus Emre, fani olan dünyadan, her şeyden vazgeçer, bu dünyadan kurtulmak ister.

Biz bu cihandan göçelünm/ Ol dost iline uçalum
Arzü hevadan geçelüm/ Gel dostu gidelüm gönül²⁵²

Yaşadığımız bu dünya, Yunus Emre'nin şiirlerinde bir köprü olarak vardır. Bu dünya sadece bir köprü görevi görür. İnsanoğlu bu dünyada sadece bir misafirdir. Buradan geçerek asıl yerine gidecektir. Asıl olan yeri 'Tanrı'nın' yanındır.²⁵³ Ölümsüzlük olmadığı için dönüşü olmayan bir gerçek vardır o da ölüm. Yani insan bu hayatta olduğu sürece öbür dünya için çalışmalıdır. İnsan öleceğini bilerek yaşarsa ancak o zaman bu dünya değil diğer dünya için bir şeyler yapar. Diğer dünya sonsuz ve geri dönüşü olmayacaktır. Yunus Emre, ölümden korkmaz, ölüm gerçek hayata ve Tanrı'ya ulaşmak için bir araçtır. Bundan dolayı insan ölümü arzulamalıdır ölümü istemelidir. Çünkü ölüm bir yok oluş değildir. İnsan bedensel olarak süresini tamamlar, can ebedidir. Yunus Emre, insanın var olması ile kaderinin de artık belirlendiğini söyler.

²⁵⁰ M. Tatcı, **a.g.e.**, s. 3.

²⁵¹ M. Tatcı, **a.g.e.**, s. 24.

²⁵² M. Tatcı, **a.g.e.**, s. 128.

²⁵³ Mehmet Kaplan, 'Yunus Emre'den Bir Şiir', **Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1991, s. 53-66.

Yunus Emre’de, ölen biri ‘göge yükselme’ benzetmesini ileri sürer. Ölen insanın ruhu Tanrı katına yükselir. Zamanı gelince giden canı kuş olarak niteler. Yunus Emre için amaç bu dünya olmadığı gibi diğer dünyada değildir.²⁵⁴ Onun için önemli olan sadece Tanrı’ya kavuşmaktır. Ölüm konusunda ‘ruhunu uçurmak, can kuşu kafesten uçup gitmek, can kuşunu uçurmak, ruh kuşunu avucundan uçurmak, ruh kuşunu elinden kaçırmak, cennet bahçelerine uçurmak’ gibi betimlemelerle daha zengin hale getirir.²⁵⁵ Ölüm ile canın son suyu içilmesi tavsiye edilir. İnsan ölümden korktuğu için zihninde korku uyandıran varlıklar, olaylar, durumlar güzel isimlerle kullanılır. Yunus Emre, bu dünyayı değirmen olarak değerlendiriyor. İnsan bu dönen değirmende bir buğday tanesidir. Yunus Emre bu yolculuğu bildiği için, canı gönülden bu dünyadan göçmek ister. Yunus Emre bu hakikate ‘sırра erme’ der. Bu varlığı algılama süreci, insanın kamilleşmesi, bireyleşme gibi kavramları ‘sırра erme’ olarak görür. Sır, hakikatin kendisidir çünkü hakikat İslam’dan önce de vardı. Tanrı’nın sırrına ulaşanlar, iç aydınlanma yaşarlar. İnsan anca bu şekilde iyi olanla kötü olanı ayırt edebilirler. Bu sırра anca belirli kişiler ulaşır. Mistik kelimesi, gizli olmak, dilsiz olmak, dudakları ve gözleri kapamak, bu kelimedен gelir.²⁵⁶ Ruh tecrübesi ile ifade edilen bir doktrindir.²⁵⁷ İnsan her ne kadar akli yönü olsada ruhani yönü ağır basar. Yunus Emre, ölüme üç farklı giden yolculuktan söz eder.

- Lamekan Seyahat
- Teferrüçler Seyahat
- İrşat Seyahat

Lamekan seyahat, kendinden, nefisten kaçmadır. Tanrı’ya yaklaşmak için manevi bir yolculuktur. Bu tür yolculuklara salık/suluk adı verilir. Teferrüç seyahat, hayale dalarak yapılan seyahattir. Yunus Emre, bu yolculukla insanın şehirden kaçarak tabiatla baş başa kalma yolculuğudur. Son olarak irşat seyahat, Yunus Emre’nin yaşlılık,

²⁵⁴ Gülmira Ospanova, ‘Yunus Emre Divanı’nda ölümü Güzelleştiren İfadeler’, **Türk Dünyası Dergisi**, S. 41, s. 136.

²⁵⁵ Gülmira Ospanova, ‘Türkiye Türkçesinde Örtmeceler’, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2014), s. 50.

²⁵⁶ M. Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul: Dergah Yay., 1998, s. 11.

²⁵⁷ İ. Kutluer, ‘Mistisizm’, **İslam Ansiklopedisi**, C. 30, Ankara: TDV Yay., s. 188-190.

ermişlik zamanında yola çıktığı maddi seyahatlerdir.²⁵⁸ Yani bu ölüm yolculuğunda bile ölüm, maddi ve manevi olarak ayrılmıştır.

Yunus Emre Divanı'na ölümle ilgili geniş bir kadrosu vardır. Yunus Emre, ölüm olgusunu güzelleştirmiş, ölümün soğuk ve korkutucu hallerini değiştirmiştir. Sade ve canlı bir dil kullanarak bunu çok güzel bir biçimde başarmıştır. Ölüm gerçeği Yunus Emre'de derin anlamlar, renkli olmuştur. Soyut olan durumu, Yunus Emre çok güzel bir şekilde somutlaştırarak gerçekleştirmiştir. Yunus Emre, şiirlerinde ölümü sonsuz bir dünyaya geçiş olarak kullanmıştır. Bu dünyanın fiziksel güzelliğine aldanmayıp ahiret için çaba sarf edilmesi gerekir. İnsanoğlu asla ölümü unutmamalıdır. Yunus Emre, temalarında bu konuları işlemenin yanı sıra benzetme, mecaz ile sözcüklerle anlatır. Yunus Emre'nin, Tanrı ve insanla ilgili oluşturduğu öğretisi temel zemini İslam olmuştur. Yunus Emre, insanı can, beden, nefisten oluşan ve varoluş amacının da Tanrıya ulaşmak olduğunu dile getirir. Sufilerde olduğu gibi, Yunus Emre'de bu dünyanın geçici olduğunu bundan dolayı ölümden bir korku ve endişe olmaması gerektiğini savunmaktadır. "Yunus, hayatı bir Tanrı nimeti olarak bütün sevinçli ve güzel yönlerinden yakalar." Kur'an'ın emirleri ışığında ölüme geçişin acıklı tablosunu çizer ve bütün İslam mistisizmi açısından ölüm ötesine ışık tutar"²⁵⁹ Yunus Emre'ye göre, dünya fani olduğundan fazlasıyla dünya nimetlerinin peşinden koşmaya gerek yoktur. Asıl ebedi hayata odaklanmalı, dünyanın aldatıcı kısmına kanmamalıdır. Dünya hayatı insana şeker gibi gelir, sınırsız bir hayaller kurmasına iter. Yunus Emre bu dünyanın bir hazırlık ve imtihan olduğunu söyler. 'Tanrı amelce hanginiz daha güzeldir diye, sizi imtihan etmek için hem ölümü; hemde hayatı yarattı'²⁶⁰ İnsan ölüme hazırlık yapmalı, ibadetlerini gerçekleştirmeli, kibirden uzak durmalıdır. Yunus Emre derviş olan birinin dünyayı terk etmesini, eğer ederse de Tanrı katında diri olmayı da bununla paralel olduğunu söyler. Ölümü anlamlandıran insan, kimi için müjdeliyken kimi için kaçınılmaz son olabilir. İnsan ölümden korkmamalı hazırlık yaparsa bu endişeden kaçabilir. Ölümler bedene ait olandır, ruh ise ölümsüzdür. İnsanın bedenlen varlığı ölümle birlikte sonlanır. Ruhun bedeni terk etmesi aslında ecelin gelmesidir. Bu ecel

²⁵⁸ A. Kabaklı, **Yunus Emre**, İstanbul: Toker Yay., 1972, s. 57.

²⁵⁹ Sezai Karakoç, **Yunus Emre'den Şiir**, Yunus Emre ile İlgili Seçmeler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1991, s. 272.

²⁶⁰ **Kur'an'ı Kerim**, Mülk, 2.

evrenin yaratıcısı Tanrı'nın emri ile gerçekleşir. Ölümün gerçekleşmesi, ruhun bedenden ayrılması muhteşem bir olay olarak tanımlar.

Sonuç olarak, insanoğlu her zaman varlığını sorgulamış bunun için birçok cevap aramıştır. Varlık sorusu, insanların doğduğundan bu yana aklına kurcalayan en önemli sorulardan biridir. Bunun nedeni, insanoğlunun akıl sahibi ve bununla birlikte hayatını sorgulayabilir olmasıdır. İnsanın akli ve kalbini birlikte ele alan alanlar, teoloji ve felsefe insan için yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Doğuştan gelen inanç güdüsü, insanı sorgulamaya itmiştir. İnsanın her ne kadar birey kimliği olsa da insan kendini toplumdan soyutlayamaz. İnsanın toplumla birlikte yaşadığı birçok sorun ve kaygılardan etkilenmektedir. İnsan her zorluk için Tanrı'ya sığınmak ister. İnsanın yaşadığı en büyük zorluk akılla dini ayırt etmesidir. İnsan varlığını sorguladığında sadece ya akıl ya da din ile anlamaya çalışırsa büyük bir yanılsaya düşer. Sadece akılla oluşan inançta insan varlığını bulamaz, çünkü inanç duygusu boşlukta kalır. İnsan belli dogmalarla sınırlı kalmamalı, yaşadığı dönem ile inancını hep geliştirmelidir. Önemli olan çevrenin gerçeği nasıl düşündüğü değildir. Ruhumuz her zaman bu dünya ile öteki alem arasında kalır. Ruh bununla birlikte birçok duygu değişimi yaşar. Gerçek olan ruhun ölmeyeceği fikrini insan benimserse o zaman mutlu bir şekilde hayatına devam eder. Ölüm sadece insana fiziki bir şekilde değiştirmiş fakat ruha bir zarar vermemiştir. İnsanların bu ruhi sıkışması dünyadaki mala mülke önem verip, bir gün bir şeylerin yok olacağı düşüncesinin onu huzursuzluğa sürüklemesidir. Önemli olan bu dünyanın geçici olduğu halde dünyaya bağlanması onu derin bir üzüntüye sokar. Ölüm fikrini hep hatırlayan biri bu dünyanın gafletlerine kapılmaz. O halde insan-Tanrı ile bir olur, Yunus Emre'de ki yok oluş fikri yalnız Tanrı'nın karşısında yok olmadır. Kendi nefsinin, isteklerini bastırıp sadece Tanrı'da yok olma, onda ölme fikri insanı mutluluğa erdirecektir. İnsanın kendi Tanrı'da yok olması her ne kadar çelişik bir durum olarak görülse de aslında bir düşünce biçimidir. Ölümü bilen biri geleceğe bel bağlamak yerine an yaşar. İnsan kendi ruhunu aşmadıkça huzura eremeyecektir, ebediyete ulaştıkça mutsuzluktan uzaklaşır.

İslam tasavvurunda ölüm sadece öteki dünyanın değil aynı anda hem bu hem diğer dünyanın mutlu olunması istenilen bir düşüncedir. İnsanın varlığı zorunlu olarak vardır. İslam'ın inancını teosofik çerçevede çok güzel dile getiren Yunus Emre varoluş fikrini en güzel halde ortaya koyar. İnsanoğlunun varlık karşısındaki yokluk endişesi

onu her ne kadar kaygıya itse de Yunus Emre'nin varlık fikri insanı daha da mutlu ve huzurlu eder. Ölümün bilinmez oluşu, dünyadan mahrum kalma korkusu veya ölümden sonra çekilecek ceza ve acılar temel etkindir. İnsanın psikolojisi ölüm sonrası belirsizliğe, acı duyma, yalnızlık gibi boşluklara düşebilir. İslam inancında ölüm sonrası var olma insanın bu kaygılarına son verebilir. İnsan eğer ölümü bir korku olarak değil de bir ümit kapısı, bir kavuşma olarak görürsek korkular ortadan kalkacaktır. Yunus Emre de mecaz sanatlarıyla ölümü güzel bir şekilde betimlemiştir. Ecel kavramını da Yunus Emre sıklıkla kullanır ve ardından ahiret, toprak, can, Azrail kelimeleri de ardından gelir. Yunus Emre, ölüme soğuk ve ürkütücü olarak değil yeni bir varoluşun başlangıcı olarak ele alır. Bu nedenle Yunus Emre ölümden korkan değil aksine ölümü ister. Ölüm bizi gerçek hayatımıza götürür.

SONUÇ

Dünyada kötülüklerin, savaşların yoğun olduğu bir dönemde yaşıyoruz. Depremlerin, sellerin ve daha fazla felaketin yaşandığı dünyada her şey ile başa çıkmak ve bunlar için çözüm üretmek insanoğlunu çaresizliğe de itebilir. Bunun için insanoğlu bakış açısını sadece maddi anlam üzerine kurmadan, manevi anlam aramalıdır. Manevi anlam insanın boşluk içinde olan bölümleri kapatarak onun daha mutlu bir hayat sürmesine yol açar. Hem hayatının anlamını arayıp hem de varlığını anlamlandıran biri için mutluluk daha ön planda olur. Bakış açımızı en iyi şekilde ifade eden iki alan vardır; biri teoloji diğeri de felsefedir. Bu iki alanın ayrılması değil aksine birleşmesi ile yeni bir bakış açısı kazanabiliriz. Tıpkı Yunus Emre örneğinde de olduğu gibi teoloji; yüce varlığın bilgi sistemini verirken, sophia; bilgeliği üst anlamda tutar. Tezimizde bu iki alanın teosofi olarak aslında birbirinden ayrı şeyler olmadığını anlatmaya çalıştık. İnsanoğlunun ontoloji içerikli sorular sorması, bizi felsefeye yönlendirerek düşünmeye itmiştir. Felsefe insanı sığ ve kalıp düşüncelerinden kurtarmak ister. Birçok filozof gibi birçok ilahiyatçı düşünür de insan ontolojisi hakkındaki fikirleri tartışmışlardır. İnsan dünyada var olduğu sürece kendini, yaşadığı dünyayı, ölümü, ölümden sonrasını hep düşünmüştür. Her ne kadar felsefe denildiğinde yönümüzü batıya çevirsek de diğer düşünce çevrelerinde ve islam düşüncesinin de felsefi kökleri oldukça zengindir. Bu nedenle doğal olarak kendi düşünürlerini yetiştirmişlerdir. Modern bir dogma olarak felsefe ve din zıt olarak söz edilse de tarihte bütün düşünce çevrelerinde felsefe ile dini birleştiren filozoflar/düşünürler hep olmuştur. Örneğin; Gazali, Farabi, ibn Sina gibi... İslam bu alanda kendini geliştirirken Hristiyanlar da Tanrı çerçevesinde felsefeyi yeniden çalışmışlardır. Fakat kilisenin yoğun baskısından dolayı Nietzsche, Luther, Calvin gibi düşünürler fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir. Kendi eserlerinde bunu yansıtarak fikirlerini daha farklı şekilde ortaya koymuşlardır. Felsefe dinden ayrılmıyor ama din adı altında oluşmuş dogmatik fikirler akılla uzlaşmayınca din ve felsefe arasında bir tezatlık olduğu düşünülüyor. Yunan felsefesi, felsefe alanında güçlü olan dönemlerinden biridir. Yunan felsefesinde de bir problem haline getirmiştir. Sokrates ve Platon, Tanrı üzerine ele aldıkları fikirler İslam felsefesinde de benzer yargıları taşıdığını görürüz. Felsefenin inanç karşıtı olarak düşünülmesi felsefe için yapılmış büyük bir ön yargıdır. Dogmaların bir inanç olmadığını en iyi şekilde felsefe temellendirir. O halde teoloji ve felsefeyi birleştiren yeni bir bakış açısı ortaya

koymamız gerekir. Felsefe sayesinde zihinlerde oluşturulmuş yanlış Tanrı düşünceleri arındırılmıştır. Biz bu bakış açısına teosofi bakış açısı dersek yanlış olmayacaktır. Felsefe ve din akla dayalı oldukça her şeyin üstesinden geleceklerdir. Felsefe sadece merak içeren sorular sormakla kalmaz soruları belli bir sistem içerisinde; yani mantık ve akıl üzerinden açıklamak ister. İnsan her ne kadar soruların cevabını almak istese de alamayacağı veya bizzat deneyimlemediği sorular vardır. Çünkü insan sadece olgular hakkında konuşmaz, onun bir de metafizik yanı vardır. Ortaçağ döneminde felsefe ve teoloji ilişkisini görmek mümkündür. Hepimiz bir inanma eğiliminde olduğumuzdan ötürü inanç hepimizin en büyük ortak fikridir. Teosofi ile hiçbir yön tezat kalmadan birleşebilecektir. İman, akıl ile uyum sağladıkça biz de daha sağlam bir zeminde her şeyi oluşturabileceğiz.

Yunus Emre teosofi bakış açısını uygulayan düşünürlerden biridir. Onun yaşadığı toplumu ve tarihi de göz önüne alarak fikirlerini detaylı bir şekilde anlayabiliriz. Yunus Emre, kendi döneminin en parlak teosofik düşünürlerinden biridir. Yunus Emre'nin düşünceleri, çoğu felsefe, dünya görüşleri için referans kaynağı olmuştur. Çünkü Hümanist felsefeyi bütüncül bir şekilde teosofik çerçevede doğrudan bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim yazdığı eserler yaşadığı dönem bunun kanıtıdır. Onu en önemli kılan şey düşüncelerinin hayatta kendi dönemine hitap etmesi değil kendinden sonralarına da ulaşmış olmasıdır. Yunus Emre 13.yyda yaşamış olması bilinmekle beraber net bir tarihi gözler önüne seremeyiz. Yunus Emre birçok düşünür gibi o da birçok problemi açıklamaya çalışmıştır. Kendine ait sade ve duru üslubu sayesinde her döneme hitap etmiştir. O kendi bilgilerini sadece kendi çerçevesinde değerlendirmekle kalmaz bunu insanlarla paylaşmış, kendi hayat tecrübelerini paylaşmıştır. Yunus Emre yazdığı iki eseri (Risaletü'n Nushiyye ve Divan) kendi düşünceleri ile ilgili belirli faktörleri ortaya koymaktadır. İnsan'ın Tanrı'ya olan sevgisini anlatmaya çalışır ve Tanrı'nın bizimle olan bağıını anlatmaktadır. Yunus Emre, Tanrı'yı, varlığı, gücü, iyiliği ve kötülüğü eserlerinde işlerken kendi bakış açısını ortaya koymuştur. Yazdığı şiirlerden de da anlaşılıyor ki Yunus Emre insana yol gösteren ve bu kavramları benzetmeler yaparak anlatmaya çalışmıştır. Divan'da ise yazdığı şiirlerde sevginin, aşkın, mutluluğun, sonsuzluk yolunu sıkça işlemiştir. Yunus Emre, İslam düşüncesini sevdiren bir düşünür olmuş ve bir inanç için gerekli olan sevgi, ahlak, Tanrı kavramını en güzel şekilde açıklamıştır. Öğütlerinde en çok hoşgörü, sevgi, merhametin üst

safhada olması gerektiğini kötü olan eylemlerden de uzak durulması gerektiğini savunur. Bir öfke veya kötülük insanları kendi benliğinden uzaklaştırmıştır. Bu dünya fani ve geçicidir, o halde bu dünyaya bel bağlamak doğru olmayacaktır. Bizi yaratan Tanrı ile bir olmamız gerekecek ve insan dünya endeksli değil ölümün gerçekleşeceği üzerine bir yaşam sergilemelidir. Maneviyatın ince ruhunu ortaya koymaya çalışan Yunus Emre aşk, ölüm, ahlak başlıklarını ele alarak insanı şekillendirmiştir. İnsan sadece olgusal bir varlık olsaydı; bu kadar psikolojik veya bunalımlı süreçler geçirmezdi. Çağımızın en zor mücadele ile uğraştığı bu gibi ruhsal sorunlar günden güne yayılmaktadır. Bunun en büyük nedeni ise insanın manevi yönünü doyuramaması, sorduğu cevaplar karşısında çaresiz kalması durumudur. İnsanları koşulsuz sevmenin, saygı duymanın ilkesini benimsediğinde her şeyin daha iyi olduğunu ve mutlu olabileceğini söyler. İnsanların dili, dini, ırkı, tutumları önemli değildir. Tanrının bir parçası olan insan sevgiye layık bir varlıktır, Tanrı kendinden bir ruh üfleyerek onu en değerli kılan şeye ulaşmak insanın asıl hedefidir. İnsan yalnız bir bedenden ibaret değildir. İnsanı diğer canlılardan ayıran şey kendi benliğini oluşturmastır. Yunus Emre'yi, Yunus Emre yapan sadece dili değil, insana verdiği bu muazzam değerdir. Yazdığı eserde ele aldığı vahdeti vücut düşüncesini bir kavram haline getirmiştir. Yunus Emre'nin Tanrı ve insan üzerindeki düşüncelerinin dayanağı İslam'dır. Onun yolu Tanrı'ya ulaşma, hadesten temizlenmiş bir yoldur. İnsanın Tanrı'ya yaklaşması için vücut nazariyesinden geçmesi gerekir. İnsan kemale ermek için tüm aşamaları geçmelidir. Yunus Emre'yi anlamaya başladığımızda kâinatın varoluşunu meydana getiren yaratıcı hakkında bir şeyler öğreniriz. Tanrı sevgisi diğer tüm sevgilerin üzerindedir. Bir birey Tanrı'dan uzaklaşırsa kendi benliğine de yabancılaşır. İnsanın Tanrı ile bir olması en önemli olan adımdır. İnsan yaşadığı bu dünyada yabancılaşmış, Tanrı'dan uzaklaşınca O'na bir özlem duymuştur. İnsan aşka kavuşursa kendi benliğini de bulur. Peki bu düşünceye sahip olmayan biri ne duruma düşer? Çünkü varoluşunu sorgulayan insan kendi cevaplarına tatmin olmazsa bunalım içine girebilir. Her sorunun cevabı olmayabilir. Çünkü deneyimini bizzat yaşayamadığımız olgular olunca aklımız bazı sorular karşısında kayıtsız kalabilir. İnsanın en büyük problemlerinden biri de varoluşu sonlandığında ne olacağı ve yaşamdan sonra bir dirilme olup olmayacağı problemidir. Bu en çok üzerine düşündüğümüz sorunlardan biridir. Ölümü her ne kadar yok saymak istesekte varoluşumuzun bir gün sonlanacağı gerçeği değişmeyecektir.

Varoluş olduğu sürece ölüm de varolacak, ne kadar unutmak istersek isteyelim çevremizde bunu deneyleyeceğiz. Bazı durumlarda ölüm fikri davranışlarımıza yön verir ve fikirlerimizi değiştirmekte de önemli bir etkindir. Ölüm üzerine tartışmalar devam etmektedir fakat tartışılan mesele ölümün varlığı değil ölüm üzerine yüklenilen anlamdır. Dinlerin ve felsefenin en çok tartıştığı konular ‘ruhun ölümsüzlüğü’ fikridir. İnsan her zaman yaşamak ve ölümsüz olmak ister. Felsefenin dallarından biri olan materyalizm ölüme farklı anlam yükler. Fikirler, inançlarımıza göre şekil almaktadır. Maddeci düşünürler için ölüm bir yokluk olarak ifade edilirken İslam da bir başlangıç olarak görülür. Bunu sadece savunan Müslümanlar değil, idealist olan Sokrates, Platon gibi filozoflar da ölümün bir yok oluş olmadığını söyler. Peki bu ölüme anlam katan şey nedir? Beden yok olurken ölümü bir başlangıç olarak nasıl alacağız? Bunun cevabını; ruh olarak alabiliriz. Beden ölse bile ruh yaşamaya devam edeceği düşüncesi, ölümsüzlük fikrini de beraberinde getirmektedir. Maddi düşünceyi savunup maneviyattan uzak durulması sonucunda birçok psikolojik rahatsızlıkların da bu fikri savunanlarda olduğu görülmektedir. Bunun nedeni bizim sadece olgusal bedeni yönümüze değinip ruhani yönümüzün yok sayılması bizi derinden etkilemesidir. Ölüme o halde başlangıç anlamı yüklemek bize ruhun sonsuzluğunun da kanıtı olacaktır. Dinde ölümden sonra bir mükâfat ve ceza olacağı için eylemlerimiz buna göre şekil almaktadır. Eylemlerimizin sonucunu ölüm meydana geldikten sonra mutluluk veya mutsuzluk olarak göreceğiz. Bundan dolayı bedeni hazlara önem verilmemeli aksine duyguları bir kenara bırakma düşüncesi vardır. Çünkü bedeni hazlar ruhu kirleterek bizi benliğimizden uzaklaştıracaktır. Ölüm birçok alanda farklılık gösterir. Örneğin; bilim, felsefe, tıp, gündelik yaşamımız... İslam sufizminde ölüm fikri farklılık gösteren inanç şekillerinden biridir. Günümüzde bilimsel araştırmalar, ölümün az da olsa ertelenmesi için çaba gösterilir. Deneyler ve yapılan deneylerin sonucunda elde edilen tedaviler uygulanır. Fakat yapılan çoğu araştırmada etik süreçler arka planda kalabilir. Bunun için yapılan çalışma etik ve ahlak tarafından araştırılabilir. Ölüm her ne kadar varoluşumuzun tamamlayıcısı olarak bilinse de tıp çalışanları, bilimsel çalışmalar da her zaman insan ömrünü uzatmak için çabalamıştır. Ölüm, doğumla birlikte başlar ve ölüm eylemi gerçekleşene kadar devam eder. Modern insanların ölüm fikri kendi yaşamını rahat devam ettirebilmek için bu realiteden uzak durmuşlardır. Mezarların bile şehir dışına kurulmuş olması bunların önemli bir kanıtıdır. Çünkü bu fikir insanı yokluğa

kadar sürükleyebilir. Yaşam kalitemizi daha da iyileştirmek için ölüm fikrini ortadan kaldırıp yabancılaşmaya çalışmışızdır. Her ne kadar ölümü unutmaya çalışsak, kaçsak da ölüm realitesi karşımıza çıkar. Ölümden söz etmek istemesek bile çevremizde gerçekleşen ölümler bize tekrar bu olguyu hatırlatır. Modernleştikçe ölüm bize daha acı verici, umutsuzluk, kaygı hislerini derinleştirir. Bu hisleri az da unutabilmek için bilim ölümün gerçekleşmemesi için yaşam kalitesini arttırmayı hedefler. Bilimin amacı ölümü yavaşlatıp insan ömrünü uzatmaktır. Tıpta yapılan çalışmalar ise; organ nakli, gen aktarımı, klonlama veya ötenazi gibi gelişmeler bunların bir örneğidir. Felsefeyi incelediğimizde, batıda ölüm ilkçağ döneminde tabiatla bağdaştırılmıştır. Örneğin, Mısır-Mezopotamya teosofi ve felsefesinden etkilenen Pythagoras, ruh ve beden ilişkisi üzerinden ölümü açıklar. Beden yok olur iken ruh da Tanrı düşüncesi sayesinde yok olur. Demokritos, atomcu görüşü savunur. Ruh en düzgün atomdan oluştuğunu söyler. Sokrates, her ne kadar ölümü tanımlamasa da ruh için ölümsüzlük fikrini açık bir şekilde belirtir. Platon'da hocası gibi ruha değer verir ve kendi felsefesini de ruhun bedenden kurtulması üzerine kurar. Epiküros, ölümü bir nihilist düşüncesi olarak görür. Çünkü ölüm bizi hayati zevklerden mahrum bırakır ve ölüm var olan mutluluğu yok eder. Ama her ne kadar ölümün kötü olduğundan söz etse de bu kâinatın bir yaratıcısı olduğunu söyler. Stoacılar da ölüm doğanın bir parçası olduğu fikrini savunmuşlardır. Batı Ortaçağ da dinin daha baskıcı olduğunu söylesekte gerçek olgu olan ölüm üzerine tekrar yeni fikirler ortaya atılmıştır. Augustinus, Tanrı'dan uzak kalmanın en büyük ceza olduğunu söyler. Fakat beden öldüğü gibi ruh da ölür, ilk günah insanın yasak meyveyi yemesi ile başlamıştır. Ortaçağ, dini ön planda tutmuş ve son döneminde ölüm fikri hemen hemen tüm filozoflarda farklı şekilde anlaşılmıştır. Epiküros ölüm için telaşa gerek olmadığını söyler. Alaycı Tanrı seçmemiz ve çok dikkat etmemiz gerektiğini düşünmüştür. Descartes, ruh ve beden birbirinden ayrıldığını söylemiştir. Ruh iç deneyimlerle, beden fiziksel aktivitelerle ilgilenir. Dinde ölümden söz edildiğinde, ölümün hakikat mi yoksa hiçlik mi olduğunu sorgular. Ölüm gerçekleştikten sonra bir daha dönüş olmaz. O halde bu son bir başlangıç mı değil mi bu büyük bir tartışma meselesidir. Diğer taraftan İslam da ölüm çok derin şekilde işlenir. Maddi hayat ortadan kalksa da insan yaşmalıdır, ölüm aslında Tanrı ile bir buluşmadır. Bir gün bu kavuşma gerçekleşecektir. Yahudilikte ölüm ise hayatın sona ereceği fikri yoktur. Kâinat yok olunca ölümler tekrar dirilecek fikri vardır. Tevrat'ta ahiret 'zamanın

sonu' olarak ifade edilirken, Yahudilerde bu fikir de aykırılıklar da meydana gelmiştir. Yahudi filozof İbn-i Meymun, iman esaslarından yararlanır. Ruhun ölümsüz olduğunu söyler. Yahudiler, İsrailoğullarından olmayan kim varsa cezalandırılacağı fikri vardır. Hristiyanlarda ölüm, yeni bir hayata geçiştir. Ölümden korkmaya gerek yoktur. İsa burada önemli bir figürdür. Ceza ve mükâfat vardır ve bunun olduğuna dair kutsal kitap olan İncil'de geçer. Sadece semavi dinler değil, Budizm, Taoizm, Hinduizm dinlerinde ölüme karşı bakış açıları da değişmektedir. Hinduizm-Budizm de yaşamı ruhlar okulu olarak görürler. Budizm de tekrar dirilme ve karma-tenasüh inancı vardır. Tao yaratıcıdır ve ödül-ceza sistemi bu düşüncede de yer alır. Ahlakta Konfüçyüsçülükten etkilenmişler ve biri öldükten sonra Tao ile birlikte olur. Freud ise dini ruhsal bozukluk olarak tanımlar. Sonunda ölüm her şeyin gerçeği ve ne kadar inanç olursa olsun ölüm fikri her zaman gerçekleşecektir. Bu kaçınılmaz bir sonudur. Ölüme her zaman farklı anlamlar yüklenilir; kimileri için ölüm bir başlangıç iken kimileri için bir yok oluşturmaktır. Fakat insanın öleceği düşüncesi insanı derinden etkiler. Ölüm fikri sadece biyolojik değil aynı zamanda sosyolojik bir olgudur. Ölüm kavramı toplumlar arasında farklılık gösterebildiği gibi bireyler arasında da farklılık gösterir. Gündelik yaşamda ölüm, ister zengin olsun ister fakir bir gün gerçekleşeceği ve insanın tek gerçeğinin bu durumda ölüm olacağı fikri yer alır. Ölüm, 'varoluş' üzerine şekillenmiştir. Ölüm tecrübe edilmez, eğer tecrübe edilirse de başkasına aktarılamaz. Yani bu durumda ölüm ampirik değildir. İnsanlarda ölüm gerçeğine karşı her zaman karşı koyma içgüdüleri vardır. Schopenhauer ise buna 'yaşam istenci' der. İnsan yaşamak için ölümü yok sayar. Tıpta ölüm düşüncesi gündelik hayatta olduğu gibi bireysel anlamlandırmalarda bulunmayabilir. Gündelik hayatta ölüm fikri her zaman karşımıza çıkmaz iken tıpta çalışanlar ölüm ile hep içiçedir. Ölümün gerçekleşmesini kadere bağlayıp açıklamazlar bunun yerine sistemli açıklamalar getirirler. Örneğin, bir organın eksikliğinden veya vücutta bulunan bir sistemin eskisi gibi işlememesinden dolayı ölümün gerçekleştiğini söylerler. Dinde ölüm olgusu, tıptan daha farklıdır fakat bunda tek bir düşünce hakim değildir. From için 'din ortak bir grubun sistemidir.', der. Din hem toplumu hem de bireyi etkiler. Dinde, Tanrının, 'manevi güç', 'kutsal ruh' olduğu fikri vardır. Din her ne kadar toplumu bir arada tutsa da toplumu inanç farklılıklarından dolayı karşı karşıya getirmiştir. Din kötü bir ahlaka, adaletsizliğe, davranışlara izin vermez. Dini sadece fayda olarak gören düşünürlerde vardır. Comte ve Durkheim, din eğer rahatlatıyorsa,

yarar sağlıyorsa dinin gerekli olduğunu söyler. Antikçağda ölüm bir ceza, uyku hali vb. tanımlara yer verirken İslamda ölüm iyi bir olgudur. Sokrates ölümü bir değişim olarak gördüğünü öğrencileri Platon, Ksenof, Aristophanes'den öğreniyoruz. Ruh hayatına devam ederken beden sonlanır. İslam düşünürlerine göre ölüm korkulmaması gereken fenomendir. Kindi, ölüm kötü bir şey olmadığını söyler ve ölüm tamamlayıcıdır der. Farabi, ölümün bir mutluluk unsuru olduğunu söylemiştir. Miskeveyh'de ölüm ruhun aletlerini bırakması olarak niteler. Nefs bedenden ayrılıp kendi has hayatına devam eder. İbn Sina'da ölüm, iradi ve tabi ölüm olarak ayrılır. İradi olan şehvetle alakalıdır. Ölümünden korkan biri iradi hatalarından dolayı korkar. Gazali, bu dünyayı uyku halinde görürken ölümü ise bir uyanış olarak görür. İslam Sufizminde ölüm bölümünde, tasavvuf kişinin ahlak ile ilgilenmesidir. Tasavvuf şeriatın en üst düzeyidir. Tasavvufta önemli olan nefsin kemale ermesidir. İnsan, Tanrı ile olmalıdır ve kendi iradesini de Tanrı karşısında öldürmelidir. İslam tasavvurunda Tanrı'ya dönme fikri hakimdir. Sufiler, Tanrı fikrinden söz ederken fenafillah, bekaillah, salih bölümlerine değinirler. İslam'da Kur'an asıl kaynaktır. Hayatı anlamlı kılan şey, ölümdür. Ruh, Allah'tan bir parçadır. Yunus Emre'de bu fikirleri savunan, Tanrı'ya kavuşma fikri üzerine düşüncelerini ortaya koyan çok önemli bir teosofik düşündür. Ölüm yeni bir hayattır, ölüm gerçekleşeceği için bu yaşam bir aldanmadır. Yunus Emre hep aşk içinde kendini kavururken şiirlerinde varoluşun sırrını açıklar. Tasavvufta ölüm fikri, aslında bir düşün, bir aşka kavuşma olarak görülür. Ölüm ebedi bir hayatın başlangıcıdır. Bunun yanı sıra insanın tesadüf olarak geldiğini savunan düşünceler de vardır. Evrimi savunanlar ruhun olmadığını savunurlar. Yunus Emre ise, insanın sadece bedeninin değil ruhunun da önemli olduğunu söyler. Çünkü insan, sorumluluk sahibi, iradesi olan bir varlıktır. İnsanın en güzel şekilde yaratılması, insanın biricik olması, insanın Tanrı'dan aldığı ruh ile temellendirmiştir. Tanrı insanın kibirli değil, alçakgönüllü olmasını ister. Gönül yapmak insan için çok değerlidir, Tanrı katında yüksek bir mertebedir. Marksist düşünce de bilimsel görüş vardır. Marksist düşünce hep insanın birbirini sömürmesi, alt etmesi gerektiğini söyleyen düşünce sistemidir. İnsanı yaratandan ötürü sevmek gerekir. Yunus Emre'de, Tanrı'yı seven bir insanı da sever. Yunus Emre, Tanrı fikri Kur'an'daki Tanrı figürüdür. Tanrı kainatı yaratmış, yüce varlıktır. Tevhid inancı hakimdir. Biz Kur'an sayesinde Tanrı'yı öğrenmeye başlarız. Bize Tanrı kendisini sıfatları ile gösterir. Kur'an'da Tanrı açıktır. Yunus Emre

şiiirlerinin her bölümünde Tanrı fikrine yer verir. Akıl bir padişah ise onun üstünde Tanrı fikri de olmak zorundadır. Yoksa bunlardan biri eksilirse hakikat bulunamaz. Taklidi imandan kaçınılıp hakikate ulaşmak ancak bu sayede ulaşılır. Hakikate ulaşmada en iyi aracı ise aklın yanı sıra ruhtur. Ruh hem metafizik hem de felsefe için çok tartışılmış bir konudur. Bundan dolayı ruh için ortak bir tanım yoktur. İslam'da ruh Tanrı'nın bir parçasıdır. Tasavvufta ise cevherdir. Ruh varken beden yoktur. Ruhun nefsi yoktur, insan bedeni isteklerden kurtulup şerefli olan ruha yönelmelidir. Ruh bedene hapsediğundan dolayı bir şekilde bedenden kurtulmak ister. Bunun da gerçekleşmesi için ölüm olgusu meydana gelmelidir. Ölüm ontolojik bir zorunluluk olmakla beraber birçok filozof ve düşünür için başka varlık sahnesine atılımdır. Ölüm insanda korku endişe uyandırır da, Yunus Emre'de ölüm bir aşk konusudur. Yunus Emre şiiirlerinde ölümün gerçekleşeceğinden söz eder. Ölüm, dosta yakınlaşmadır. İnsanın ölümden korkmasının nedeni, Tanrı'ya karşı emirleri yerine getirmemesinden dolayıdır. Ruh ile Tanrı'ya çok yakındır. Beden belki değil ama ruh bakidir. Ölüm sadece bedeni olarak gerçekleşir. Ama önce Tanrı karşısında iradi ölümü gerçekleştirmemiz gerekir. Benliğimizi yok etmemiz gerekir ancak bu şekilde Tanrı ile bir oluruz.

Modern toplumda insanlar her zaman daha çok kendi yaşadığı döneme önem verdiğinden ölüm düşüncesini öteler. Bundan dolayı ölümün gerçekleşmesinden korkarız ve ölüme karşı bir duyarsızlık içerisine gireriz. Aslında insan varlığını anlamlandıran şey ölüm fikridir. Hızlı bir yaşamda hayatına devam eden modern toplumun ölüm fikrinden uzak durması çokta tuhaf düşünölmemektedir. Çünkü her an öleceğini değil, her an daha iyi bir yaşam için eylem gerçekleştirmesidir. İnsan her zaman ölümsüz olmak ister hayatın bir gün sona ereceği düşüncesine tepki verir. Çocuklarda genellikle ölüm algısı yoktur ve her zaman süregelen bir yaşam olarak görür. Ölüm karşısında hepimiz endişe duyarız, bizlerde ölme bilinci arttıkça da bizde mevcut olan kaygılarımızdan kurtulamamaya başlarız. Evrende ölüm fikrinin farklı şekillerde dile getirildiğini önceden belirtmiştik. Fakat ölümsüzlük algısını somut halde ele almasakta bunu farklı dillerde ele alırız. İnsanlar kendisinin unutulmaması için birçok şey yapmaktadır. Eserler, çalışmaları, faydalı işler yapan insanlar kendini ölümsüzleştirmek istemektedir. Ruhun ölümsüzlüğü de bunlardan biridir. Bunun dışında dinler arasında da farklı ölüm fikirleri yer almaktadır. Ölüm fikri geçmişten bugüne

değişmiş, yeni ölüm algıları oluşmuştur. Yaşadığımız toplumda ölüm fikri İslama göre daha anlamlı haldedir. Ölümden sonra yaşanan ölümsüzlük fikri bizim hem düşünce yapımıza hem de eylemlerimize yön verebilmektedir. İslam düşünürleri ve felsefeciler tarafından din üzerine yapılan çalışmalar teosofik bakışla anlam kazanacaktır. Ölümün sonrasında olacak etkenler ölüme karşı büyük bir korku içerisinde olmaktadır. İslam düşünürleri her zaman ölümden sonrasını bir var olma olarak değerlendirir. İslam düşünürleri ölüm korkusunu Tanrı'ya kavuşma fikri ile savunmuşlardır. Korkunun en büyük tedavisi sadece sezgi ile değil sezgiyi destekleyen akılla ortadan kalkmaktadır. Ölüm korkusu saçma bir nitelik taşıdığından dolayı ölümden sonra Tanrı'ya kavuşma fikri İslam'da olduğu gibi felsefede de hâkimdir. Felsefede, stoacıların ve İslam düşünürlerinin ölüm fikri benzerlik gösterir. Stoacı filozoflar gibi İslam düşünürleri de ahlak sorumlulukları, vuslatı sağlama, mutluluğu yakalama gibi hususlar üzerine tartışmışlardır. İslam düşünürlerinde kader inancı, ahiret hayatı, ölümsüzlük fikri, ruhun ölümsüzlüğü ve ölümle beraber getirilen Tanrı'ya kavuşma fikri insanı farklı durumlara ulaştırmıştır. İslamda ölüm iyi insan ve kötü insan adına farklılık gösterir. İyi bir insan için ölüm korkutucu değil iken kötü bir insan için ızdırap verici olabilir. İslam düşünürlerimiz olan Farabi, Kindi, Miskeveyh, İbn Sina, Gazali de ölüm fikrini ele alan önemli düşünürlerimizdendir. Müslümanlar için her canlı ölümü tadacak, ebedi âleme intikal edecektir. Hristiyanlarda ölüm ilk günahattan dolayı ortaya çıkmış ve İsa'nın öldükten sonra tekrar dirileceği fikri Hristiyanlar için bir model olmuştur. Tanrı'nın istediği kul olmayı başaranlar ise sonsuz bir yaşam ve kutsallığı kazanacaklardır.

Tasavvuf veya diğer adıyla sufizm İslam'ın iç (batını) yüzü olarak da ele alınabilir. Tasavvufta mistisizmi savunan mutasavvıflar sufi olmaya çalışmışlardır. Tekkeler ve medreseleri inşa eden mutasavvıflar mal ve mülke değer vermezler. Sufizm akıl yolunun belli bir süre sonra erişemediği ilahi hakikatlerle elde edilir. Sufizmle insanlar kötü huylardan temizlenme ve kemale erme ilk esastır. Tasavvuf öğretisi ile insan kendisini keşfeder. Tasavvuf öğretisi, kalıplaşmış dogmaları kabul etmeyen bir düşünce sistemidir. Mistisizim, dinlerin manevi olan yönü ile ilgilenir. Mistisizim de ızdırap kelimesinin önemli bir yeri yoktur ve bireyler üzerinde kurulan terbiye metotları farklılıklar içerir. Kamil olmak isteyen bir insan Tanrı'dan gelen her şeye açık olmalıdır. Ölüm iki şekilde gerçekleşir, biri bedeni diğeri de iradi ölümdür. Tasavvuf düşüncesinde iradi ölümün gerçekleşmesi çok önemlidir. Mutasavvıflara göre ölüm fikri

ile nefsin dizginlenmesi gerekir. Tasavvuf felsefesine hakim olan bu görüş Hakk'la irtibatı sağlayacak olan ruhun aracılığıyla ulaşır. Nefis ve ruh her zaman bir çatışma içerisinde. Önemli olan insanın nefisten kurtulup ruhunu yüceltmesidir. İnsanın iradi ölümün gerçekleşmesi ile insan benmerkezci fikrinden uzaklaşmaya başlar. Tasavvuf felsefesi tabii ölüm anlayışı materyalizm felsefesi ile taban tabana zıttır. İslam sufizminde önemli teosofik düşünürlerden biri de Yunus Emre'dir. Yunus Emre insana çok değer veren biri olmakla birlikte İslam Sufizminde adını duyurmuş en önemli kişilerden biridir. İnsana çok önem veren Yunus Emre maddi yönü ile değil gönlü ile insan olur. Yunus Emre eserlerinde insana fazla yer vermiştir. Yazdığı Risaletü'n Nushiyye ve Divan eserlerinde insan fikrine çok değinmiştir. İnsan Tanrı'nın şerefli mahlukatıdır. Dünyanın geçici olması sonucunda mutlak en güzele ulaşması asıl vatanını hedeflemelidir. Aşk kavramını tamamen mutasavvıfları Tanrı'ya yöneltir. Bu aşk kavramı iki ayrı cinsin arasındaki aşk değil bu aşk temasından daha farklı bir fikirdir. Yunus Emre'de kardeşlik kavramı insanın ailevi manada kullanılması dışında müslümanların kendi aralarında din kardeşi olarak algılar. Yunus Emre'de makamların değersizliği tek hükümdarlığın Tanrı'ya ait olması çok önemlidir. Yunus Emre'nin şiirlerinde veli, evliya, ermiş, mürşit, eren gibi insanı manevi nitelemeler kendi eserlerinde de görülmektedir. Yunus Emre, insanın yaratılış gayesinin kulluk olduğunu ve insanın ona göre davranması gerektiğini söyler. Yunus Emre için kul olan insanın sevgi içinde olması gerektiğini söyler ve en büyük sevginin de Tanrı sevgisi olduğunu söyler. Yunus Emre; insan ve Tanrı'nın ilişkisini metafizik temeline dayandırır. Tanrı'nın tek hakikat olmasının insan ile arasındaki iletişimin daha anlamlı hale getirdiğini söyler. Yunus Emre, Tanrı, insan ve aşk konularını vahdeti vücud nazariyesinde dile getirmiştir. İnsanın yüzü, Tanrı'nın nuru ile aydınlanmış olduğu bu yüzden insanın hadesten temizlenmesi gerektiğini söylemiştir. Yunus Emre keşif yolculuğunu insana anlatmak için dili etkin bir şekilde kullanır. Ele aldığı konuları karmaşık bir hale getirmemiş aksine duru bir şekilde anlatmayı seçmiştir. Herkesin anlayacağı destansı bir dil ortaya koymuştur. Bununla birlikte Tanrı'nın zihnine daha da yaklaşmıştır. Yunus Emre, insanı can, beden ve nefisten oluşan bir canlı olarak görmez. Onun bir varoluş amacı vardır o da Tanrı'ya ulaşmaktır. İnsan, Tanrı tecellisini yansıtabildiği sürece kemallik kazanır. Yunus Emre, Tanrı ile insan ilişkisini 'iki dost' olarak görür. Yunus Emre'yi anlamak, insanı ve yaratacıyı da anlamak demektir. İnsan,

yaratıcı için kendine düşen görevleri yerine getirmesi gerekir. İnsan amacına uygun bir varoluşu esas alması gerekir. İnsanın sadece maddi boyutu dışında sahip olduğu ruh bedenle bir çekişme halindedir. Ruhumuzu kötülüğe alet edecek davranışlardan korumamız gerekir. Ruhun kemale ermesi için ruhun yerinde durmadan ilerlemesi gerekir. Ruh, beden içinde hapis olmuş ve hep ondan kurtulmak istemiştir. İrade eğer kötü kullanılırsa ruh da kirlenmeye başlar. Gerçek âşık olan insan Tanrı yolunda ilerler ve ruhunu nefisten arındırır. İnsan, kendini Tanrı karşısında değersiz görmüştür. Çünkü bu dünya geçicidir ve beden ölünce ruh tekrar yaratıcıya dönecektir. Mal, mülk hepsi geçicidir o halde dünyaya bağlı olmak gereksizdir. İnsan dünya nimetlerine aldanmamalı, nefislerine uymamaları gerekir. İnsan aşkı, Tanrı ile bir olarak varlığını gerçekleştirir. Yunus Emre, insanın alçak gönüllü ve miskin olması gerektiğini söyler. Âşık olan insan kendini bencil davranışlarından kurtarır ve bu durum ile yüzleşen biri hakikat ile birleşmiş olur. İnsan akleden bir varlıktır ve zor koşulda Tanrı inancına sığınarak kendini bulur. Çünkü insan varlık hakkındaki her sorunun cevabını alamaz/bulamaz bunun için de Tanrı'ya sığınıp, cevabı Tanrı'da aramak ister. Böylece insan, varlık sorusunu akıl ve inanç karşısında kendini daha iyi tanımlayabilir.

İslam düşüncesinde insan, Tanrı karşısında kendi varlığını ortadan kaldırarak benliğini yok eder. Dünya hırsını devam ettiren biri gerçek âşık olmayan biridir. İnsanı en çok alçatan şey insanın kibri, gururudur ve Tanrı aşkı ile yanan biri bunları yapmayacaktır. İnsan, Tanrı yolunda gittikçe kendi içindeki barışı ve iç huzuru sağlar. Tanrı sevgisi insan ruhunu canlandırır ve bu sevgi insanların tüm iyi duygularının kaynağıdır. Ölüm, başta korkutucu olsa da yaşadığımız zamanların ileri safhalarında psikolojik bir güç kaynağı olabildiğini görürüz. Ölüm yokluğa atılan bir adım değil yeni bir hayat için başlangıçtır. Yunus Emre'nin, fenafillâh olarak adlandırdığı kısım aslında Tanrı'da var olmak demektir. Yunus Emre, ölümsüzlüğü, sonsuzluğu yakalamak istemiş ve tasavvuf fikri insanlara umut vermiştir. Yunus Emre her zaman insanın kendi içine bakması ve ona göre hareket etmesi gerektiğini savunur. Evrendeki her şey Tanrı'nın delilidir. Yunus Emre için her insan ayırt edilmeden yaşamalıdır. Bütün yaratılanlar Tanrı'ya ait olduğundan her şeyi yaratılışından dolayı seilmeyi hak eder. İnsanoğlu diğer canlılardan daha ayrıdır çünkü yaratılışından dolayı, irade sahibi ve Tanrı'dan bir parçadır. İnsanoğlu her zaman sorgulayan, merak eden bir varlıktır, insan nereden geldiğini ve nereye doğru gideceğini düşünen tek canlıdır. İslam tasavvurun da varlık

kavramı insan üzerinden yola çıkılmaktadır. İslam'da olduğu gibi Yunus Emre Kur'an'ı Kerim birincileyin kaynak olarak almıştır. Tanrı, insanı en güzel halde yaratmış, varlıkların en değerlisi olarak kılmıştır. Yunus Emre bu inançtan dolayı insana verdiği değer ırk, din, cinsiyet fark etmeksizin eşit görür. Tanrı'nın bu kadar değer verdiği, varlığına anlam kattığı insanoğlu o zaman kendi ruhuna uygun şekilde yaşamalı nefesine karşı gelmelidir. Bunu bilen insanoğlu sadece nefsi yönünden dolayı akıl yönünü de geliştirerek eylemlerini kontrol etmelidir. Bunu yapabilmesi için de teosofi bakış açısını kullanması gerekir. İnsan ancak bu bakış sayesinde kendi varoluşuna anlam katmakla beraber kendi hayatını daha da düzene sokar. Kendi varlığını anlamlandıramayan biri yaşadığı hayatı kendine zulüm edebilir. İnsan olumsuz, kötü, aykırı davranışlardan uzak durursa kendi nefsanî arzuları ve iradesine karşı gelirse mutlu olabilir. Eylemlerine şekil veren tek varlık insanoğludur, insanoğlu hangi eylemde bulunursa karşılığı ona geri dönecektir. Bu eylemlerden insanoğlu bireysel olarak sorumludur, topluma indirgenmez. İnsan yokluktan var edildiği için, asıl varlık Tanrı'dır. Kendi varlığına sahip olduğu ruhtan üfleyerek insanoğlunu var etmiştir. İnsanın hem ruh hem de varlığına ait özelliklerinden dolayı diğer canlılardan farklı olduğunu dile getirmiştik. Daha önemlisi ise insan varlığını sadece bu dünyada beden olarak sonlandırır, ruhu yaşamaya devam eder. Ruh dünyada kalmaz yaratıcının yanına gitmek, aşkına kavuşmak ister. İnsan varlığındaki anlamdan ötürü sorumludur, bu sorumluluktan dolayı kendini bir şeylere borçlu hisseder. İslam'da olduğu gibi Yunus Emre'de de birey diğer bireye karşı sorumludur. Ölümün her an insanın varlığını tehdit ediyor olması insanı korkutur. Yunus Emre, insan ölümünün insanlar için bir yok oluş olmadığını söyler ve insanların Tanrı karşısında kendini yok etmesini öğütler. İnsan kendi benliğini bedenlen değil, ruhi, nefis yoluyla yok etmesi gerekir. Tanrı karşısında insan kendi benliğini yok ederse insanoğlu asıl o zaman mutlu olacak ve gerçek aşka ulaşacaktır. Dünyaya gelen insanoğlu sonunda buradan göç edip kendi benliğine dönecektir. Yunus Emre, ölüm olduğu için bu dünyayı sadece bir köprü olarak görür. Yaşamımız sadece bu gördüğümüz maddi evrenden ibaret değildir. Dünyada varlığını düşünen biri yokluğunu da düşünmelidir. İnsan bu dünyada misafirdir buradan sadece geçiyordur. Dünya varlığının geçici olduğunu anlatan bir örnek verelim; Mezar Bekçisi (Garip Bir Koleksiyoncu) adlı eser, uzun süre mezar bekçiliği yapan Beşir'in hikayesini anlatır. Burada Beşir ailesinden ve çevresinden görmediği ilgiyi ölümlerde arar. Ölümlerle konuşur,

dert anlatır, mutluluklarını paylaşır. Beşir, filmde ölen her kişinin resimleri ve kısaca bilgilerini koleksiyon yapar. Hikâyede, her zaman ölümün başımıza geleceğini, hayatımızın sona ereceğini, ölümün ister zengin ister fakir olsun bir gün elbet tatacağını küçük hikâyelerle bunu hep kanıtlar. Doktor rolünde olan aktörün onu tedavi etmek için ilgilendiğinde aslında ne kadar doğru olduğunu her sohbetle biraz daha onu dinlemek için sık sık yanına gitmiştir. Çünkü çevreye baktığımızda ölümün her daim bizi bulduğunu, ölümün nihayetinde gerçekleşeceğini söyler. Bazı insanlar mezardan korkar ama mezarda yatanların yaşayanlardan daha iyi olduğunu her anda dile getirmektedir. Ölüm ufuktaki bir çizgidir, biz sadece ölümün bir tarafını görüyoruz. Ölümü unutmayanlar ve bu dünyanın geçici olduğunu bilenler ise diğer çizgiyi de görür. Etrafımızda bitmek bilmeyen hırs ve telaş sadece delilik değil midir? Asıl deli olan, gerçeği görmekse akıllı olanlar sefa sürsün. Beşir, insanların öldüğünde bile ailelerin gelip en güzel mezar seçmeye çalışması hakkında eleştirir. Ölüm gerçekleşince fakir ve zengin fark etmeyecektir. Ölüme karşı çaresiz ve aciz olduğumuzu bilirsek, ölümün bizi bulacağını unutmayız. Beşir’in en güzel sözü ile ölümün değerini anlatmak gerekirse; ‘Akıllı adam gideceği yere hazırlık yapar delinin böyle bir şey yapmasına gerek yoktur yeri hazırdır o yüzden istediği gibi davranır dünyada, Ahmak ise gideceği yere hazırlık yapmaz...’

Bu tarz filmlerin geçmişten bugüne kadar gelmesinin tek nedeni, ölümün ırk, cinsiyet, dil, din, toplum, ulus fark etmeden her zaman olmasıdır. Bu sadece beşer için değil, yaşayan her canlı için ölüm gerçekleşir. Bu kadar hakiki olan bir olguyu hayatımızda yokmuş gibi sayamayız.

Ele aldığımız tezde, başvurduğumuz teosofi bakış açısı bizi mükemmel bir alana itiyor. Akılla beraber teolojinin de önemli olduğunu her bölümde dile getirmeye çalıştık. Bu fikri bize en güzel şekilde dile getiren ve bizce bir teosofi filozofu olan Yunus Emre, şuan yaşadığımız dünyanın zorluklarına rağmen, ölümler, çaresizliğe karşı güzel fikirler ortaya koymuştur. Yunus Emre ne şuan ne de kendi zamanında, zamanın sonsuzluğunda kendi fikirlerini var etmiştir. Teosofi bakış açısı sayesinde varlığa anlam katan ölüm fikri bizi çaresizliğe götürmez, bu bakış açısı ölümü varlığımızın tamamlayıcısı olarak görür. Felsefe ortaya konulan dogmaları yok eder, akıl dışında başvuru olan din sağlam zemine oturtulmaz. Varoluş fikrinde Tanrı’yı yok ederek kendi varlığımızı anlamlandıramayız. Eğer anlamlandırılmaya çalışılırsa böyle bir durumda post-modern

dönem ve günümüzde Tanrısız varoluşcuların durumuna düşölür. Bu durumda kişi (Sartre, Camus, vb. hatırlansın) koskoca bir evrende akıl ve gönöl yetisine rağmen kendisini referanssızlığa, başıboşlığa, anlamsızlığa, gayesizliğe, tiksindiriciliğe, bunaltıcılığa, bulantıcılığa, saçmalığa, beyhudeliğe ve hiçliğe mahkûm eder. Özgürlüğünü de bu mahkûmiyette arar ve bulduğunu sanır. Yani, Tanrı'yı öldürmek gerçekte kendini öldürmektir. Denilir ki, Sartre'ın ölümü duyulduğunda Sorbonne Üniversitesi Felsefe Bölümü sınıflarından birinin tahtasında řu kısa nota rastlanır: “‘Tanrı öldü’. İmza: Sartre; ‘Sartre öldü’. İmza: Tanrı.”

Bize ve teosofik filozofumuz Yunus Emre'ye göre varlığımızın asıl nedeni Tanrı'dır. İnsan kendi varlığını tanımalı ve O'na dönmesi gerekir. Ölümü varlığımıza tehdit olarak görsek de aslında biz biliyoruz ki Yunus Emre ölümün korkulmaması gerektiğine aksine varlığımızın nedeni olan yaratıcıya ulaşmamızda ölümün bir geçiş olduğunu söyler. İnsan kendi iradesini, kibrini, kötü huylarını yok ederse o şekilde huzura erer. Nitekim, bu tez çalışmamız bize gösterdi ki insanlık düşünce çevrelerinde gözlemlendiği gibi ölüm fikri her zaman insanı ve insanlığı boşluğa sürükleyebilir. Öte yandan, yine çalışmamız bize gösterdi ki teosofik bakış açısı vasıtasıyla ortaya koymaya çalıştığımız Yunus Emre ölüm teosofisi bizi kendimizle, insanla, doğayla, evrenle, Tanrı'yla en önemlisi ölümle barışık ve dostane yaşamayı önererek hiçlik karşısında hayata gözardı edilemez bir anlam ve derinlik katmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Özmen ve Fazilet Ahu, 'Türk Üniversite Gençliğinin Ölüme Bakış Açısı: Alturist ve Mutlu Ölüm Olgusu', **Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, Nisan, 2020.
- Akşit, Mirpenç, 'İbn Sina ile Kierkegard'ın Ölüm Anlayışının Karşılaştırılması', **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Atatürk Üniversitesi SBE, 2013.
- Akyüz, Niyazi ve İhsan Çapçioğlu, **Ana Aşlıklarıyla Din Sosyolojisi**, Ankara: Gündüz Eğitim Yayınları, 2008.
- Altataş, Muhammed, 'Varoluşsal Acıdan İslam İnancında Ölüm', **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Marmara Üniversitesi SBE, 2009.
- Altıntaş, Muhammed, **Hayat Pınarı Kuruyor**, İstanbul: Yeni Dünya Yay., Yıl:5, Sayı 53, 1998.
- Aras, Kurtuluş, 'Antik Yunan'da Ölüm', [<https://www.firtinadergi.com/2020/03/antik-yunanda-olum-kurtulus-aras-yazdi/>], **Fırtına Dergisi**, 2020, (Erişim Tarihi: 13.03.2020).
- Ankaravi, İsmail, **Minhacü'l Fukara**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Ayverdi, Samiha, **Derviş Yunus**, Yunus Emre İle İlgili Makalelerden Seçmeler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, **Yunus Emre Estetik Sırları**, Yunus Emre Makalelerden Seçmeler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
- Baykan, Erdal, **Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlana**, Van: Bilge Adam Yayınları, Aralık, 2005.
- Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II**, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Beyribey, Fulya Arzu, 'Yunus Emre Perspektifinden Modern İnsan Kişiliğinin Eleştirisi', **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2018.
- Bilginer, Mahmut Sadettin, **Allah ve İnsan**, İstanbul: Baha Yay., 1969.

- Bilim Araştırma Merkezi, **Ölüm ve Ötesi Bilimsel İncelenimi**, İstanbul: Bilim Araştırma Merkezi Yayınları, 1978.
- Celasun, Bülent, 'Ölüm', [<https://patoloji.gen.tr/olum-tip-fakultesi-ogrencileri-icin-bir-not/>], Aralık, 2014, (Erişim Tarihi: 6. 12. 2014).
- Canbulat, Mahmet, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, Ankara, 2010.
- Cebecioğlu, Kaşani, **Dini kavramlar Sözlüğü**, DİB. Yayınları, Ankara, 2006.
- Cevizci, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 2005.
- Coşkun, Esad, **Yunus Emre ve Tasavvuf**, İstanbul: Seha Neşriyat Yay., 1995.
- Çağrııcı, Mustafa, 'İslam Düşüncesi', **İslam Ansiklopedisi**, Test Yayınları, İstanbul, 2007.
- Çelik, İsa, 'Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm', **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 40, Erzurum, 2009.
- Çetin, Ensar, 'Üniversite Öğrencilerinde Ölüm Algısının Gündelik Hayata Yansıması Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Araştırma', **Academia Dergisi**, Yayın 13, 2017.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, 'Yunus Emre ve Din Felsefesi', **Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi**, Sayı 37, 2021.
- Dalkılıç, Bayram, 'Yunus Emre'de Allahî-Âlem-İnsan Münasebeti', (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**), Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 1992.
- Demirci, Mehmet, **Yunus Emre'de İlahî Aşk ve İnsan Sevgisi**, Ankara: Selçuk Yayınları, 1991.
- Demirci, Mehmet, **Yunus'ta Hak ve Halk Sevgisi**, İstanbul: H. Yayınları, , 2008.
- Denkel, Arda, **Düşünceler ve Gerekçeler**, Felsefe Yazıları 1, İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.
- Dhavamony, Mariasusai, 'Dinlerde Tanrı Anlayışı', Fuat Aydın (çev.), **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 22.
- Dursun, Elif, 'Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Tanrı ve İnsan', (**Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**), Erciyes Üniversitesi SBE, 2009.

- Durusoy, Ali, 'İslam'ın Varlık Tasavvuru', **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 2018.
- Düzgün, Şaban Ali, 'Metafiziksel Olmayan Bir Teolojinin İmkânı', **Kelam Araştırma Dergileri**, Ocak, 2009.
- El-Kindi, Ya'kub b. İshak, **Üzüntüden Kurtulma Yolları**, Mustafa Çağrıcı (çev.), Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Emre, Yunus, **Yunus Emre Divanı**, İstanbul: Altın Kitapları Yayınları, 2018.
- Emre, Yunus, **Riselatün Nushiyye**, Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti, 2013.
- Emre, Yunus, **Divan**, Mustafa Tatcı (çev.), Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Erdem, Hüsamettin, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, İstanbul: Kişisel Yayınları, 2001.
- Eyüboğlu, Sabahattin, **Yunus Emre**, İstanbul: Cem Yayınları, 1997.
- Eisenberg, Kaufmann, **Yahudi Kaynaklarına Göre Ölüm**, Hamdi Kalyoncu (çev.), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011.
- Farabi, **Siyaset Felsefesi**, Hanifi Özcan (çev.), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Fromm, Eric, **Psikanaliz ve Din**, A. Arıtan (çev), İstanbul: Arıtan Yayınları, 1982.
- Gazali, **İhya'ü Ulümi'd-Din**, Ahmed Serdaroğlu (çev.), İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- Gökberk, Macit, **Felsefe Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1980.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlana Celaleddin**, İstanbul: İnkılab Kitabevi, 1959.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, **Yunus Emre ve Tasavvuf**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, , 1992.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, **Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri**, İstanbul: Kültür Yayınları, 2009.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (hızl), **Divan**, İstanbul: T.İ.B Yay., 1943.
- Görmek, Ali Emrah, 'Mevlana ve Yunus Emre'nin Aşk Felsefelerinin Mukayasesi', **(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, Selçuk Üniversitesi SBE, 2019.
- Güç, "Ruh", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Sayı 34, İstanbul, 2007.

- Gül, Ali, 'Teosofi Kavramı ve Teosofi Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi', **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 21, Sayı 70, Bahar 2017.
- Güngör, Feyza Şule, 'Ölüm Hakkında Çağın Felsefi Senaryosu: Hakikat Mi Hiçlik Mi?', **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 22, 2016.
- Gürkan, Salime Leyla, Ölüm, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2007, Sayı 34.
- Güzel Abdurrahman, 'Yunus Emre'de İnsan Kavramı', [http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/873/G%C3%BCzel.pdf?sequence=1&isAllowed=y], 1991. (Erişim Tarihi: 1991)
- Halman, T. S., **Yunus Emre'nin Hümanizması**, Yunus Emre İle İlgili Makalelerden Seçmeler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Hançerlioğlu, Orhan, **Kavramlar ve Akımlar**, Felsefe Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi, Cilt 3, İstanbul, 2000.
- Hobbes, **Leviathan**, Semih Lim (çev.), İstanbul:Yapı Kredi Yay., 2001.
- Holm, N. G., **Din Psikolojisine Giriş**, A. Bahadır (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Hökelekli, Hayati, **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi Ve Din**, 1. Baskı, İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- Sina, İbn, **Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi**, M. Hazmi Tura (çev.), İstanbul: Orhan Mete ve Kollektif Şirketi Matbaası, 1959.
- Kabaklı, Ahmet, **Yunus Emre**, 7. Baskı, İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 1991.
- Kabaklı, Ahmet, **Yunus Emre**, İstanbul: Toker Yayınları, 1972.
- Kaplan, M., **Edebiyatımızın İçinden**, Baskı 1, İstanbul: Dergah Yayınları, 1978.
- Kara, M., **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1998.
- Karakoç, Sezai, **Yunus Emre'den Şiir**, Yunus Emre ile İlgili Seçmeler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Kaya, Mustafa, 'Platon'un Ruh Kuramı', **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt XV, Sayı 1, 2013.
- Kaya, Osman, **Ölüm Kitabı**, İstanbul: Ark Kitapları, 2002.

- Kayaer, Aydın, ‘Yunus Emre’nin Dünyasında İnsan-Allah İlişkisi’, (**Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2010.
- Kaplan, Mehmet, ‘Yunus Emre’ye Göre Zaman-Hayat ve Varoluşun Manası’, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, 1972.
- Kaplan, Mehmet, **Yunus Emre’ye Göre Zaman Hayat ve Varoluşun Manası**, Yunus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler, Hüseyin ÖZBAY ve Mustafa TATÇI, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, Mehmet, **Yunus Emre’den Bir Şiir**, Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1991.
- Karadağ, Nazım, ‘Yunus Emre’nin Karizmatik Şahsiyetinde Din ve Toplum Anlayışı’, (**Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**), İnönü Üniversitesi SBE, 2016.
- Karakoç Engin, ‘Yunus Emre Hakkında Yazılmış Kitaplarla İlgili Açıklamalı Bibliyografya Denemesi’, (**Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**), İstanbul Arel Üniversitesi SBE, 2017.
- Kızıltepe, Nazmiye, ‘Teoloji: İyi Mi? , Kötü Mü?’, (**Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**), İstanbul Üniversitesi SBE, 2017.
- Korlaelçi, Murtaza, ‘Gabriel Marcel’e Göre Bağlılık ve Sadakat’, **Felsefe Dünyası Dergisi**, Sayı 6, 1992.
- Köprülü, Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara: Alfa Yay., 1991.
- Krishnamurti, J., **Yaşamak ve Ölmek Üzerine**, Sinan Öner (çev.), İstanbul: Aynan Yayınları, 2002.
- Kurt, Abdurrahman, ‘Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu’, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 2, 2008.
- Kuşeyri, Abdülkerim, **Tasavvuf İlmine Dair: Kuşeyri Risalesi**, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Divan Yayınları, 1978.
- Kutluer, İlhan, Mistisizm, **İslam Ansiklopedisi**, Ankara: TDV Yayınları, Cilt 30.
- Küçük, Abdurrahman, “İbadet (İslam öncesi dinlerde ibadet)”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 19, 1999.

- Malpass, Alex, 'What is philosophy?', Damla Belemir Aydın (çev.), **Öncüanalitik Dergisi**, 2020.
- Malpas, J. ve R. Solomon, **Ölüm Çatışkısı**, İstanbul: İthaki Yay., 2006.
- Miskeveyh, İbn, **Ahlakı Olgunlaştırma**, Abdulkadir Şener, Cihat Tunç, İsmet Kayaoğlu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Mutçalı, Serdar, **Türkçe- Arapça Sözlük**, 3. Baskı, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2012.
- Nadim, Macit, 'Teolojik Dilin İmkânı Üzerine', **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, Sayı 1.
- Nietzsche, **Ahlakın Soykütüğü Üstüne**, Ahmet İnan (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar, 'Yunus Emre', **Kültür ve Turizm Bakanlığı Dergisi**, Ankara, 2012.
- Ospanova, Gülmira, 'Yunus Emre Divanı'nda ölümü Güzelleştiren İfadeler', **Türk Dünyası Dergisi**, Sayı 41.
- Ospanova, Gülmira, 'Türkiye Türkçesinde Örtmeceler', (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**), Erciyes Üniversitesi SBE, 2014.
- Öztelli, Cahit, **Yûnus Emre**, İstanbul: Özgür Yayınları, 2009.
- Özturan, Hümeysra, Enis Doko, 'Allah'sız Ahlak Mümkün Mü?; Çağdaş Bir Ahlak Argümanı Savunusu', **Din Felsefe Araştırmalar Dergisi**, İstanbul Yayınları, 2019.
- Platon, **Phaidros**, Hamdi Akverdi (çev.), İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1990.
- Platon, **Phaidon**, Ahmet Cevizci (çev.), Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989.
- Platon, **Phaidon**, Hamdi Ragıp Atademir (çev.), İstanbul: K. Yetkin Sosyal Yayınları, 2001.
- Pür, İlyas, 'Yunus Emre'de Dini Hayatın Psikolojisi', (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Çukurova Üniversitesi SBE, 2008.

- Rahman, Fazlur, **İslami Yenilenme Makaleler II**, A. Çiftçi (çev.), Ankara: Ankara Yayınları, 2000.
- Reçber, Mehmet Sait, **İslam Metafiziği Kavramsal Bir Çerçeve**, Ankara: D.İ.B Yayınları, 2007.
- Sarı, Mevlüt, **Türkçe- İngilizce- Arapça- Farsça**, İstanbul: Gonca Yayınları, 2013.
- Saruhan, Müfit Selim, 'İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi', **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006.
- Sıdıropoulou, Chryssi, 'Felsefe Yapmak Dini Terk Etmeyi Gerektirir Mi? İslam'da Bir Cevap Çerçevesi', **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006.
- Soysaldı İhsan, Yunus Emre'nin İnsan Anlayışı, [https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=10231], Diyanet Dergisi, (Erişim Tarihi: 29.07.2021).
- Sönmez, Bülent, 'İnanç ve Dogma', Akademik Araştırma ve Dayanışma Derneği, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, 2015, Sayı 16.
- Sözen, Kemal, **Mevlana Düşüncesinde Ruh Tasavvuru**, Çanakkale: Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri, 2006.
- Störig, H. J., **İlkçağ Felsefesi**, Ömer Cemal Güngören (çev.), İzmir: Felsefvi Yayınları, Nisan, 1994.
- Tanhan, Fuat ve Figen İnci Arı, **Ölüm Eğitimi**, İzmir: Pegem Akademi, 2009.
- Tatcı, Mustafa, **Yunus Emre Külliyyatı (Tahlil)**, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005.
- Tatcı, Mustafa, 'Yukarı İllerde Bir Gezgin Derviş: Yunus Emre (Azerbaycan Notları)', **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı 58, 2011.
- Tatcı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı ve Riselatü'n Nushiyye**, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı Divanlar Serisi:3, 2005.
- Topaloğlu, Bekir, Ölüm, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2007, Sayı 34.
- Toprak, Burhan, **Yunus Emre Divan'ı**, İstanbul: Promat Basım Yayınları, Ekim, 2006.

- Turhan, Mümtaz, ‘Yunus Emre’den Kalan’, **Türk Yurdu Dergisi**, Yunus Emre Özel Sayısı, Ocak, 1966.
- Tümer, Günay, ‘Budizm’, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 6, 1992.
- Ural, Şafak, ‘Felsefe ve Teoloji’, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013.
- Uysal, Saliha, ‘İslam ve Diğer Dinlerde Ölüm’, **SD Dergi**, Nisan, 2020.
- Ünal, Mehmet Süheyl, ‘Zamansız Ölüm: Geleneksel ve Modern Toplum Karşıtlığında Ölümün Yeri’, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 11, Sayı 2, 2011.
- Üstüner, Kaplan, **Yunus Emre Şiirleri ve Açıklamaları**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, Eylül, 2013.
- Von Aster, Ernst, **İlk Çağ Ve Orta Çağ Felsefe Tarihi**, Vural OKUR (çev.), İstanbul: İm Yayınları, 2005.
- Vural, Mehmet, **İslam Felsefesi Sözlüğü**, Elis Yayınları, Ankara, 2011.
- Yanmaz, Furkan, ‘İnsanlar Doğaları Gereği Bilmek İster’, [<https://indigodergisi.com/2016/09/butun-insan-dogalari-geregi-bilmek-ister-mi/>], İndigo Dergisi, Eylül, 2016.
- Yayıntaş, Yeliz, ‘Felsefi Perspektiften Ümmi Sinan’ın Ölüm Anlayışı’, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, 2019.
- Yaykan, Zeynep, ‘İslam Sufizminde Hz. İsa (A.s.)’ya Yaklaşım: Hz. Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli Örneği’, **(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, Selçuk Üniversitesi SBE, 2007.
- Yıldırım, Nilüfer, ‘Ölümlle Ölümsüzleşen Şair: Yunus Emre’, **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, Sayı 1, 2011.
- Yıldız, Murat, **Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, İzmir: İzmir ilahiyat Vakfı, 2006.